

Izdavač

JUGOSLOVENSKI CENTAR ZA PRAVA DETETA

Beograd, Zmaj Jovina 25/5

<http://yu.cpd.org.yu>

Za izdavača

Ljubomir Pejaković, direktor

Urednik svih izdanja

Vesna Dejanović

Recenzenti

Prof. dr Veronika Išpanović-Radojković, neuropsihijatar, Institut za mentalno zdravlje, redovni profesor Defektološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Marina Janjić-Komar, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu

Lektor

Tanja Zogović

Dizajn i priprema

Omnibus, Beograd

Štampa

Dedraplast, Beograd

Tiraž 500

ISBN 86-83109-18-6

Realizaciju projekta i štampanje priručnika pomogli su:

Save the Children, Norway i Fond za otvoreno društvo, Kancelarija u Beogradu

ZAŠTITA DETETA OD ZLOSTAVLJANJA

**PRIRUČNIK ZA CENTRE ZA SOCIJALNI RAD
I DRUGE SLUŽBE U LOKALNOJ ZAJEDNICI**

Uredili:

Mirjana Obretković
Ljubomir Pejaković

Napisali:

Nevenka Žegarac
Ljiljana Mijanović
Mirjana Obretković
Ljubomir Pejaković
Ivana Simović
Ivana Stevanović

└─ Zaštita deteta od zlostavljanja ─┐

PREDGOVOR	i
UVOD	1
OSNOVNI PRINCIPI ZAŠTITE (M. Obretković)	4
ULOGJE POJEDINIH SISTEMA U ZAŠTITI DECE OD ZLOSTAVLJANJA (LJ. Pejaković, I. Simović, I. Števanović)	7
Uloga obrazovnog sistema u zaštiti dece od zlostavljanja	8
Uloga zdravstvenog sistema u zaštiti dece od zlostavljanja	10
Uloga policije u obezbeđivanju zaštite zlostavljane dece	14
Uloga istražnih organa	18
CENTAR ZA SOCIJALNI RAD KAO ORGAN STARATELJSTVA (M. Obretković)	22
Otkrivanje slučajeva zlostavljanja	22
Procena statusa, rizika i potreba deteta i porodice	22
Planiranje i sprovođenje zaštitnih intervencija	23
ORGANIZACIJA TIMOVA U LOKALNOJ ZAJEDNICI (LJ. Pejaković)	25
ŠTA JE ZLOSTAVLJANJE DECE?	31
OPERACIONALNE DEFINICIJE ZLOSTAVLJANJA (N. Žegarac)	32
Fizičko zlostavljanje	33
Emocionalno zlostavljanje	34
Seksualna zloupotreba	36
Zanemarivanje	37
Posledice zlostavljanja	39
STANDARDI PORODIČNOPRAVNE ZAŠTITE (M. Obretković)	41
Pravni i stručni standardi	41

Nadzor organa starateljstva nad vršenjem roditeljskog prava	42
Ozbiljna opasnost za pravilno podizanje deteta	44
Zloupotreba roditeljskog prava i grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti	44
KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA DECE (I. Simović)	47
Kako prepoznamo krivično delo	48
Prikaz krivičnih dela čija žrtva mogu biti deca	55
Krivična dela protiv braka i porodice	55
Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala	58
Krivična dela protiv života i tela	63
Deca kao posredne žrtve delinkventnog ili devijantnog ponašanja	68
Krivična prijava	70
PREKRŠAJNOPRAVNA ZAŠTITA DECE (I. Simović)	72
ODNOS IZMEĐU PORODIČNOPRAVNE I KRIVIČNOPRAVNE ODGOVORNOSTI (M. Obretković, I. Simović)	74
KORACI U ZAŠTITI DETETA OD ZLOSTAVLJANJA	77
OTKRIVANJE (M. Obretković, I. Stevanović, N. Žegarac)	79
Zakonska obaveza prijavljivanja	79
Uloga centra za socijalni rad u otkrivanju slučajeva zlostavljanja	81
Uloga policije u otkrivanju slučajeva zlostavljanja	81
OTVARANJE SLUČAJA (N. Žegarac)	83
POČETNA PROCENA/ISPITIVANJE (M. Obretković, I. Stevanović, N. Žegarac)	86
Osnovni okvir postupka procene	86
Smerovi ispitivanja u centru za socijalni rad	88

└─ Zaštita deteta od zlostavljanja ─┐	
Neodložne intervencije	95
Konsultacija o strategiji procene u okviru tima lokalne zajednice	98
Metode i postupci procene zlostavljanja	100
PLANIRANJE USLUGA I MERA (M. Obretković, N. Žegarac)	121
Razrada plana mera zaštite i usluga u okviru centra za socijalni rad	124
Kriterijumi za intervencije porodičnopravne zaštite	127
Odnos između postupaka procene i upravnog postupka	133
Učešće deteta	136
USLUGE I MERE ZAŠTITE (M. Obretković, I. Stevanović, N. Žegarac)	140
Oblici socijalne zaštite i usluge socijalnog rada	141
Intervencije organa starateljstva	142
Status i funkcije organa starateljstva u sudskim postupcima	146
Izvršenje odluka o oduzimanju (predaji) deteta	151
Priprema deteta za sud	152
PRAĆENJE I EVALUACIJA (N. Žegarac)	154
EVIDENCIJA O ZLOSTAVLJANOJ DECI (LJ. Mijanović)	157
Evidencija u centrima za socijalni rad	158
Zašto u centrima nema evidencije o zlostavljanoj deci?	161
Predlog evidencije o zlostavljanoj deci	162
LITERATURA	168
Pravni izvori	168
Za dalje čitanje	170

PREDGOVOR

Iako malobrojna, istraživanja o pojavi zlostavljanja dece i društvenoj reakciji na tu pojavu, kao i neposredna iskustva stručnjaka koji rade sa decom, jasno ukazuju na određene probleme i nedostatke prakse koji umanjuju efikasnost nadležnih službi i negativno utiču na kvalitet njihovih intervencija. To su, pre svega, nedovoljna znanja o ovoj pojavi, odsustvo specifičnih metodoloških modela i slaba povezanost i saradnja pojedinih sistema, ustanova i organizacija, koji imaju određene uloge i odgovornosti u obezbeđivanju prava deteta. Priručnik, koji je nastao iz tako izraženih potreba prakse, imao je dvostruki cilj: prvo, da se pravo deteta na zaštitu od zlostavljanja zasnuje na bliže definisanim stručnim standardima i procedurama i drugo, da se stvori metodološka osnova za izgrađivanje socijalne mreže tj. povezivanje i usklađivanje aktivnosti svih učesnika u zaštiti. Budući da bi centri za socijalni rad, s obzirom na svoje osnovne funkcije u socijalnoj zaštiti porodice i porodičnopravnoj zaštiti dece, trebalo da preuzmu središnju poziciju organizatora i koordinatora zaštitnog procesa, Priručnik je namenjen prvenstveno njihovoj delatnosti. Međutim, sadržaj je koncipiran tako da usmerava aktivnosti centra za socijalni rad prema drugim sistemima, organima i službama, i pruža osnovne informacije koje su stručnjacima tih sistema potrebne za organizovanje sistematske saradnje u tom procesu.

Rad na Priručniku odvijao se kroz realizaciju projekta "Razvoj socijalne mreže i modela zaštite dece od zlostavljanja", koji je tokom 2000. i prvih meseci 2001. godine koordinirao Jugoslovenski centar za prava deteta, u četiri odeljenja Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu. Jugoslovenski centar pripremio je metodološki okvir, tako da su kroz proces rada multidisciplinarnih timova centra na rešavanju pojedinačnih slučajeva zlostavljanja dece, razmenu iskustava i raspravu o pojedinim pitanjima i problemima opštijeg karaktera, definisani sadržaji stručnog rada i izgrađivani kriterijumi za primenu odgovarajućih zaštitnih intervencija. U radu timova učestvovali su kao konsultanti saradnici Jugoslovenskog centra, među kojima i oni koji su angažovani na izradi Priručnika. U tom smislu, Priručnik predstavlja rezultat zajedničkog rada stručnjaka centra za socijalni rad, saradnika iz drugih sistema i koordinatora ovog projekta.

Priručnik predstavlja tek jednu od početnih faza u stvaranju sistemsko-metodološke osnove za rad na problemima zlostavljanja dece. Premda je u većoj meri usmeren na postupke vezane za prepoznavanje, otkrivanje, procenu, odnosno planiranje zaštite, on bi mogao da posluži kao polazna osnova za razradu sadržaja i metoda koji se odnose na "tretman zlostavljanja", posebno na specifične terapijske oblike rada, ali i aktivnosti socijalne podrške detetu i porodici. Naročitu pažnju zasluživao bi razvoj

socijalne mreže u lokalnoj zajednici koja bi, pored institucionalnih sistema, u mnogo većoj meri uključila i zainteresovane nevladine organizacije.

Pisan u trenutku kada se očekuje reforma pravnog sistema, i to posebno sa stanovišta prava deteta, Priručnik bi mogao uskoro da doživi značajne izmene. Ipak, potrebe prakse opravdavale su da se tok rada na ovome i drugim komplementarnim projektima finalizuje na ovom nivou i u ovom obliku. Smatrali smo da promene u zakonskoj regulativi neće uticati na to da osnovni principi i metodološke smernice dati u ovom tekstu izgube od aktuelnosti. Neke od ideja reforme i očekivana zakonska rešenja već su sadržani u napomenama. Donošenje novih zakona biće praćeno odgovarajućim izmenama i dopunama Priručnika.

Tokom izrade Priručnika korišćeni su različiti izvori saznanja: od podataka koje smo dobijali od stručnjaka centara za socijalni rad i ostalih institucija koje su bile uključene u projekat, preko neposredne razmene iskustava sa stručnjacima iz zemlje i inostranstva koji rade na sličnim projektima, pa do literature i stručnih materijala domaćih i stranih autora. Od posebne koristi bio nam je jedan od stranih priručnika sa sličnom namenom - vodič za interagencijski rad na zaštiti i unapređenju dobrobiti dece: *Working Together to Safeguard Children*, Department of Health, London, 2000.

Naročito su nam pomogli pisani materijali Instituta za mentalno zdravlje u Beogradu, koji su pripremljeni za potrebe edukacije stručnjaka obrazovnog, zdravstvenog sistema i sistema socijalne zaštite.

Autorima je na realizaciji projekta od velikog značaja bilo angažovanje savetnika Ministra za socijalna pitanja Dragice Vlaović-Vasiljević i Dragana Vulevića, Vukašina Medurića, psihologa Gradskog centra za socijalni rad u Beogradu, kao i njihove dragocene sugestije u vezi sa tekstem Priručnika, koje su nam pomogle da njegov sadržaj bude prilagođen potrebama onih kojima je namenjen.

Recenzije prof. dr Veronike Išpanović-Radojković i prof. dr Marine Janjić-Komar, pored pozitivne ocene i konkretnih sugestija koje smo koristili za izradu konačne verzije teksta, sadrže i neke nove ideje koje su značajne za razvoj koncepta i sistema zaštite prava deteta.

Septembar, 2001.,
u Beogradu

Mirjana Obretković
Ljubomir Pejaković

UVOD

UVOD

Jedno od osnovnih prava deteta je pravo na život i razvoj. Svi oblici zlopotreba, nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja dece, kojima se ugrožavaju ili narušavaju fizički i lični integritet deteta i osujećuje optimalni razvoj, predstavljaju povrede tog osnovnog prava. Zaštita prava podrazumeva, pre svega, raznovrsne društvene aktivnosti usmerene na sprečavanje i iskorenjivanje ovih pojava, kao i organizovanje i neposredno sprovođenje zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja dece.

Konvencija o pravima deteta sadrži posebne odredbe o pravima deteta na fizički, psihički i moralni integritet, kojima se predviđaju mere za:

- > zaštitu od fizičkog i mentalnog nasilja, zlopotrebe i zanemarivanja (uključujući seksualnu zlopotrebu), dok je pod brigom roditelja ili druge osobe kojoj je povereno na staranje (čl. 19);
- > zaštitu od nezakonite upotrebe narkotika i psihotropnih supstanci (čl. 33);
- > zaštitu svih oblika seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja (čl. 34), otmice i trgovine decom (čl. 35);
- > zaštitu od "svih drugih oblika iskorišćavanja štetnih po bilo koji vid detetove dobrobiti" (čl. 36);
- > zaštitu od nehumanih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja (čl. 37);
- > mere podrške za fizički i psihički oporavak deteta - žrtve nasilja i njegovu socijalnu reintegraciju (čl. 39).

Zlostavljanje dece je pojava na koju utiču složeni spletovi uslovljavajućih faktora. Ona je fenomenološki raznovrsna i proizvodi kompleksne posledice. Zato je potrebna višestruka i diferencirana društvena reakcija. Sistem zaštitnih intervencija bi trebalo da obuhvati različite nivoe prevencije, zatim otkrivanje (prepoznavanje) i ispitivanje slučajeva, obezbeđenje neposredne pravne zaštite, kao i zdravstvenu i socio-psihološku rehabilitaciju zlostavljane dece i samih nasilnika. U tom smislu, zaštita od zlostavljanja bi uključila aktivnosti više institucionalnih sistema: obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite i pravosuđa. Pored toga, ovaj problem danas sve više privlači pažnju nevladinih organizacija, profesionalnih udruženja i udruženja građana. Obim, domašaj i način

delovanja pojedinih sistema i službi, razlikuju se u pogledu nivoa i sadržaja zaštite. Tako su uloge obrazovnog i zdravstvenog sistema najveće u oblasti primarne prevencije, uloga sistema socijalne zaštite preteže na planu posebne ili sekundarne prevencije, dok pravni sistem preuzima ključnu ulogu u primeni zaštitnih intervencija u konkretnim slučajevima zlostavljanja. Pravna zaštita podrazumeva i primenu represivnih mera u odnosu na roditelje ili druge osobe koje zlostavljaju dete.

Centri za socijalni rad su službe koje imaju ključnu ulogu u zaštiti dece od zlostavljanja. Ta uloga zasnovana je na njihovim značajnim funkcijama u socijalnoj zaštiti porodice i dece, ali i na njihovim zakonskim nadležnostima u zaštiti prava maloletnika. U tom smislu, oni treba da budu inicijatori i koordinatori celokupnog procesa zaštite zlostavljane dece. Taj proces uključuje aktivnosti više različitih državnih organa (policije i pravosuđa), stručnih institucija (zdravstvenih, socijalnih, obrazovnih), kao i nevladinih organizacija koje se bave ovim problemom.

Raspodela uloga svih učesnika u zaštiti treba da stvori pouzdanu osnovu za prikupljanje i procenu podataka, da omogući efikasno zaustavljanje nasilja i da obezbedi adekvatnu zaštitu za dete, sa što manje dodatnih traumatskih posledica. Polazeći od glavnog cilja - obezbeđenja dobrobiti deteta - ove uloge treba da budu povezane u celoviti proces stručnog prepoznavanja, istraživanja - dokazivanja, odlučivanja i realizacije zaštitnih intervencija.

OSNOVNI PRINCIPI ZAŠTITE

Organizovanje i metodološka orijentacija zaštite trebalo bi da se zasnivaju na sledećim opštim principima:

Integracija - podrška porodici

Princip prioritetne zaštite porodice proističe iz bazičnog značaja porodice za razvoj ličnosti i prava deteta na porodični integritet. Taj princip znači da se u zaštiti deteta naglasak stavlja na potrebu porodice za socijalnom podrškom i jačanjem njenih funkcija, pre nego na osporavanje njenih sposobnosti i podobnosti. Zato je potrebno da se, na nivou lokalne zajednice i u okviru pojedinih službi i ustanova, razvijaju različiti oblici usluga i pomoći roditeljima u podizanju i vaspitavanju dece. Dostupnost i kvalitet tih usluga neposredno utiču na mogućnosti prevencije i reintegracije porodica koje su ugrožene ili pokazuju poremećaje odnosa i funkcija.

Dobrobit deteta

Dobrobit ili "najbolji interes" deteta je ključni princip modernih sistema dečje zaštite i on neposredno određuje način regulisanja porodičnih odnosa i državne intervencije u porodični život. Rešavanje problema porodičnih poremećaja i disfunkcija zasniva se na procenjivanju konkretnih potreba deteta i uslova kojima se može obezbediti njegov optimalni razvoj. Princip diktira izbor rešenja koje najviše odgovara razvojnim potrebama deteta. Planiranje postupaka zaštite treba da omogući da se dugoročno obezbedi najbolji interes deteta i reintegracija porodice.

Integralni - multidisciplinarni pristup

Pojava zlostavljanja je slojevita i raznovrsna, a njene posledice mnogostruke i složene. Iz toga proističu raznovrsne i međusobno uslovljene i povezane potrebe deteta i porodice. Ispitivanje slučajeva zlostavljanja, procena potreba, planiranje postupaka zaštite i sam tretman zlostavljanja moraju se zasnivati na integralnom pristupu. To znači da:

- > u zaštiti treba da budu zastupljeni svi relevantni aspekti ili sve potrebne stručne discipline, i
- > upoređivanje i sinteza saznanja treba da omogući sagledavanje potreba u njihovoj međuzavisnosti i nalaženje rešenja koje najpotpunije odgovara tim potrebama.

Multidisciplinarni pristup se obezbeđuje u okviru određene službe - ustanove ili kroz organizovane oblike interinstitucionalne saradnje.

Socijalna mreža - interresorska saradnja

Jedan od najvažnijih principa koji definišu modele zaštite dece od zlostavljanja jeste princip sistematske i planske saradnje između svih ustanova, službi, organa i organizacija (državnih službi i nevladinih organizacija) koje imaju određene uloge u procesu zaštite. To podrazumeva izgrađivanje sistema komunikacije između učesnika koji bi trebalo da obezbedi:

- > rano otkrivanje i međusobno obaveštavanje, tj. razmenu podataka;
- > zajedničko planiranje potrebnih ispitivanja i prikupljanja dokaza;
- > usklađivanje i prilagođavanje stručnih standarda specifičnim potrebama zlostavljane dece;
- > hitnost i efikasnost pojedinih zaštitnih intervencija (zaustavljanje nasilja i zaštita deteta od postupaka koji ga ugrožavaju).

Obavezujuća intervencija - obezbeđenje prava

Intervencije obavezujućeg odnosno represivnog karaktera, koje posežu za roditeljskim pravima, zadiru u porodični integritet ili na drugi način predstavljaju prinudu u odnosu na roditelje ili druga lica koja zlostavljaju dete, moraju se zasnivati na autoritetu vlasti tj. na odlukama nadležnih državnih organa. Za sve članove porodice i njihova subjektivna prava mora biti obezbeđena sudska zaštita.

Poverljivost

Osnovni profesionalni standardi u ovoj oblasti treba da obezbede poverenje klijenata i poverljivost podataka do kojih se dolazi u radu pojedinih službi. Međutim, ovaj zahtev ne može ići na štetu neophodnih informacija za one službe i organe koji donose relevantne odluke u procesu zaštite. Obaveza prijavljivanja i davanje potrebnih podataka o slučajevima zlostavljanja imaju prednost nad dužnošću čuvanja profesionalne tajne.

Učešće deteta - zaštita ličnosti deteta

Jedan od glavnih ciljeva kojima se teži jeste sprečavanje sekundarne viktimizacije deteta. Zato se moraju stvarati organizacioni, prostorni, kadrovski i metodološki uslovi da se potrebna ispitivanja deteta obavljaju na način i u okolnostima koji su prilagođeni njegovom uzrastu i potrebama, i koji neće povređivati njegovu ličnost.

└─ Zaštita deteta od zlostavljanja ─┘

Ali, u ovome se moraju uvažavati i druga, participativna prava deteta koja nisu u suprotnosti sa pravom na zaštitu od zlostavljanja: pravo na informisanje, pravo na izražavanje sopstvenog mišljenja, pravo na privatnost, pravo na zaštitu časti i ugleda. Dete treba, u skladu sa njegovim uzrastom i sposobnostima, informisati o svim postupcima koji se preduzimaju u cilju zaštite njegovih prava i omogućiti mu da iznese svoje mišljenje o datoj situaciji i stav u odnosu na planirane postupke.

ULOGE POJEDINIH SISTEMA U ZAŠTITI DECE OD ZLOSTAVLJANJA

Obrazovni sistem

- > Prevencija;
- > otkrivanje;
- > učešće u prikupljanju podataka (izvor informacija za sistem socijalne zaštite i pravni sistem);
- > podrška u tretmanu i praćenje.

Zdravstveni sistem

- > Prevencija;
- > otkrivanje;
- > učešće u prikupljanju podataka (izvor informacija za sistem socijalne zaštite i pravni sistem);
- > specijalizovana dijagnostika (pedijatrijska, psihijatrijska, ginekološka);
- > forenzička dijagnostika;
- > tretman i praćenje.

Sistem socijalne zaštite

- > Prevencija (u koordinaciji sa obrazovnim i zdravstvenim sistemom);
- > organizovanje mreže otkrivanja;
- > prikupljanje podataka;
- > centralni postupak procene i organizovanje specijalizovane dijagnostike;
- > planiranje zaštitnih intervencija;
- > tretman - primena mera socijalne zaštite;
- > primena mera pravne zaštite iz nadležnosti organa starateljstva;
- > inicijativa za pokretanje sudskih postupaka.

Pravni sistem

- > Sprečavanje nasilja prema detetu (fizička zaštita - policija);
- > otkrivanje i prikupljanje podataka - dokaza (policija i javni tužilac);
- > sprovođenje vanparničnog postupka za oduzimanje deteta, odnosno lišavanja roditeljskog prava i parničnog postupka u sporovima iz odnosa roditelja i dece (u saradnji sa organom starateljstva i drugim pravosudnim organima);
- > pokretanje krivičnog postupka, sprovođenje istrage i suđenje za krivična dela čije su žrtve maloletnici (javni tužilac, krivični sud).

ULOGA OBRAZOVNOG SISTEMA U ZAŠTITI DECE OD ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA

Prevenција i otkrivanje

S obzirom na vreme koje dete provede u školi i predškolskoj ustanovi i učestalost kontakata sa porodicom, mogućnosti obrazovnog sistema (uključujući predškolsko vaspitanje) u prevenciji i ranom otkrivanju su možda najveće od svih ostalih sistema. Pomoć roditeljima u podizanju i vaspitanju dece je značajna preventivna aktivnost koja stoji na raspolaganju školskom sistemu. Predavanje za učenike i roditelje usmereno na prepoznavanje i otkrivanje bilo koje forme nasilja nad decom, doprinosi povećanju osetljivosti ove populacije na pojavu nasilja. Realizacija specijalizovanih programa usmerenih na nenasilnu komunikaciju, podizanje roditeljske kompetencije i sl., takođe su u funkciji prevencije nasilja nad decom.

Psihološkim službama u školama stoji na raspolaganju niz mogućnosti koje su u funkciji prevencije, od realizacije pojedinih programa namenjenih deci, rada sa nastavnim osobljem, pripreme i štampanja različitih materijala o nasilju nad decom, preko savetovanja i pružanja pomoći roditeljima u vaspitanju, individualnog rada sa decom iz problematičnih porodica, pa do usmeravanja dece i porodice na usluge drugih sistema (zdravstveni, socijalna zaštita) radi pružanja pomoći u kriznim situacijama.

Mogućnost ranog otkrivanja nasilja nad decom od strane nastavnog i vaspitnog osoblja (učitelja, razrednog starešine, školskog psihologa) nesumnjivo je veoma velika. Pored opštih podataka o detetu koji se prikupljaju tokom školovanja, nastavnici i vaspitači najpre mogu da uoče početne znake zlostavljanja: naglo popuštanje u učenju, pad koncentracije na času, povećan stepen agresivnosti, zatvaranje u sebe ili neke druge znake koji nisu posledica razvojnog procesa deteta (npr. promene u pubertetu). Ovi prvi signali mogu biti povod nastavnicima i vaspitačima da obrate pažnju na dete i da, u saradnji sa psihopedagoškom službom, pokušaju da otkriju uzroke takvog ponašanja.

Međutim, s obzirom na mogućnost da neki nedovoljno osmišljeni postupci ili postupci urađeni na osnovu nepotpunih informacija mogu imati negativne posledice za dete, preporučuje se krajnja obazrivost. Ova sugestija ne znači odgađanje reakcije, već potrebu da se svaka indicija dobro proveriti iz više izvora. Podaci do kojih se dođe u postupku predstavljaju profesionalnu tajnu, te mogu biti stavljeni na raspolaganje samo službenim licima angažovanim u postupcima zaštite dece od nasilja.

Učešće u prikupljanju podataka

U fazi kada centar za socijalni rad i ostale službe vrše procenu statusa deteta i njegovog aktuelnog stanja, nastavnici i stručni saradnici škole mogu biti dragoceni saradnici na prikupljanju podataka, bilo da je reč o davanju usmenih informacija u razgovoru sa stručnjacima centra ili pisanih izveštaja o detetu.

Do relevantnih podataka nastavnici i saradnici mogu doći razgovorom sa detetom, analizom školske dokumentacije, razgovorom sa roditeljem, učiteljem, razrednim starešinom, ostalim nastavnim i vaspitnim osobljem, ostalom decom iz odeljenja kao i neposrednim uvidom u ponašanje deteta.

Tretman i praćenje

U ovoj fazi bitno je da škola organizuje praćenje deteta ali tako da taj postupak ni na koji način ne obeležava dete, kao i tako da ono ne sme da oseti da je posebno praćeno.

Neophodno je raditi na davanju podrške detetu u cilju jačanja njegovih odbrambenih sposobnosti, prevazilaženja problema i vraćanja samopoštovanja kroz poseban rad sa roditeljima kao i na davanju podrške porodici i jačanju njenih potencijala. Škola može da deluje u pravcu saniranja porodične situacije, ali i smanjenja rizika od recidivizma.

Poseban plan tretmana za dete treba uraditi u slučajevima kada je dete izdvojeno iz porodice i smešteno u ustanovu ili drugu porodicu. Sve ove aktivnosti saradnici u školskom sistemu treba da realizuju u saradnji sa drugim sistemima ili kroz aktivno uključivanje u interinstitucionalni tim u lokalnoj zajednici.

ULOGA ZDRAVSTVENOG SISTEMA U ZAŠTITI DECE OD ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA

Zdravstveni sistem odnosno zdravstveni radnici imaju značajnu i specifičnu ulogu u svim fazama zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja: od prevencije preko otkrivanja i dijagnostike, pa do tretmana, praćenja i evaluacije.

Prevencija

Jedan od osnovnih zadataka zdravstvenih radnika je senzibilizacija šire javnosti i stručnjaka drugih oblasti. Senzibilizacija i obaveštavanje javnosti o problemima i potrebi zaštite dece od zlostavljanja i zanemarivanja može se realizovati na različite načine:

- > organizovanjem javnih tribina, predavanja i seminara za stručnjake pojedinih oblasti (škola, centar za socijalni rad, pravosuđe) ili za širu javnost, a koji bi bili usmereni na obaveštavanje o obimu pojave, vrstama, obeležjima i posledicama nasilja i sl.;
- > učešćem u javnosti putem medija (radio i TV emisija, članaka i stručnih časopisa, školskih listova i sl.);
- > izradom štampanih publikacija namenjenih široj javnosti, nastavnicima u školama, roditeljima i deci;
- > planiranjem i sprovođenjem aktivnosti usmerenih na povezivanje svih relevantnih sistema za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja.

Pored ovih aktivnosti usmerenih na širu javnost i stručnjake, zdravstveni sistem ima značajnu ulogu u prevenciji svih onih situacija koje kasnije mogu biti izvor nasilja nad decom. Poseban značaj imaju savetovališta u zdravstvenom sistemu (bračna savetovališta, razvojna savetovališta, specijalizovana savetovališta - za trudnice, adolescente itd.). Savetodavni rad pedijataru u cilju pomoći roditeljima pri podizanju dece i zadovoljavanja njihovih razvojnih potreba, ima značajnu preventivnu ulogu.

Zdravstveno prosvetavanje roditelja i njihovo usmeravanje na prepoznavanje razvojnih potreba dece, eliminiše dobar deo mogućih uzroka njihovog eventualnog zanemarivanja.

Sistematski pregledi dece mogu biti dobra prilika da se uoče početni znaci zlostavljanja i zanemarivanja, te se preduzimanjem odgovarajućih mera (razgovor sa roditeljem, decom, školskim psihologom) mogu sprečiti teži oblici ugrožavanja detetovog zdravlja i razvoja.

Otkrivanje

Do podataka o zlostavljanju i zanemarivanju lekari i medicinsko osoblje mogu doći neposredno, prilikom pregleda deteta, na osnovu identifikovanja simptoma zlostavljanja i zanemarivanja ili na osnovu razgovora sa roditeljem.

U svim slučajevima neophodno je svestrano i detaljno ispitati sve okolnosti u kojima dete živi, porodične odnose, kao i eventualne uzroke poremećaja u detetovom ponašanju. Posebno treba obratiti pažnju na ranije eventualne znake zlostavljanja i pokušati doći do relativno pouzdanih saznanja o indicijama zanemarivanja.

Iako se dužnost prijavljivanja slučaja u načelu odnosi na ustanovu koja se u okvirima svoje delatnosti bavi zaštitom dece, obaveza je lekara i ostalih zdravstvenih radnika da svaki slučaj zlostavljanja prijave nadležnim ustanovama, odnosno službama. Ovo je i profesionalna i moralna obaveza zdravstvenih radnika. Obaveza prijavljivanja ima prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne, jer se ovde tajna otkriva u opštem interesu deteta.

Kome zdravstveni radnici prijavljuju slučaj? Obavezno centru za socijalni rad, a ukoliko ima elemenata ili indicija da je reč o krivičnom delu (teža povreda izazvana namernom ili krajnjom nepažnjom, pouzdane indicije da je reč o seksualnom zlostavljanju ili je reč o teškom obliku zanemarivanja), slučaj treba prijaviti i policiji. Ako postoje saznanja da je počinilac lice izvan porodične sredine potrebno je obavestiti roditelje i podneti prijavu policiji ili javnom tužilaštvu. O načinu i formi prijavljivanja biće više reči u narednim tekstovima.

Specijalizovana dijagnostika

Na zahtev centra za socijalni rad zdravstvena ustanova treba da da dodatne informacije o simptomima zlostavljanja i zanemarivanja, zdravstvenom statusu i ponašanju deteta, kao i ponašanju roditelja.

U okviru saradnje sa policijom, zdravstvena ustanova dostavlja policiji informacije iz svog domena rada, a o činjenicama koje ukazuju na to da je prema maloletniku izvršeno neko krivično delo (od strane roditelja, vršnjaka ili drugih osoba).

U fazi procene - dijagnostike neophodno je, sa medicinskog aspekta, izvršiti procenu statusa i rizika za dete, što obuhvata sledeće:

1. utvrditi oblik i intenzitet zlostavljanja;
2. proceniti zdravstveni status deteta i utvrditi faktore rizika sa zdravstvenog aspekta;
3. izvršiti procenu potrebe za medicinskim tretmanom ili izdvajanjem deteta iz porodice.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

U svim postupcima procene neophodno je obezbediti saradnju visoko specijalizovanih medicinskih ustanova i stručnjaka (pedijatar, psihijatar, ginekolog). Neophodno je sve postupke realizovati tako da se dete, zbog većeg broja posebnih ispitivanja, ne izlaže tzv. sekundarnoj traumatizaciji. Neophodno je prikupiti što više podataka u što manjem broju pregleda deteta.

Forenzička dijagnostika

U sudskom postupku, zdravstvena ustanova će na zahtev suda, u smislu veštačenja dati stručni nalaz i mišljenje relevantno za primenu zakona (prava) i to u odnosu na sledeće:

- a) medicinske indikacije odnosno simptome zlostavljanja;
- b) povezanost simptoma zlostavljanja i ponašanja lica koje je pod sumnjom da je zlostavljač;
- c) psihijatrijski status zlostavljača;
- d) sposobnost deteta da svedoči u postupku, odnosno rizike svedočenja i najpogodnije načine saslušanja deteta.

Lekar - medicinski stručnjak može biti imenovan za stalnog sudskog veštaka ili kao veštak za određeni slučaj. Prihvatanje dužnosti veštačenja je obavezno, mada postoje određeni slučajevi u kojima veštaci mogu biti oslobođeni dužnosti veštačenja ili da budu izuzeti od veštačenja.

Tretman i praćenje

Na osnovu procene statusa deteta, njegovog zdravstvenog stanja i rizika za dete, zdravstveni radnici - lekari se uključuju u rad multidisciplinarnog tima u lokalnoj zajednici (ukoliko takav tim postoji), odnosno preduzimaju mere u okviru svoje redovne delatnosti u fazi tretmana i praćenja.

Cilj njihovog angažovanja je:

- > prekid zlostavljanja (u saradnji sa drugim službama);
- > saniranje psiholoških posledica zlostavljanja;
- > preduzimanje neophodnih mera lečenja;
- > stvaranje uslova, psihoterapijskim postupcima, za promene u ličnosti deteta u pravcu optimalnog funkcionisanja i nesmetanog razvoja deteta;
- > ojačavanje deteta za buduće izazove.

Od posebnog značaja je rad sa porodicom, bilo da je zlostavljač član porodice ili drugo lice. Pored prethodno iznetog, jačanje porodičnih potencijala, rad sa zlostavljačem (ukoliko je član porodice) i kontrola počinioca nasilja, suština je svih postupaka koji se primenjuju u tretmanu deteta žrtve nasilja.

└ Uloge pojedinih sistema u zaštiti dece od zlostavljanja ┐

13

U toku tretmana i praćenja deteta neophodno je:

- > stvoriti bezbedno okruženje;
- > upoznati dete sa ciljevima terapije;
- > aktivno ga angažovati u procesu terapije.

ULOGA POLICIJE U OBEZBEĐIVANJU ZAŠTITE ZLOSTAVLJANE I ZANEMARIVANE DECE

Primarni zadaci policije kao državne službe su zaštita života građana i prevencija kriminala. Deca su građani sa pravom na zaštitu koju obezbeđuje prekršajni, porodični i krivični zakoni. Policija ima dužnost i odgovornost da istražuje slučajeve zlostavljanja dece. Ovakve istrage treba sprovoditi pažljivo, temeljno i profesionalno.

Prilikom rada na prestupima čija je žrtva dete, policija će saradivati sa centrom za socijalni rad i drugim službama i institucijama koje su snabdevene javnim ovlašćenjem za zaštitu deteta od zlostavljanja i uvek će u obzir uzeti njihovo mišljenje o najboljem interesu deteta.

Preventivno delovanje

Predstavnici policije se nalaze u zajednici pa su u tom smislu i u poziciji da prepoznaju odnosno otkriju slučajeve zlostavljanja dece, kao i da preduzmu sve potrebne aktivnosti u smislu sprečavanja nasilja prema njima. Posledica takve uloge je sve veći angažman policije u sprečavanju nasilja nad decom, i to pre svega u sprečavanju nasilja u porodici.

Preventivno delovanje policije nezamislivo je bez saradnje ove službe sa centrima za socijalni rad, kao i sa svim drugim službama i institucijama ovlašćenim da zaštite dete od zlostavljanja. Ova saradnja ogleda se u: dobroj komunikaciji, razmeni informacija, kao i u zajedničkom učešću u preventivnim programima u ovoj oblasti.

Policija mora biti spremna da deli informacije i poverljive podatke sa centrom za socijalni rad, kao i sa svim drugim ovlašćenim službama i institucijama. S tim u vezi je i dužnost policije, kao i svih državnih organa, ustanova, organizacija, kao i svakog građanina, da centru za socijalni rad (organu starateljstva) prijavi svaki slučaj kada je maloletniku potrebna zaštita. Ovo uključuje i obavezu policajca koji predstavlja svoju službu da na zajedničkim sastancima posvećenim zaštiti dece bude u potpunosti informisan o svakom slučaju, kao i da bude potpuno spreman da proceni rizik u procesu donošenja odluke. Međutim, to podrazumeva i spremnost centra za socijalni rad, kao i drugih ovlašćenih službi i institucija, da dele informacije i poverljive podatke koji su im na raspolaganju, kako bi omogućili policiji da obavi svoje dužnosti.

U cilju obavljanja svoje dužnosti policija se mora specijalizovati. U tom smislu potrebno je formirati posebne jedinice ili odeljenja koji bi imali primarnu odgovornost za istragu slučajeva zlostavljanja deteta. Ovakve jedinice ili odeljenja moraju imati dovoljno osoblja sa iskustvom koje je u skladu sa ozbiljnošću njihovog posla.

Međutim, briga za bezbednost dece nije isključivo briga posebnih jedinica ili odeljenja, već svakog policajca, i on to mora shvatiti kao osnovni deo svoje dužnosti. Tako npr. svaki patrolni policajac ili pozornik koji prisustvuje incidentu porodičnog nasilja mora biti edukovan da reaguje u

smislu zaštite deteta. Upravo ovi policajci, s obzirom na karakter službe kojoj pripadaju, imaju jedinstvenu priliku da identifikuju slučajeve zlostavljanja dece, čak i daleko pre bilo koje druge društvene službe.

Krivičnopravna zaštita deteta i uloga policije

Da bi se obezbedila krivičnopravna zaštita dece od zlostavljanja, potrebno je pre svega otkriti krivična dela i njihove počiniocce. Jedan od osnovnih zadataka policije je **otkrivanje i identifikacija** učinilaca krivičnih dela. U tom smislu policija primenjuje čitav niz operativnih tehničkih i taktičkih radnji, ali u svakom slučaju njihova efikasnost je vezana i za činjenicu postojanja dobre saradnje predstavnika policije sa predstavnicima centara za socijalni rad, drugih ovlašćenih državnih službi i institucija, kao i sa predstavnicima nevladinih organizacija koje se bave pitanjima zaštite dece od zlostavljanja, službi za zaštitu žrtava, kao i građana kojima se dete može poveriti (rođaci, prijatelji, susedi).

Najznačajnija uloga ove službe je sprovođenje **predistražnih i pojedinih istražnih radnji**, u cilju obezbeđivanja dokaza koji treba da omoguće pokretanje krivičnog postupka podnošenjem krivične prijave protiv osumnjičenog za zlostavljanje deteta, odnosno onih koji su bitni za vođenje prekršajnog postupka. U tom smislu, obaveza je policije da prikupi i obezbedi sve dokaze koji su bitni za pokretanje krivičnog postupka ili za vođenje prekršajnog postupka. To posebno važi za prikupljanje materijalnih dokaza o izvršenom delu čije je postojanje od naročito značaja za budući krivični postupak.

Krivičnom postupku po pravilu prethodi preduzimanje niza radnji koje se pre svega sprovode od strane policije. Takav postupak se uobičajeno naziva prekrivični postupak i po svom karakteru je više upravni i kriminalistički, te se odlikuje posebnim pravilima i organima koji ga sprovode. Njegov je cilj da se omogući eventualno pokretanje krivičnog postupka. Radnje koje se u ovom postupku obavljaju imaju pre svega karakter operativnih radnji, tako da po pravilu nemaju dokazni kredibilitet u krivičnom postupku, mada se neke od njih mogu vršiti i u procesnom obliku, što je, na primer, karakteristično za sprovođenje uviđaja pre istrage. To posebno moramo imati u vidu kada govorimo o saslušanju svedoka, odnosno žrtve i osobe za koju postoji osnovana sumnja da je izvršila krivično delo. Saslušanje svedoka je isključivo krivičnoprocesna radnja i nikada se ne može sprovoditi u operativnom obliku. Međutim, veoma često već u prekrivičnom postupku, dete žrtva nasilja je u situaciji da daje svoj iskaz organima unutrašnjih poslova. U vezi sa tim trebalo bi ostvariti saradnju policije sa centrom za socijalni rad, a u cilju izbegavanja dodatne traumatizacije deteta. Otuda i zahtev da se intervjuisanje deteta obavlja od strane isključivo specijalizovanog lica - po pravilu predstavnika organa starateljstva - a u saradnji sa predstavnicima policije da bi se prikupile i informacije bitne za delokrug rada ove službe.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ─

Odluka o tome da li će se pokrenuti krivični postupak zasniva se na dva osnovna kriterijuma:

- > ima li dovoljno indicija za podnošenje krivične prijave, i
- > da li je krivično gonjenje u funkciji zaštite deteta.

U slučaju postojanja osnovane sumnje da je izvršeno krivično delo zlostavljanja, policija je dužna da, nakon sprovedenih predistražnih radnji u cilju prikupljanja dokaza u pogledu dela i učinioca, pokrene krivični postupak **podnošenjem krivične prijave** nadležnom tužilaštvu.

Hapšenje zlostavljača - počinioca krivičnog dela zlostavljanja je takođe zadatak policije. Do toga hapšenja dolazi u slučajevima kada postoji osnovana sumnja da je počinjen zločin i da je taj zločin počinio osumnjičeni. U tom smislu govorimo o hapšenju roditelja ili drugog osumnjičenog počinioca zlostavljanja od strane policije. Ponekad će hapšenje osumnjičenog biti i dovoljno da se dete zaštiti, tako da neće biti potrebno da se ono odvodi od kuće. Međutim, postoje situacije u kojima je potrebno hitno izdvajanje deteta iz sredine u kojoj trpi nasilje. Takve situacije ponekad zahtevaju i blisku saradnju predstavnika policije i centra za socijalni rad u smislu pružanja asistencije policije centru za socijalni rad (organu starateljstva) u vršenju poslova iz njegovog delokruga.

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, kao državna služba, snabdeveno je javnim ovlašćenjem za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Delokrug rada ovog ministarstva određen je, pre svega, Zakonom o unutrašnjim poslovima Republike Srbije. Na osnovu ovog Zakona, jedna od osnovnih uloga policije definisana je kao: *zaštita lične i imovinske sigurnosti građana*.

Ovlašćeno službeno lice je dužno da poslove bezbednosti Republike, zaštite života, lične i imovinske sigurnosti građana, sprečavanja i otkrivanja krivičnih dela i hvatanje njihovih učinilaca, održavanje javnog reda i mira, obavlja bez obzira da li se nalazi na službenoj dužnosti i da li mu je to stavljeno u zadatak (član 20. stav 1. Zakon o unutrašnjim poslovima Republike Srbije).

Što se tiče preventivnih aktivnosti, MUP Republike Srbije na ovom planu preduzima određene aktivnosti na sprečavanju nekih oblika nasilja prema deci, kao i među njima samima. U trenutnim okolnostima, kada u ovoj oblasti ne postoji specijalizacija naše policije, SUP Beograda npr., ove aktivnosti obavlja preko Odeljenja za suzbijanje maloletničke delinkvencije i to naročito preko dva Odseka: Odseka za preventivnu delatnost i Odseka za operativnu kontrolu. U tom smislu ovo Odeljenje svoje aktivnosti iskazuje kroz:

└ Uloge pojedinih sistema u zaštiti dece od zlostavljanja ┐

- > zbrinjavanje napuštene dece (novorođenčadi);
- > zbrinjavanje dece koja bez sredstava za život lutaju ulicama grada u Prihvatnu stanicu Zavoda za vaspitanje dece i omladine Beograda;
- > zbrinjavanje dece prosjaka preko *humanitarnih patrola* sastavljenih od predstavnika policije i centara za socijalni rad;
- > svakodnevne aktivnosti i kontakti sa odgovornim radnicima za bezbednost učesnika u školama u cilju zaštite sigurnosti učenika za vreme dolaska, boravka i odlaska sa nastave, kroz akciju: *Škola*;
- > saradnju sa drugim službama Sekretarijata u smislu preduzimanja drugih aktivnosti u zajednici (npr. edukativnih predavanja na t e m u : *Osnovna pravila ponašanja učesnika u saobraćaju i dr.*)

ULOGA ISTRAŽNIH ORGANA

Uloga tužioca

Javno tužilaštvo je samostalni državni organ koji goni učinioce krivičnih dela i drugih zakonom određenih kažnjivih dela, preuzima druge mere zaštite društva i ulaže pravna sredstva radi zaštite ustavnosti i zakonitosti.

Javni tužilac ima isključivo ovlašćenje da goni za krivična dela za koja se goni po službenoj dužnosti. Osnovne dužnosti javnog tužioca su:

- > stavljanje u pokret javne tužbe;
- > zahtevanje sprovođenja istrage;
- > podizanje optužnice;
- > zastupanje optužnice na glavnom pretresu;
- > izjavljivanje redovnih i vanrednih pravnih lekova.

Posebno važno pravo i obaveza javnog tužioca je operativna aktivnost. To znači da tužilac preuzima mere usmeravanja krivičnog postupka koje se sastoje u raznim oblicima saradnje sa sudskim i vansudskim organima, posle pokrenutog prethodnog postupka.

To preciznije podrazumeva i obavezu saradnje, interakcije između tužilaštva i predstavnika centara za socijalni rad, policije, zdravstvenih i obrazovnih institucija i nevladinih organizacija u funkciji prikupljanja dokaza u odnosu na suspektno krivično delo zlostavljanja i zanemarivanja dece. Ta saradnja bi trebalo da se sastoji u učešću tužioca u multidisciplinarnom timu eksperata koji utvrđuje oportunističnost stavljanja u pokret javne tužbe.

Posebno u fazi od zahtevanja pokretanja istrage do odluke o (ne)podizanju optužbe, ta saradnja bi trebalo da bude najznačajnija, pošto se tada utvrđuju elementi odlučujući za pokretanje (nastavak) krivičnog gonjenja.

Naime, nezavisno od mere prikupljenih dokaza, sama odluka se mora zasnivati i na proceni da li je krivično gonjenje u najboljem interesu deteta (uključujući oportunističnost vođenja postupka prema osumnjičenom ukoliko je on u kategoriji bliskog lica žrtve, u smislu da posledice vođenja postupka mogu biti kontraproduktivne za dete).

Uloga istražnog sudije

Istraga je faza prethodnog postupka koju sprovodi sud, a koja se pokreće na zahtev ovlašćenog tužioca protiv određenog lica, kada postoji osnovana sumnja da je učinilo krivično delo.

Cilj istrage je prikupljanje dokaza i podataka koji oformljuju odluku da li će se podići optužnica ili obustaviti postupak. U slučaju podizanja optužnice, istraga služi rasterećenju glavnog pretresa od izvođenja

suvišnog dokazivanja, kao i obezbeđenju dokaza koji se kasnije ne mogu izvesti.

Istraga je isključivo sudska, i to pojedinačna - sprovodi je istražni sudija prvostepenog suda. Istraga se može voditi samo za određeno krivično delo i samo protiv određenog lica ako postoji osnovana sumnja da je okrivljeni učinilac (postupak *in personam*). Izuzetno, u slučaju nepoznatog učinioca, može se vršiti istraga zbog rizika da do pronalaženja učinioca dokazi mogu nestati.

Takođe, iz istog razloga ustanovljen je i izuzetak od pravila da se istražne radnje ne mogu sprovesti pre donošenja rešenja o sprovođenju istrage. Naime, policija u prekrivičnom postupku koji ima karakter operativnih radnji (znači ne podleže procesnim pravilima u vezi sa vođenjem krivičnog postupka i samim tim nema istu dokaznu snagu), često nužno izvodi procesnu radnju - uviđaj pre istrage, zbog obezbeđenja dokaza koji se u kasnijoj fazi ne mogu "ponoviti".

Istražni sudija nije vezan pravnom kvalifikacijom datom u rešenju o sprovođenju istrage. Istražni sudija ima zadatak da sprovedenim istražnim radnjama dovoljno razjasni stanje stvari, tako da se može podići optužnica ili obustaviti postupak. Istražne radnje služe izvođenju, otkrivanju, obezbeđivanju i proveravanju dokaza.

Istražne radnje su:

- > pretresanje stana i lica;
- > uviđaj;
- > rekonstrukcija krivičnog događaja;
- > privremeno oduzimanje predmeta;
- > ispit osumnjičenog (okrivljenog);
- > saslušanje svedoka;
- > veštačenje, odnosno saslušanje veštaka.

Svedočenje i veštačenje

Saslušanje svedoka i veštačenje su istražne radnje u funkciji izvođenja dokaza. **Svedočenje** je iskaz određenih lica o krivičnom delu i izvršiocu. Saslušanje maloletnog lica kao žrtve krivičnog dela je posebno obrađeno. Na ovom mestu reč je o obavezi svedočenja lica za koje je verovatno da će moći dati obaveštenja o krivičnom delu, učiniocu i drugim važnim okolnostima. Takva obaveza postoji za sve radnike centra za socijalni rad koji su bili u situaciju da saznaju prethodno navedene okolnosti.

Iskaz svedoka se obavlja u usmenoj formi, slobodnom interpretacijom poznatih činjenica, uz zabsranu uticanja nadležnog organa na volju svedoka i sadržinu iskaza (kapciozna pitanja). S druge strane, svedok se upozorava da je davanje lažnog iskaza krivično delo. Autentičnost svedočenja se proverava utvrđivanjem izvora saznanja: neposredno saznanje ima veću procesnu vrednost od posrednog. Ocena, vrednovanje iskaza svedoka, vrši se pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima.

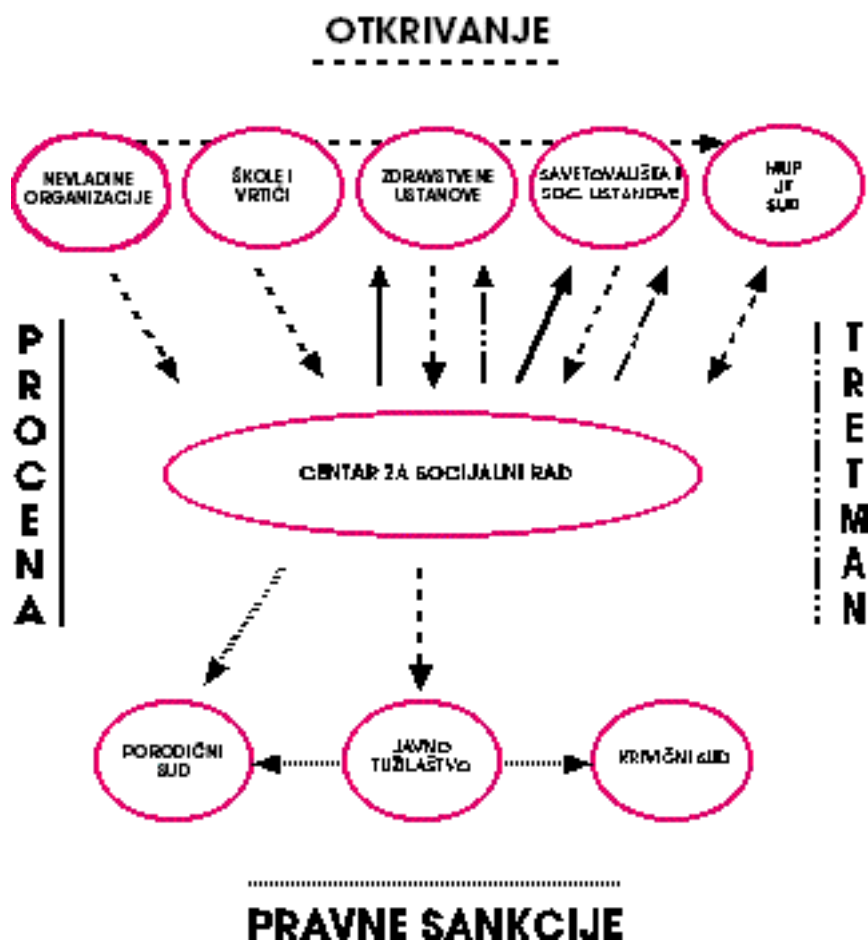
Veštačenje je takođe izvor saznanja o krivičnom delu i učiniocu, ali koje pruža ne svako, nego samo stručna lica. Zakon, naime predviđa da se veštačenje određuje kada za utvrđivanje ili ocenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz ili mišljenje od lica koje raspolaže potrebnim stručnim znanjem. To znači da veštačenje nije obavezna istražna radnja, već se određuje po potrebi (na primer, ocena duševnog stanja učinioca). Veštačenje se u smislu krivičnih dela povreda (ili lišenja života) odnosi na fizički pregled žrtve i kvalifikovanje stepena povrede.

Međutim, u određenim slučajevima se i centar za socijalni rad (odnosno stručnjaci centra) mogu pojaviti u ulozi veštaka. Naime, u slučajevima krivičnih dela u kojima je dete žrtva, nadležni organ (istražni sudija ili javni tužilac) može zahtevati od centra mišljenje o posledicama konkretnog slučaja (izvršenog krivičnog dela) uključujući i ekspertizu stanja deteta kao posledice tog dela.

Takođe, centar može biti u situaciji da dostavlja mišljenje o prethodnom stanju deteta (u viktimološkom smislu). Praksa pokazuje da nadležni organi ponekad, zahtevajući mišljenje centra, stigmatizuju žrtvu (posebno u slučajevima seksualne zloupotrebe), pa bi u tom smislu stručnjaci trebalo da daju objektivno mišljenje, izbegavajući kaptiozna uputstva zahteva (na primer, pitanja tipa o promiskuitetnom ponašanju žrtve silovanja, suspektности na uživanje narkotika, redovnost pohađanja škole i slično).

Mišljenje veštaka se ceni kao i svi ostali dokazi, samostalno i u sklopu s ostalim dokazima. Međutim, faktički, mišljenje veštaka ima veliki uticaj na donošenje sudske odluke.

MREŽA ZAŠTITE DECE OD ZLOSTAVLJANJA

CENTAR ZA SOCIJALNI RAD KAO ORGAN STARATELJSTVA

Centar za socijalni rad je osnovna služba socijalne zaštite koja ujedno vrši poslove organa starateljstva. Preventivna uloga centra za socijalni rad podrazumeva zadatke na različitim nivoima prevencije porodičnih poremećaja i pomoć porodici u rehabilitaciji njenih funkcija. Kada je reč o deci koja su ugrožena u razvoju, centar obezbeđuje potrebne mere socijalne i porodičnopravne zaštite. Specifične nadležnosti organa starateljstva obuhvataju najširi registar intervencija: od kontrole i pružanja stručne pomoći roditeljima, do preduzimanja pravno opresivnih mera prema roditeljima, iniciranja sudskih postupaka za zaštitu prava deteta i zastupanja njegovih interesa u tim postupcima.

Otkrivanje slučajeva zlostavljanja

Prepoznavanje i otkrivanje slučajeva zlostavljanja su osnovne pretpostavke za organizovanje zaštite.

- **Prijavlivanje:** Zakon o braku i porodičnim odnosima ustanovljava dužnost državnih organa, ustanova i samih građana da organu starateljstva prijave slučajeve u kojima je maloletniku potrebna zaštita. Kada je reč o zlostavljanju dece, ovo se najviše odnosi na: zdravstvene ustanove, škole i dečje ustanove, socijalne ustanove, policiju, javno tužilaštvo i sud (kada u postupku otkriju indicije zlostavljanja), kao i pojedine specijalizovane službe i organizacije koje se bave problemima porodičnog nasilja (SOS-telefon i dr.).
- Centar za socijalni rad ima obavezu da, u okviru svoje stručne delatnosti, organizuje i razvija **informativnu mrežu** u koju bi uključio sve relevantne ustanove, službe i organizacije koje rade sa decom i koje mogu biti izvor obaveštavanja o slučajevima zlostavljanja.

Procena statusa, rizika i potreba deteta i porodice

Centar ima vodeću i koordinirajuću ulogu u procesu procene.

- Procena obuhvata:
 - utvrđivanje oblika, intenziteta i posledica zlostavljanja;
 - određivanje vrste potreba i mogućnosti tretmana.
- U procesu procene centar obavezno primenjuje timski-interdisciplinarni pristup.
- Prikupljanje podataka podrazumeva i razmenu informacija između svih pomenutih institucija, službi i organa.
- Prema potrebi, centar pribavlja stručni nalaz i mišljenje odgovarajućih medicinskih ustanova ili specijalizovanih savetovališta.

Planiranje i sprovođenje zaštitnih intervencija

Centar za socijalni rad donosi timski zaključak koji obuhvata procenu potreba i mogućnosti zaštite i na osnovu toga definisan plan intervencija socijalne i pravne zaštite.

Donošenje odluka o zaštitnim merama

Centar za socijalni rad vrši dvostruku funkciju: socijalne zaštite i porodičnopravne zaštite u nadležnosti organa starateljstva. U tom smislu ovlašćen je da primenjuje određene zaštitne intervencije u odnosu na dete i porodicu:

- > upozoravanje roditelja odnosno nadzor, kao oblici ograničenja roditeljskog prava;
- > socijalna podrška i savetodavni rad sa detetom i roditeljima, u saradnji sa zdravstvenim ustanovama, savetovalištima, obrazovno-vaspitnim ustanovama i širom socijalnom sredinom;
- > upućivanje deteta i roditelja na tretman u specijalizovane medicinske ustanove i savetovališta;
- > smeštaj i zbrinjavanje deteta u drugu porodicu ili socijalnu ustanovu;
- > neodložno izdvajanje deteta iz porodice;
- > regulisanje načina održavanja ličnih odnosa roditelja sa detetom.

Uloge centra za socijalni rad (organa starateljstva) u primeni porodičnopravnih sankcija iz sudske nadležnosti

Centar kao organ starateljstva ima obavezu i ovlašćenje da inicira i da učestvuje u sudskim postupcima u kojima se primenjuju prinudne mere ograničenja i lišenja roditeljskog prava. Istovremeno je u obavezi da obezbedi potreban tretman, kako bi se sprečile ili ublažile posledice zlostavljanja. Uloge organa starateljstva u postupku su raznovrsne:

- > podnošenje predloga za oduzimanje prava na čuvanje i vaspitanje deteta, odnosno predloga za lišenje roditeljskog prava (vanparnični postupak);
- > učešće u bračnim sporovima i sporovima iz odnosa roditelja i dece;
- > davanje stručnog mišljenja sudu;
- > priprema deteta za učešće u sudskom postupku;
- > zastupanje interesa i prava deteta u sudskom postupku - sa ovlašćenjima posebnog učesnika;
- > učešće u izvršenju sudskih odluka radi zaštite ličnosti deteta.

Krivičnopravna zaštita deteta i uloge organa starateljstva

Kao stručna služba i organ koji se stara o zaštiti prava i interesa dece, centar za socijalni rad ima značajne uloge u obezbeđivanju adekvatnog krivičnopravnog tretmana deteta - žrtve zlostavljanja:

- > saradnja sa policijom i drugim ustanovama i organima u otkrivanju krivičnih dela nasilja prema deci;
- > podnošenje krivične prijave policiji ili javnom tužilaštvu;
- > saradnja sa policijom i javnim tužilaštvom u procesu prikupljanja podataka o izvršenom delu;
- > centralna uloga u ispitivanju deteta kao žrtve;
- > davanje stručnog mišljenja javnom tužilaštvu i sudu:
 - o delu, okolnostima izvršenja i posledicama po dete;
 - o sposobnosti deteta da svedoči, odnosno celishodnosti svedočenja;
- > priprema deteta za svedočenje u postupku.

ORGANIZACIJA TIMOVA U LOKALNOJ ZAJEDNICI

U savremenim modelima zaštite dece od zlostavljanja, socijalni, pravni, medicinski i obrazovni sistem, kao i organizacije civilnog društva, "čine manje ili više koherentnu mrežu koja se usklađuje sa propisima, potrebama, resursima i drugim specifičnostima određenog društva." Ovi modeli podrazumevaju multidisciplinarni i interresorski pristup, kako bi adekvatno odgovorili na složenu pojavu kao što je zlostavljanje dece.

U tom smislu obrazuju se timovi od stručnjaka različitih profila, koji mogu biti organizovani na različitim nivoima, i to :

- > timovi formirani u okviru rada pojedine institucije (centra za socijalni rad, dečjih bolnica i klinika, instituta i dispanzera za mentalno zdravlje, u policiji i sl.). Ovi timovi su multidisciplinarni odnosno interdisciplinarni;
- > timovi koje formiraju dve ili više institucija (npr. policija i centar za socijalni rad, timovi za prevenciju koji formiraju škole, predškolske ustanove i centar za socijalni rad i sl.) i oni su najčešće multidisciplinarni i interresorski.
- > timovi na nivou lokalne zajednice u koje su uključeni svi relevantni podsistemi društva a koji svojom aktivnošću mogu biti usmereni na prevenciju, otkrivanje, procenu, tretman i praćenje zlostavljane dece na lokalnoj zajednici ili su usmereni na rešavanje konkretnih slučajeva i obavezno su multidisciplinarni i interinstitucionalni.

S obzirom na karakter ovog Priručnika ovde će biti više reči o timovima formiranim na nivou lokalne zajednice koji se formiraju na inicijativu centra za socijalni rad, o načinu funkcionisanja ovakvih timova i modalitetima uključivanja ostalih sistema u tim.

Karakter multidisciplinarnih timova u centrima za socijalni rad

Sadašnji model organizacije rada centara za socijalni rad različit je od centra do centra, u zavisnosti od veličine centra i broja zaposlenih stručnih radnika.

U prvu grupu centara spadaju centri za socijalni rad koji mogu formirati samo jedan stručni tim (socijalni radnik, pravnik, psiholog i pedagog) i koji rade na poslovima zaštite svih korisnika centra - odraslih, starih i dece.

U drugu grupu spadaju srednje razvijeni centri u kojima postoji po jedan tim za zaštitu odraslih i starih i za zaštitu dece.

U treću grupu spadaju centri koji imaju jedan do dva tima za zaštitu odraslih i starih i tri tima za zaštitu dece i to: za zaštitu dece lišene roditeljskog staranja, za zaštitu dece sa poremećenim porodičnim odnosima i tim za zaštitu dece sa poremećajima u ponašanju. Postoji manji broj centara koji imaju po dva tima za zaštitu pojedinih grupacija dece.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

Ako zaštitu zlostavljane i zanemarivane dece posmatramo u okviru rada centra koji ima sva tri tima za zaštitu dece, onda su zahtevi za zaštitu ove dece uglavnom usmereni na rad tima za zaštitu dece bez roditeljskog staranja. U praksi je najčešće reč o težim slučajevima zanemarivanja i ređe o slučajevima težeg fizičkog zlostavljanja.

Izuzetno retko se u zaštiti dece od zlostavljanja uključuju ostala dva tima. I kada se susretnu sa ovakvim slučajevima, onda se poslovi zaštite usmeravaju na tim za decu bez roditeljskog staranja, posebno u fazi tretmana i praćenja.

U takvoj situaciji, interdisciplinarni tim za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, moguće je organizovati na sledeće načine:

- a) formiranjem posebnog interdisciplinarnog tima, na nivou centra, za zaštitu dece od zlostavljanja;
- b) proširivanjem kompetencija (u orijentaciji i metodološkim zahtevima) jednog od postojećih timova za zaštitu dece, npr. tima za zaštitu dece bez roditeljskog staranja);
- c) zadržavanjem sadašnje organizacije poslova, s tim da se svi članovi tima koji rade poslove zaštite dece stručno edukuju i usmere na posebnu zaštitu dece od zlostavljanja.

Bez obzira na način izbora interdisciplinarnog tima za zaštitu dece od zlostavljanja, članovi tima su sva četiri profila: socijalni radnik, psiholog, pedagog i pravnik. Osnovni uslov za rad u timu mora biti obučenost saradnika za rad na zaštiti dece od zlostavljanja.

Sastav i organizacija timova u ostalim institucijama

a) U dečjim klinikama mogući članovi tima su:

- > pedijatar,
- > dečji hirur,
- > psihijatar,
- > klinički psiholog,
- > patronažna sestra,
- > socijalni radnik,
- > lekari drugih specijalnosti po potrebi.

b) U institutu za mentalno zdravlje ili dispanzeru:

- > psihijatar,
- > klinički psiholog,
- > socijalni radnik,
- > po potrebi: neurolog, patronažna sestra itd.

Organizacija i sastav tima u lokalnoj zajednici

Na nivou lokalne zajednice timovi mogu biti organizovani na dva načina u odnosu na broj članova tima: u užem i širem sastavu.

U užem sastavu tim mogu da čine:

- > interdisciplinarni tim centra za socijalni rad (socijalni radnik, pravnik, psiholog i pedagog),
- > lekar pedijatar doma zdravlja,
- > psihijatar ili psiholog službe za mentalno zdravlje,
- > stručni saradnik pedagoško-psihološke službe škole ili predškolske ustanove,
- > inspektor policije.

Tim može biti proširen povremenim članovima u pojedinim fazama rada: javnim tužiocem, patronažnom sestrom, psihologom ili pedagogom škole koju dete pohađa ili iz predškolske ustanove, predstavnikom NVO, saradnikom ustanove čije usluge u tretmanu dete koristi i sl.

Način funkcionisanja i organizacija rada tima lokalne zajednice

Jedan od osnovnih principa na kojem treba da funkcioniše tim lokalne zajednice je **relativno** stalno i kontinuirano članstvo članova tima.

Timovi lokalne zajednice se formiraju po principu nadležnosti odnosno neophodno je da budu zastupljeni svi sistemi čiji je domen rada zaštita dece. Sastav će zavisiti i od posebnosti određene lokalne zajednice, kao i postojećih institucija i mogućnosti da pojedini profili stručnjaka iz određenih sistema budu zastupljeni. Centar za socijalni rad je inicijator i organizator tima na lokalnoj zajednici i u sastavu tima lokalne zajednice učestvuje čitav interdisciplinarni tim centra za zaštitu dece od zlostavljanja.

U cilju pravovremenosti, efikasnosti reagovanja na zlostavljanje, kao i prevazilaženja eventualnih "sukobljavanja" sistema, neophodno je jasno definisati uloge svakog člana tima i sistema u svakoj fazi rada, od otkrivanja preko procene i pribavljanja dokaza, pa do planiranja, sprovođenja zaštite i evaluacije. Timovi razmatraju pojedine slučajeve na radnim sastancima. Dinamika sastanaka se određuje po potrebi, a najmanje jednom mesečno.

Neka iskustva iz rada timova lokalne zajednice u Beogradu

U okviru realizacije projekta "Razvoj socijalne mreže i modela zaštite dece od zlostavljanja", tokom 2000. i dva mececa 2001. godine, u četiri beogradske opštine formirani su timovi lokalne zajednice koji su po svom sastavu bili multidisciplinarni a sačinjavali su ih: centri za socijalni rad, zdravstvo, obrazovanje, policija i tužilaštvo (u jednoj od opština).

Svi saradnici, članovi tima centara za socijalni rad i pojedini članovi timova u lokalnoj zajednici, završili su posebnu obuku za rad na zaštiti dece od zlostavljanja i zanemarivanja, u organizaciji Instituta za mentalno zdravlje iz Beograda.

Sastav interdisciplinarnog tima centra bio je različit: negde su to bili timovi za zaštitu dece lišene roditeljskog staranja, negde su formirani posebni timovi sastavljeni od članova iz različitih timova centra.

Ovakav različit pristup bio je uslovljen organizacijom centara za socijalni rad. Naime, u centrima za socijalni rad je dosta kruto postavljena organizacija koja počiva na kategorijalnom principu. Ovakva organizacija bila je ograničavajući faktor pri uspostavljanju posebnih timova za zaštitu dece od zlostavljanja, jer je trebalo definisati ulogu ovih timova u odnosu na matične timove.

Tokom primene ovog programa novoformirani timovi su prihvatili sve slučajeve u kojima je bilo sumnje na zlostavljanje, vršili početnu procenu i u saradnji sa matičnim timom razmatrali mogući plan zaštite i dalje radili na merama u odnosu na zlostavljanje. Sve ostale mere iz domena socijalne i porodično pravne zaštite donosio je matični tim.

Centri za socijalni rad su bili inicijatori osnivanja timova lokalne zajednice. Uključivanje ostalih saradnika iz drugih sistema vršeno je postepeno, jer je za uključivanje pojedinih sistema trebalo poštovati proceduru ovih službi.

Koordinatori timova bili su predstavnici centara za socijalni rad.

Bilo je neophodno da protekne izvesno vreme dok su timovi počeli da funkcionišu kao celina. Naime, primetan je bio relativno pasivan odnos članova tima iz ostalih sistema i njihova uloga se svodila na konsultativni nivo, a sve obaveze zaštite dece su usmeravane na saradnike centra za socijalni rad. Ovakvom odnosu pogodovali su i stavovi saradnika centra koji su počivali na njihovom iskustvu da sami realizuju zaštitu dece. U kasnijim fazama rada i ostali članovi tima su počeli preuzimati obaveze i aktivnosti koje spadaju u domen institucija i sistema u kojima su zaposleni.

Saradnja sa ostalim timovima unutar centra za socijalni rad bila je, u nekim slučajevima i u pojedinim fazama, konsultativna ili je nakon završetka procene odluke iz oblasti porodičnopravne zaštite donosio nadležni tim centra, a eventualne specifične mere u tretmanu zlostavljanog deteta sprovodio novoformirani tim, ili su oba tima donosili zajednički zaključak.

Tokom rada bio je primetan klasičan pristup u zaštiti dece: uglavnom je dominirao rad na proceni a manje na tretmanu. Pristup je svođen na klasične oblike - najčešće fizičko zbrinjavanje dece, dok su terapijski rad i drugi oblici rada bili manje prisutni.

Saradnja sa ustanovama zdravstvene zaštite ostala je nedorečena i nedovoljna. Nije obezbeđen kontinuitet u procesu zaštite, naročito u fazi realizacije zaštitnih intervencija. Jedan od razloga je i taj što zdravstvene ustanove nemaju specijalizovane timove za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, odnosno i u onim ustanovama u kojima postoje nije im dato adekvatno mesto u organizaciji zdravstvenih ustanova.

Nedostatak adekvatnih smeštajnih kapaciteta u socijalnim ustanovama i u drugim porodicama za smeštaj je bio takođe veliki problem u radu timova lokalne zajednice.

Članovi timova centra za socijalni rad nekad su se uzdržavali od primene zakonskih rešenja zbog nedefinisanih odnosa sa drugim sistemima i ostajanja bez podrške.

Tokom čitavog perioda realizacije projekta bila je obezbeđena supervizija i konsultativna podrška od strane stručnjaka Ministarstva za socijalna pitanja, Jugoslovenskog centra za prava deteta i Instituta za mentalno zdravlje.

Jugoslovenski centar i saradnici centra za socijalni rad su došli do dragocenih saznanja kroz razmenu znanja i iskustava sa radnicima centra i ostalim saradnicima članovima tima lokalne zajednice. Ova iskustva su osnova i za izradu ovog priručnika.

ŠTA JE

ZLOSTAVLJANJE

DECE?

OPERACIONALNE DEFINICIJE ZLOSTAVLJANJA

Neadekvatni odnosi prema deci koji štete njihovom razvoju, operacionalizuju se kroz pojmove zlostavljanja, zloupotrebe, zanemarivanja, zapuštanja, osujećenja razvojnih potreba, eksploatacije i sl. Pojam zloupotrebe obuhvata one odnose prema deci u kojima se ona koriste radi nekih interesa i potreba drugih osoba na račun potreba, interesa i ličnosti dece. U sagledavanju pojave, odnosi kojima se operacionalizuje zloupotreba dopunjuju se kroz pojam zanemarivanja, koji obuhvata propuste i nečinjenja u odnosima prema deci koja ih mogu osujetiti u zadovoljavanju razvojnih potreba.

Termin zlostavljanje koristimo za označavanje onih događaja, situacija, stanja ili ponašanja kojima se povređuje integritet i oštećuje razvoj deteta. U pojmovnom smislu zlostavljanje obuhvatnije i direktnije ukazuje na povezanost raznovrsnih štetnih odnosa prema deci jer obuhvata fizičke i psihičke aspekte:

- > aktivne zloupotrebe moći kojima se direktno nanose telesne i duševne povrede i oštećenja, i
- > pasivan odnos nečinjenja prema stanju i potrebama deteta koji osujećuje zadovoljavanje razvojnih potreba ili dovodi do propusta u nezi i osiguranju bezbednosti koji imaju za posledicu povrede i oštećenja.

Zlostavljanje se manifestuje kroz pojavne oblike fizičkog, seksualnog i emocionalnog zlostavljanja i zanemarivanja. Dete može biti zlostavljano tako što mu se nanose povrede ili oštećenja, ali i propuštanjem (nečinjenjem) radnji koje čuvaju dete od povrede. Deca mogu biti zlostavljana u porodici koja se stara o njima ili u okviru institucije ili zajednice u kojoj borave, od strane poznatih i nepoznatih osoba. Operacionalne definicije koje se koriste u stručnoj praksi imaju za cilj da opišu ponašanja, stanja, situacije i etiologiju pojavnih oblika zlostavljanja. Definicije obuhvataju ponašanja za koja se predviđa negativan uticaj na ukupan razvoj deteta, nezavisno od toga da li je taj uticaj neposredno manifestan, odnosno da li su posledice u razvoju deteta već vidljive ili se efekti neodgovarajuće nege, vaspitanja i drugih ponašanja tek očekuju. Optimalni razvoj deteta je na gornjem nivou zamišljene skale dečjih potreba, dok su esencijalni ili osnovni uslovi razvoja, granica ispod koje se razmatraju kategorije zlostavljanja.

Profesionalna praksa u zaštiti dece od zlostavljanja podrazumeva donošenje odluka i zaključaka koji se zasnivaju na činjenicama. Do činjenica dolazimo pomoću naučnih saznanja i istraživanja, iskustva koje imamo o prirodi i posledicama zlostavljanja, kao i gde, kada i kako intervenišemo da bismo unapredili stanje deteta. Ovo znanje nam pomaže

da odredimo efikasne profesionalne nastupe prema detetu koje ima potrebu za zaštitom, jer preko procesa procene dolazimo do činjenica o detetovim specifičnim zdravstvenim i razvojnim potrebama i okolnostima života porodice.

FIZIČKO ZLOSTAVLJANJE

Pod fizičkim zlostavljanjem se podrazumevaju fizička činjenja kao što su udaranje, trešenje, šutiranje, bacanje, davljenje, gušenje, trovanje, paljenje ili poparivanje i sl., koja izazivaju ili mogu izazvati fizičke povrede ili smrt deteta.

Fizička povreda se može naneti detetu i kada roditelj ili staratelj namerno izaziva simptome bolesti kod deteta. Ove situacije se obično nazivaju indukovanim bolestima ili Munchausen syndrome by proxy.

Kod ispitivanja fizičkog zlostavljanja treba obratiti pažnju na činjenicu da je potreban izvestan nivo razvoja da bi dete samo sebe povredilo. Sumnja da je po sredi fizičko zlostavljanje se istražuje kada roditelj ili staratelj poriče skorašnju povredu ili pad koji su dovoljni za objašnjenje, ili tvrdi da je povreda slučajno nastala padom sa ležaja, što je nedovoljno za nastajanje takve povrede.

Za kriminalističku istragu fizičkog zlostavljanja potrebni su medicinski dokazi, odnosno zapažanja u vezi fizičke zloupotrebe u vidu nalaza lekara u vezi uzroka detetove smrti ili povrede.

Fizički pokazatelji povrede kod sumnje na fizičko zlostavljanje su:

1. intrakranijalno krvarenje u odsustvu teške dokumentovane povrede; subaracionidne ili druge intrakranijalne hemoragije bez odgovarajućeg objašnjenja o slučajnoj povredi;
2. intraabdominalna trauma u odsustvu teške dokumentovane povrede; frakture lobanje bez podatka o odgovarajućoj slučajnoj povredi;
3. povrede mekog tkiva:
 - a) višestruke modrice različitog stadijuma starosti na velikoj površini tela, masnice, rane, poderotine (naročito kod dece koja nisu prohodala) na mestima koja nisu koščata kao što je zadnjica, donji deo leđa, genitalije, unutrašnja strana butine, obrazi, ušna školjka, usta, vrat, ispod ruku, frenulum; otisak ugriza odrasle osobe;
 - b) tragovi vezivanja: povrede na vratu, skočnom ili ručnom zglobu; poderotine od konopca; povrede koje nastaju prilikom gutanja ili zapušavanja usta; modrice kružnog oblika od vezivanja; otisci ili poderotine kružnog oblika koji sugerišu izazvanu povredu;
 - c) povrede oka bez odgovarajućeg objašnjenja o slučajnoj ili drugoj

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

povredi; hemoragije mrežnjače, naročito ukoliko su ostali dokazi o namernom povređivanju u predelu glave prisutni; modro oko; odvojena mrežnjača; petecija ili druga krvarenja oka; katarakta; naprasni gubitak oštrine vida; zenice fiksirane, proširene ili nereaktivne na svetlost; oči ne prate pokrete;

d) povrede ušiju bez odgovarajućeg objašnjenja: naprasni gubitak sluha; "karfiolsko" uvo; modrice na ušima ili području oko ušiju; petecija u uhu; krv u ušnom kanalu;

e) povrede nosa bez odgovarajućeg objašnjenja: devijantni septum; sveža ili zgrušana krv u nozdrvama; koren nosa savijen ili otečen;

f) povrede usta bez odgovarajućih objašnjenja: zubi koji su polomljeni ili nedostaju usred udarca u usta; modrice u uglovima usta i poderotine frenuluma, gornje i donje usne ili jezika - indikativno za zapušavanje usta; petecija u nozdrvama, oko nosa, ili blizu uglovima usta - može biti indikativna za gušenje rukama ukoliko je dete prestalo da diše;

4. povrede skeleta:

a) višestruki prelomi različitog stadijuma starosti; ponovljeni prelomi iste kosti; spiralni prelomi (naročito femur, tibia, podlaktice ili humerusa);

b) prelomi kod dece koja nisu prohodala;

c) prelom rebara, naročito kod dece mlađe od tri godine;

d) komadi kosti kod kostiju koje su povezane sa laktom ili kolenom, izazvane trganjem ili trešenjem;

5. opekotine, naročito od cigareta ili čiji oblik ukazuje na upotrebljeni predmet (pegla, grejalica, opekotine od vrele vode);

6. izjava deteta ili svedoka zlostavljanja deteta.

EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE

Emocionalno zlostavljanje podrazumeva ponavljana činjenja ili nečinjenja roditelja ili staratelja, koja mogu izazvati ozbiljne i trajne ponašajne, kognitivne, afektivne i druge mentalne smetnje u detetovom emocionalnom razvoju. Podrazumeva ponašanja koja razvijaju doživljaje bezvrednosti, odbačenosti i neadekvatnosti kod deteta. Emocionalno zlostavljanje podrazumeva i razvojno i uzrasno neodgovarajuća očekivanja od deteta ili učestalo zastrašivanje i izazivanje nesigurnosti, kao i eksploataciju i korupciju. Drugi oblici zlostavljanja su često praćeni nekim vidom emocionalne zloupotrebe koja se pojavljuje i kao samostalna forma zlostavljanja.

Važno je imati na umu da se najčešće radi o **ponovljenim oblicima ponašanja**, pa je neophodno razmotriti kumulativni efekat navedenih roditeljskih činjenja ili nečinjenja po dete. Ovaj oblik zlostavljanja najčešće zahteva ekspertizu profesionalaca iz oblasti mentalnog zdravlja o nastalim

ili mogućim posledicama, intenzitetu, hronicitetu i kontekstu roditeljskih ponašanja.

Emocionalno zlostavljanje se definiše u okviru sledećih tipova roditeljskog ponašanja:

1. **odbacivanje/degradacija** uključuje verbalne ili neverbalne akte roditelja ili staratelja prema detetu koje razvijaju osećaj bezvrednosti, poniženja i uskraćenog dostojanstva. Uključuje omalovažavanje, degradaciju, prezriv, neprijateljski ili odbacujući stav prema detetu; ismevanje i posramljivanje deteta kada iskazuje normalna osećanja privrženosti, stida ili žaljenja. Stalno kritikovanje i kažnjavanje određenog deteta, uskraćivanje nagrada, kao i javno ponižavanje;
2. **zastrašivanje** podrazumeva ponašanja ili pretnje roditelja ili staratelja koje stvara klimu straha da će dete ili detetu bliska osoba ili stvar biti povređena, ubijena, napuštena ili dovedena u opasnu situaciju. Zastrašivanje obuhvata ponašanja kao što su: dovođenje deteta u nepredvidljivu, haotičnu ili uočljivo opasnu situaciju; postavljanje krutih ili nerealističnih očekivanja uz pretnju gubitkom, povredom ili smrću ukoliko se ona ne ispune; pretnja i nanošenje povrede detetu i njemu bliskoj osobi ili stvari;
3. **izolacija** je ponašanje koje ustrajno sprečava dete u uspostavljanju razvojno uobičajenih socijalnih veza sa decom i odraslima u okviru domaćinstva i/ili van njega. Izolacija uključuje zatvaranje ili postavljanje nerazumnih ograničenja detetovoj slobodi kretanja u sopstvenom okruženju, kao i sprečavanje socijalnih kontakta sa vršnjacima i odraslima u zajednici;
4. **eksploatacija/korupcija** podrazumeva navođenje na socijalno neprihvatljivo i destruktivno ponašanje (auto-destruktivno, antisocijalno, kriminalno, devijantno ili drugo maladaptivno ponašanje). Eksploatacija i korupcija obuhvataju sledeće: modeliranje, dopuštanje ili ohrabrivanje antisocijalnog ponašanja (npr. prostitucija, učešće u pornografskim medijima, kriminalne aktivnosti, zloupotreba supstanci, nasilno ponašanje ili "kvarenje" drugih osoba) ili razvojno neodgovarajućeg ponašanja (parentifikacija ili infantilizacija deteta, proživljavanje roditeljevih neispunjenih snova); primoravanje ili podsticanje na gubitak razvojno adekvatne autonomije ličnosti kroz ekstremnu umešanost, sveprisutnost i/ili dominaciju: nedopuštanje detetu da razvija svoja shvatanja, osećanja i želje; potpuno rukovođenje detetovim životom i ograničavanje kognitivnog razvoja;
5. **ignorisanje** podrazumeva uskraćivanje esencijalne stimulacije, emocionalne razmene i raspoloživosti. Uključuje akte roditelja ili staratelja koji ignorišu potrebe i pokušaje deteta za interakcijom kroz neizražavanje ljubavi, brige i nežnosti za dete. Podrazumeva i ponašanja nezainteresovanosti i neumešanosti roditelja u detetov život, bilo zbog nedostatka kapaciteta ličnosti roditelja, ili zbog nedostatka motivacije: obraćanje detetu samo kada je to neophodno i

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

nepokazivanje interesovanja, ljubavi, brige i pažnje za dete, kao i nepouzdanost i nekonzistentno roditeljstvo;

6. zapostavljanje detetovog mentalnog zdravlja i posebnih edukativnih potreba podrazumeva roditeljska ponašanja kojima se neopravdano zapostavlja, odbija ili ne obezbeđuje tretman koji je neophodan za unapređenje mentalnog zdravlja ili posebnih edukativnih potreba deteta. Uključuje zanemarivanje, odbijanje ili neobezbeđivanje tretmana detetu koje ima ozbiljne emocionalne ili probleme u ponašanju, teže psihijatrijske poremećaje ili ozbiljne edukativne probleme i potrebe.

Specifični pokazatelji kod emocionalnog zlostavljanja su:

- a) zaostajanje u razvoju i neorganski zastoj u rastu kod dece do 3 godine;
- b) cenureza, enkopreza i pojačani somatski simptomi kod predškolske dece, dli i kasnije;
- c) poremećaji navika, poremećaji spavanja, ekstremi u ponašanju, plašljivost (strah od fizičkog kontakta);
- d) neuobičajene emocionalne reakcije - fobije, hipohondrija, opsesivnost;
- e) poremećeno vezivanje, poremećaji u ponašanju, antisocijalno ponašanje;
- f) problemi u odnosima sa vršnjacima, pojačana agresivnost ili usamljenost;
- g) problemi u učenju, kognitivne veštine i edukativna ostvarenja ispod mogućnosti deteta;
- h) pokušaj samoubistva, samopovređivanje, depresivni simptomi, neprilagođenost;
- i) izjava deteta ili svedoka zlostavljanja deteta.

SEKSUALNA ZLOUPOTREBA

Seksualna zloupotreba podrazumeva navođenje ili primoravanje deteta ili mlade nepunoljetne osobe na učešće u seksualnim aktivnostima. Uključuje vaginalni, analni ili oralni odnos, kao i ostale forme kontakta sa maloletnikom koji se sprovodi u seksualne svrhe, npr. seksualno dodirivanje ili ne-kontaktne seksualne aktivnosti kao izlaganje deteta pogledu, seksualnim aktivnostima, voajerizam, prikazivanje pornografskog materijala ili navođenje deteta da se ponaša na seksualne, uzrasno neprihvatljive načine. Seksualna eksploatacija se odnosi na korišćenje dece za prostituciju, pornografiju ili druge slične aktivnosti.

Seksualnom zloupotrebom se smatra svaka aktivnost koja se sprovodi sa detetom radi zadovoljavanja seksualnih potreba odraslih, nezavisno od toga da li je dete svesno o prirodi tih radnji. U ovu vrstu zloupotrebe spada i seksualni kontakt između adolescenta i mlađeg deteta ukoliko postoji znatna razlika u uzrastu, razvojnom stadijumu ili snazi.

Fizički pokazatelji seksualne zloupotrebe su:

- a) genitalne ili analne povrede i krvarenje;
- b) genitalni bol ili svrab i venerične bolesti;
- c) povreda analnog, oralnog ili genitalnog tkiva;
- d) pocepana ili flekava odeća (mrlje od krvi);
- e) poremećaj spavanja;
- f) gubitak apetita - poremećaj ishrane;
- g) enureza, enkopreza;
- h) teškoće pri hodanju ili sedenju.

Bihevioralni pokazatelji seksualne zloupotrebe su:

- a) ispoljavanje bizarnog, sofisticiranog ili neuobičajenog seksualnog ponašanja ili znanja;
- b) ispoljavanje znakova depresije, sniženog samopoštovanja, loše predstave o sopstvenom telu;
- c) kognitivne teškoće i distorzije; razvojna regresija, infantilno ponašanje, dete može izgledati retardirano;
- d) preterana masturbacija kod male dece; dodirivanje genitalnog područja, seksualizovano ponašanje neprimereno uzrastu;
- e) strahovi: veća potreba za utehom nego obično; fantaziranje - preterivanje ili pričanje izmišljotina;
- f) nesposobnost koncentracije; nepažnja pri izradi zadataka ili nemarnost prema ranije bliskim prijateljima; pad uspeha u školi;
- g) tajnovito ponašanje; aluzije o problemima kod kuće; strah od dodira;
- h) kompulsivno ponašanje (preterano kupanje, skupljanje zaliha);
- i) seksualni promiskuitet i zavodničko ponašanje - prostitucija tinejdžera;
- j) zloupotreba alkohola i supstanci;
- k) samodestruktivno ponašanje, suicidalne misli, postupci, samopovređivanje;
- l) izjava deteta da je zloupotrebjeno.

ZANEMARIVANJE

Zanemarivanje podrazumeva ustrajno zapostavljanje bazičnih fizičkih i/ili psiholoških potreba deteta, koje može izazvati ozbiljna oštećenja zdravlja i razvoja. Podrazumeva propuste roditelja ili staratelja da obezbede adekvatnu hranu, smeštaj i odeću, propuste u zaštiti deteta od fizičkih povreda ili opasnosti, kao i neobezbeđivanje odgovarajuće medicinske nege ili lečenja. Zanemarivanje uključuje i zapostavljanje detetovih bazičnih emocionalnih potreba, kao i napuštanje deteta.

Osnovne forme zanemarivanja su fizičko, edukativno, zdravstveno, emocionalno, vaspitno, neadekvatan nadzor i napuštanje deteta.

1. **Fizičko zanemarivanje** podrazumeva neadekvatno zadovoljavanje potreba za hranom, odećom, smeštajem, odmorom, kao i higijenskim potrebama deteta. Uključuje i propuste u obezbeđivanju zaštite deteta od fizičkih povreda ili opasnosti (npr. izloženost opasnim predmetima ili supstancama, fizički nebezbedno okruženje i sl.).

2. **Edukativno zanemarivanje** predstavlja ponašanja kojim roditelji sprečavaju ili propuštaju da pošalju decu u školu - najčešće do nivoa obrazovanja određenog pozitivnim zakonskim propisima.

3. **Zdravstveno zanemarivanje** podrazumeva propuste u obezbeđenju zdravstvene zaštite deteta, uključujući obaveznu imunizaciju, davanje prepisanih lekova, preporučene operacije ili ostalih medicinskih intervencija u slučajevima ozbiljne bolesti ili povrede.

4. **Emocionalno zanemarivanje** podrazumeva ponašanja roditelja ili staratelja kojima je on psihološki nedostupan detetu, što dovodi do zapostavljanja detetovih bazičnih emocionalnih potreba privrženosti, pripadanja, stalnosti i sigurnosti.

5. **Vaspitno zanemarivanje** podrazumeva nekontrolisan proces socijalizacije, odnosno izlaganje ili prepuštanje deteta neprimerenim vaspitnim uticajima.

6. **Neadekvatan nadzor** podrazumeva ostavljanje deteta bez nadzora, ili sa nadzorom koji ne odgovara uzrastu i specifičnim potrebama deteta.

7. **Napuštanje** podrazumeva potpuno i/ili relativno trajno ostavljanje deteta bez staranja roditelja ili odgovarajućih negovatelja.

Zanemarivanje može biti namerno ali i nenamerno - može biti akt roditeljskog neznanja ili nezainteresovanosti, s tim što ono za posledicu može imati i smrt deteta.

Fizički pokazatelji zanemarivanja su:

- a) stalna glad, pothranjenost;
- b) higijenska zapuštenost, neodgovarajuće oblačenje;
- c) neadekvatan smeštaj;
- d) odsustvo standardne pedijatrijske nege (neredovne vakcinacije, nedavanje terapije);
- e) neorganski zastoj u rastu
- f) akcidentalna povređivanja (padovi, gutanje raznih supstanci, gušenje);
- g) stalno odsustvo nadzora;
- h) napuštanje.

Bihevioralni pokazatelji zanemarivanja su:

- a) kašnjenje govora;
- b) zaostajanje perceptualnih i motornih sposobnosti;
- c) neodgovarajuće traženje naklonosti;
- d) ravan afekt;

- e) apatija, podozrivost, omalovažavanje sebe;
- f) prekid školovanja, sporadično ili retko pohađanje škole;
- g) preuzimanje odgovornosti i briga odraslih;
- h) prošnja i/ili krađa hrane.

POSLEDICE ZLOSTAVLJANJA

Zlostavljanje dece ostavlja dugotrajne posledice na raznovrsne aspekte zdravlja, razvoja i dobrobiti deteta, ima značajan uticaj na detetovo samopoštovanje, samoprocenu, sliku o sopstvenoj ličnosti, čime oblikuje budući život deteta. Iskustvo dugotrajnog zlostavljanja i zanemarivanja može voditi teškoćama u uspostavljanju zdravih emocionalnih i partnerskih odnosa u odraslom dobu, problemima u radnom okruženju i naročito, u razvijanju stavova i veština koje su potrebne za produktivno roditeljstvo.

Kontekst zlostavljanja oblikuje uticaj koji ono ima na dete koliko i sami traumatični ili stresni događaji. Svaki potencijalno zlostavljajući incident treba sagledati u kontekstu kompletne situacije deteta i porodice i intervencija koje su odgovarajuće aktuelnom slučaju. Potrebno je odmeriti one faktore koji pojačavaju oštećenja koja su naneta detetu, ali i one koji predstavljaju izvor snage i zaštite deteta od potencijalnih oštećenja. U ovom pogledu, procene koje prethode zaštitnim intervencijama podrazumevaju razmatranje faktora kao što su sposobnost deteta za samozaštitu, adaptaciju i prevazilaženje situacije, podrška porodične i šire socijalne mreže, kvalitet porodičnog okruženja u vreme pojave zlostavljanja i/ili zanemarivanja i mogući uticaj stresnih životnih događaja. Posledice zlostavljanja su povezane i sa načinom na koji socijalne, pravosudne, zdravstvene i druge službe prilaze pojedinačnom slučaju. Pravovremenost i adekvatnost izabраниh zaštitnih intervencija ima značajan uticaj na budući život deteta i porodice.

Fizičko zlostavljanje

Fizičko zlostavljanje kao posledicu može imati neurološka oštećenja, fizičke povrede i oštećenja, u krajnjem ishodu i smrt deteta. Oštećenja ovde nastaju kao direktna posledica zlostavljanja u okviru porodice, institucije ili u kontekstu oružanih sukoba. Fizičko zlostavljanje je povezano sa agresivnim ponašanjem kod dece, emocionalnim i problemima u ponašanju, kao i problemima u učenju.

Emocionalno zlostavljanje

Ustrajno emocionalno zlostavljanje ima dugoročne posledice na razvoj dece jer značajno utiče na mentalno zdravlje, ponašanje i samoprocenu. Posebno su teške posledice zlostavljanja u toku ranog razvoja, kod

odojčadi i male dece. Prikriveno emocionalno zlostavljanje može na dete uticati na isti ili čak na snažniji način nego drugi vidljiviji oblici zlostavljanja. Nasilje u porodici, problemi mentalnog zdravlja odraslih članova domaćinstva i zloupotreba supstanci staratelja se često javljaju u porodicama gde su deca izložena ovoj formi zlostavljanja.

Seksualno zlostavljanje

Raznovrsni poremećaji u ponašanju, uključujući samopovređivanje, neodgovarajuće seksualizovano ponašanje, depresivnost i gubitak samopoštovanja, povezani su sa seksualnim zlostavljanjem. Efekti ovog oblika zlostavljanja se često produžavaju i u odrasloj dobi. Trajnost i intenzitet ovih posledica je u vezi sa dužinom i ekstenzivnošću zlostavljanja, kao i uzrastom deteta. Ozbiljnost posledica je takođe povezana sa raznovrsnim formama seksualne zloupotrebe dece, uključujući povezanost sa izvršiocem, stepen pretnje ili prinude, sadističke, bizarne ili druge neuobičajene elemente. Posle otkrivanja, detetova sposobnost da podnese iskustvo seksualnog zlostavljanja zavisi i od podrške nenasilnog roditelja/staratelja, koji veruje detetu, pomaže detetu da razume zlostavljanje, i koji je u stanju da zaštiti dete.

Jedan broj odraslih koji seksualno zloupotrebljavaju decu su u svom detinjstvu bili seksualno zlostavljani, izloženi nasilju u porodici ili su žrtve zanemarivanja i odbacivanja, ali je pogrešno izvući zaključak da će većina seksualno zlostavljane dece postati seksualno nasilna u odrasloj dobi.

Zanemarivanje

Grubo zanemarivanje u ranom razvoju deteta je povezano sa značajnim oštećenjima telesnog i intelektualnog razvoja. Hronično zanemarivanje može dovesti do ozbiljnih oštećenja zdravlja i razvoja, dugotrajnih posledica u socijalnom funkcionisanju, emocionalnim odnosima kao i u školskim postignućima. U krajnjim slučajevima zanemarivanje može izazvati i smrt deteta.

STANDARDI PORODIČNOPRAVNE ZAŠTITE

PRAVNI I STRUČNI STANDARDI

Pojmovi "zlostavljanja", "zloupotrebe", "zanemarivanja" ili "zapuštanja", kao i "nasilja nad decom", predstavljaju svojevrzne socijalne konstrukcije, zasnovane na određenim vrednosnim pretpostavkama i socio-kulturnim standardima koji definišu odnos prema detinjstvu. Ovi pojmovi mogu se odrediti samo relacijski - u odnosu na opšte društvene norme i vrednosti. Otuda se javlja problem sukoba između porodičnog i društvenog sistema vrednosti, naročito kada roditelji odstupaju od najšire prihvaćenih kulturnih obrazaca ponašanja. Ipak, treba razlikovati neka odstupanja kao što su specifični stilovi života, religijska praksa i sl., od prekršaja minimalnih zahteva koji se postavljaju kao norma (obavezno osnovno školovanje, zaštita zdravlja), ili zabrana (u pogledu fizičkog zlostavljanja, seksualne zloupotrebe, navođenja na kriminal i dr.).

Osnovni standardi oblikovani su kao pravni pojmovi, što znači da pravo predstavlja minimalnu meru kojom se određuje osnov i način društvene reakcije na zlostavljanje dece. Drugim rečima, pravo definiše oblike ponašanja koji narušavaju poželjan i prihvatljiv odnos prema detetu, utvrđuje stepen društvene tolerancije na različite standarde podizanja i vaspitanja dece i kriterijume za intervenciju države u ove procese. Pored osnova i kriterijuma, pravom se definiše i način, tj. pravni okvir za određene sadržaje intervencije.

U našem, kao i uporednom zakonodavstvu kojim se regulišu pravne intervencije u slučajevima zlostavljanja dece, široko su zastupljeni pravni standardi. To su elastični pravni pojmovi, visokog stepena opštosti, koji se ispunjavaju konkretnim sadržajem u zavisnosti od realnih životnih okolnosti i njihovog uticaja na život i razvoj deteta. "Opasnost za pravilno podizanje deteta" je osnov za oduzimanje deteta od roditelja, "zloupotreba roditeljskog prava" ili "grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti" su pretpostavke za lišavanje roditeljskog prava. Na sličan način krivični zakon postavlja standarde tj. definicije pojedinih krivičnih dela kojima se povređuju fizički, psihički ili seksualni integritet deteta (posebno delo "zapuštanja i zlostavljanja maloletnika"). Svi ovi pojmovi razrađuju se u okviru pravne doktrine i sudske prakse, odnosno prakse starateljskih organa, tako da obuhvataju različite sadržaje i stepene ugrožavanja ili povrede deteta.

Do koje mere zakonodavstvo može i treba da suzi i precizira pravne standarde, što znači da konkretizuje uslove tj. kriterijume za određenu pravnu intervenciju? Veoma je teško razdvojiti i rangirati kriterijume, što je posledica neizdiferenciranog, kompleksnog i višeznačnog uticaja različitih činilaca na životne i razvojne potrebe deteta. Zato se problemi tumačenja pravnih standarda prenose na vanpravni teren. Primena opšte pravne

norme, tj. donošenje odluka nadležnih organa o određenim zaštitnim intervencijama, zasniva se na vanpravnim stručnim postupcima (medicine, psihologije, socijalnog rada), oslanjajući se, pre svega, na podatke koji se mogu dobiti relevantnim stručnim metodima i tehnikama, i na stručne procene koje određuju značenje pravnih standarda. Prosuđivanje ugroženosti deteta od slučaja do slučaja, primenom vanpravnih stručnih postupaka, ne rešava problem do kraja. Potrebno je da se ustanove specifični profesionalni standardi kojima bi bili bliže definisani uslovi i postupci za preduzimanje zaštitnih mera.

Savremeni pravni sistemi teže što preciznijem i konkretnijem definisanju zakonskih osnova zaštite, što omogućuje sigurnije prepoznavanje i efikasniju intervenciju. Ipak, težište ostaje na stručnim znanjima, standardizaciji stručne procedure i izgrađivanju stručnih kriterijuma intervencije.

Nadzor organa starateljstva nad vršenjem roditeljskog prava

Institut nadzora nad vršenjem roditeljskog prava je svojevrsni pravni standard koji je definisan dvoma elementima:

- > potrebom za zaštitom ličnosti i prava deteta, i
- > odgovarajućom merom zaštite.

Zakon o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije (čl. 132) određuje da organ starateljstva vrši opšti nadzor nad vršenjem roditeljskog prava. Čl. 133. stav 1. obavezuje organ starateljstva "da preduzme potrebne mere radi zaštite ličnih i imovinskih prava i interesa maloletnog deteta".

Nacrt novog porodičnog zakona (radna verzija) izostavlja odredbu o "opštem nadzoru", ali zadržava suštinu odnosa koji podrazumeva primenu odgovarajućih pravnih i drugih mera u situacijama kada su ugroženi ličnost i prava maloletnika.

Nadzor organa starateljstva predstavlja potencijalno ovlašćenje za preduzimanje zaštitnih mera u situacijama kada su prava ili interesi deteta ugroženi postupcima ili ponašanjem roditelja tj. u slučajevima kada roditelji ne izvršavaju svoja prava i obaveze u skladu sa potrebama deteta. Reagovanje je uslovljeno povredom standarda roditeljske odgovornosti, što znači da ovu pretpostavku - potrebu definiše odstupanje od socijalno prihvatljivog i uobičajenog odnosa i postupanja prema detetu. Ovim je obuhvaćen niz različitih oblika i stepena ugrožavanja ili povrede prava, koji se odnose na fizički i psihički integritet deteta i uslove za razvoj.

Generalno ovlašćenje je izvor intervencija različitog sadržaja ili načina uticaja koji se kreću od fakultativnih (zasnovanih na dobrovoljnosti i

saradnji klijenata), preko kombinovanih, do obavezujućih (prinudnih). Intervencije se primenjuju u zavisnosti od karaktera i vrste potreba, kao i mogućnosti uticaja, prema principu individualizacije. Pored toga, u primeni tog ovlašćenja treba voditi računa i o nekim drugim principima:

- > načela "postepenosti" i "najmanjeg posezanja" znače da se prvenstveno primenjuju mere koje najmanje narušavaju autonomiju i integritet porodice, pod uslovom da se njima može postići željeno dejstvo;
- > načelo zakonske zaštite roditeljskog prava, po kojem one mere koje dublje zadiru u to pravo (pojedini oblici ograničavanja ili lišavanja) moraju biti posebno zakonom utvrđene.

Posebne zakonske mere, kojima se ne iscrpljuje registar mogućih intervencija, zasnivaju se na uslovima - standardima koji su dosta široki i neodređeni: "opravdani interesi deteta", "nedostaci u vaspitavanju i podizanju deteta".

"Ako opravdani interesi deteta to zahtevaju, organ starateljstva upozorava roditelje na nedostatke u vaspitavanju i podizanju deteta..." (čl. 134. ZBPO)

"Kad opravdani interesi dece to zahtevaju, organ starateljstva može da odredi stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava..." (čl. 135. ZBPO)

"Opravdanost interesa" kao standard podrazumeva da je državna intervencija u porodične odnose dozvoljena pod uslovima da je izdvojen i posebno definisan interes deteta i da taj interes iziskuje posebnu društvenu zaštitu. Interes deteta određuje se njegovim konkretnim potrebama. Posebna zaštita interesa neophodna je kada te potrebe nisu zadovoljene aktivnostima roditelja.

"Nedostaci u vaspitavanju i podizanju deteta" čine sintagmu koja je u najneposrednijoj vezi sa pojmom "opravdanog interesa". Naime, taj interes je uslovljen "nedostacima" u zadovoljavanju životnih i razvojnih potreba deteta i zahteva kompenzaciju koja treba da se obezbedi društvenom intervencijom. Formulacija zakonskog osnova upućuje na one oblike ponašanja koji se mogu svrstati u "zanemarivanje i osujećenje razvojnih potreba deteta", pri čemu su ovim obuhvaćene fizičke, materijalne, zdravstvene, edukativne i emocionalne potrebe. "Nedostaci" pre svega označavaju nečinjenje, nedovoljno ili neadekvatno činjenje. Međutim, ovaj zakonski osnov bi obuhvatio i neke oblike činjenja koji se svrstavaju u fizičko i emocionalno zlostavljanje deteta, pod uslovom da javni oblici i stepen ugrožavanja ličnosti deteta ne ukazuju na teže kvalifikacije.

Ozbiljna opasnost za pravilno podizanje deteta

Koncept "ozbiljne opasnosti za pravilno podizanje deteta" predstavlja osnov za izdvajanje deteta iz porodice, što znači: visok stepen rizika za detetov fizički i psihički integritet, odnosno socijalni razvoj, koji opravdava prinudnu intervenciju u porodični život. On obuhvata sve teže oblike zlostavljanja deteta, bilo da do njih dolazi određenim postupcima roditelja ili njihovim propuštanjem.

ZBPO (čl. 136) određuje da dete može biti oduzeto od roditelja samo u slučajevima koje predviđa taj zakon, i to kada postoji ozbiljna opasnost za njegovo pravilno podizanje.

Bitni elementi su:

- > objektivno stanje ugroženosti deteta (u fizičkom, zdravstvenom, psihološkom ili vaspitnom pogledu);
- > visok stepen rizika koji se ne može izbeći drugim merama zaštite deteta u okviru porodice.

Zakonska formulacija stavlja akcenat na objektivni kriterijum, što znači objektivni status deteta (uslove za život i razvoj), a ne samo i ne prvenstveno, manifestacije roditeljskog ponašanja (činjenja ili nečinjenja). Takođe, cilj intervencije ima poseban preventivni karakter, jer se njome sprečavaju teže posledice neadekvatnih uslova razvoja. Koncept se ne ograničava na situacije gde su već nastupile posledice, već obuhvata i one koje daju osnova za predviđanje poremećaja u razvoju.

Pitanje subjektivnog odnosa roditelja (vinosti ili savesnosti) ima značaja samo kao jedan od elemenata za procenu porodične sredine i mogućnosti socijalne podrške. U krajnjem slučaju, osnov za intervenciju postoji i kada je stanje ugroženosti uzrokovano činjenicama na koje roditelj ne može uticati.

Proširivanje osnova intervencije na objektivno nepovoljne okolnosti, nezavisne od volje roditelja (bolest, nesposobnost) otvara mogućnosti za ekstenzivno tumačenje standarda, na način koji narušava prava roditelja i porodični integritet. Zato je velika odgovornost na stručnoj proceni, a još više na socijalnoj zaštiti porodice koja bi trebalo da sledi cilj prioritete zaštite roditeljstva.

Drugi element koncepta ukazuje na izuzetnost mere i postupnost u izboru načina delovanja ("samo ako postoji ozbiljna opasnost..."), što ne isključuje primenu hitne intervencije ako je ugrožen život ili zdravlje deteta.

Zloupotreba roditeljskog prava i grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti

"Zloupotreba roditeljskog prava" i "grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti" su pretpostavke za primenu najteže sankcije u odnosu na roditelje

koji grubo povređuju prava deteta na život i razvoj i ujedno krše norme objektivnog prava koje propisuju sadržaj i način vršenja roditeljskog prava. Protivpravno ponašanje roditelja definisano je dvojako: kao činjenje (zlostupotreba prava) i kao nečinjenje ili propuštanje (zanemarivanje dužnosti). Pravna doktrina ove pojmove određuje na deskriptivan način, nabrojajući načine postupanja koji se mogu smatrati težim narušavanjem standarda roditeljskog staranja.

Zajednička obeležja koja čine bitne elemente pojmova su:

- > da ponašanje roditelja uzrokuje najviši stepen rizika za život i razvoj deteta; i
- > da je to ponašanje svesno i skrivljeno (što znači da je u njemu sadržana zla namera ili grubi nehat).

Zlostupotrebom roditeljskog prava naročito se smataju sledeći postupci: uskraćivanje hrane, okrutno kažnjavanje, korišćenje za rad kojem dete nije fizički doraslo, sprečavanje obaveznog školovanja, lečenja, seksualna zlostupotreba, podsticanje na vršenje krivičnih dela, prosjačenje, prostituciju, zlostupotrebu alkohola i opojnih droga. Zlostupotreba obično pretpostavlja ponavljanje postupaka, trajnije i upornije ponašanje roditelja. Međutim, o zlostupotrebi se može govoriti i kada se neki akt dogodio jednom ali je za dete opasan, tako da se mere protiv roditelja ne bi smele odlagati (teško povređivanje deteta ili pokušaj ubistva, silovanje ili pokušaj silovanja i sl.).

Grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti obuhvata propuštanje svih onih postupaka koji čine sadržaj osnovnih roditeljskih dužnosti (staranje o životu, zdravlju, vaspitanju, školovanju i osposobljavanju za samostalan život). Grubo zanemarivanje bi bilo, na primer: ostavljanje deteta bez neophodnog nadzora (fizičke zaštite), uskraćivanje elementarne brige o zdravlju i lečenju, prepuštanje deteta negativnim vaspitnim uticajima i drugi teži oblici nemarnog odnosa prema fizičkim, psihičkim i socijalnim potrebama deteta koji imaju za posledicu ugrožavanje njegovog života, psihofizičkog i moralnog razvoja.

Postoji tendencija da se kao poseban osnov izdvoji napuštanje deteta kao voljni akt prepuštanja deteta njegovoj sudbini, pri čemu nije dovoljno jasno da li protivpravnom radnjom treba smatrati samo ostavljanje deteta u opasnim okolnostima ili pak svako napuštanje deteta sa namerom da se izbegnu roditeljske obaveze. Očito je da ovo zahteva celovitu procenu uslova i sposobnosti roditelja, kao i spremnosti za prihvatanje ponuđene socijalne podrške.

Svi navedeni oblici ponašanja sadržani su u operacionalnim definicijama zlostavljanja i zanemarivanja koje su široko zastupljene u stručnoj literaturi. Po tome što se oni navode primerice, moglo bi se zaključiti da u osnovi nema neslaganja između pravnih i stručnih definicija. Ali, budući da pravne definicije čine osnovne ili uslove za primenu određenih pravnih intervencija (sankcija), nužno je da se u njih uvedu i

drugi elementi koji bi omogućili diferenciranje tih oblika ponašanja u zavisnosti od njegovog intenziteta, posledica ili stepena rizika za dete, kao i subjektivnog odnosa roditelja.

Od stepena izraženosti nekog ponašanja i stepena ugroženosti deteta zavisi da li će se prema roditelju primeniti neka od mera ograničenja ili lišenje roditeljskog prava. S druge strane, ovo po pravilu zavisi i od spremnosti roditelja da prihvati pomoć i od toga kakvi su rezultati preduzetih mera socijalne podrške i pravnih intervencija užeg dejstva.

U toku rada na reformi porodičnog zakona date su nešto preciznije i konkretnije definicije pretpostavki za lišenje roditeljskog prava. U tom smislu navedeni su i neki konkretniji oblici zanemarivanja i zlostavljanja.

Kao grubo zanemarivanje deteta smatralo bi se: ostavljanje deteta bez nadzora i zaštite, potpuno odsustvo brige za zdravlje, obrazovanje i druge osnovne životne i razvojne potrebe deteta, izbegavanje obaveze izdržavanja, dugotrajnije odsustvo staranja i interesovanja za dete bez opravdanih razloga (napuštanje deteta) i dr.

Zloupotreba roditeljskog prava postojala bi naročito u sledećim slučajevima: fizičko, psihičko i seksualno zlostavljanje deteta, podsticanje na vršenje krivičnih dela ili druge oblike ponašanja kojima se ugrožava pravilan razvoj deteta, sprečavanje deteta da se leči, školuje, održava odnose sa drugim roditeljem ili sredinom koja je potrebna za njegov razvoj, korišćenje deteta za rad koji ne odgovara njegovom uzrastu i dr.

Pored toga, zakonski projekt predviđa i preciznije definisanje subjektivnog odnosa roditelja prema pravu deteta. Lišenje roditeljskog prava bi trebalo da bude sankcija za slučaj kada roditelj, i pored obezbeđene društvene pomoći, svesno i zlonamerno povređuje pravo deteta na život i razvoj.

KRIVIČNOPРАВNA ZAŠTITA DECE

Krivičnopravni sistem čine norme materijalnog i procesnog karaktera kojima svaka država pravno reaguje na najteže oblike osnovnih vrednosti (život, imovina, institucionalno funkcionisanje države, itd.), kvalifikujući određena ponašanja kao krivična dela i propisujući krivične sankcije za njihove učinoce.

Uloga krivičnopravnog sistema u mreži i konkurenciji vanpravne i pravne zaštite dece od zlostavljanja je specifična, utoliko što predstavlja najrigorozniji vid (*ultima ratio*) pravne reakcije. To znači da su sve mere preventivnog (i porodičnopravnog) karaktera, preduzete u cilju zaštite dece, iscrpljene (pokazale se neefikasnim) tako da je nužno represivno reagovati.

U okviru opšteg određenja funkcije krivičnopravnog sistema kao reakcije na pojavu kriminaliteta, predmet zaštite - integritet deteta - zahteva uvažavanje specifičnih potreba i oblika te zaštite.

Naime, prilikom odlučivanja o primeni mera krivičnopravne reakcije treba imati u vidu dva faktora: s jedne strane, postupanje po krivičnopravnim normama je obavezno (načelo legaliteta), dok sa druge strane svaka intervencija mora biti u funkciji zaštite interesa deteta.

U razradi aspekata krivičnih dela učinjenih na štetu dece korišćene su operacionalne definicije prema standardima pihvaćenim u ovom priručniku.

Zlostavljanje kao opšti (širi) pojam podrazumeva:

- > fizičko i emocionalno zlostavljanje;
- > zanemarivanje dece; i
- > seksualnu zloupotrebu.

Međutim, podudaranje opšteg i krivičnopravnog standarda nije nužno. Formalnopravno, kod svih oblika "težeg" zlostavljanja (stepen visokog rizika) obavezna je krivičnopravna reakcija: na primer, već svaka laka telesna povreda jeste krivično delo, ali u postupku sanacije porodične situacije ne mora biti apsolutno alarmantna, ili reakcija prijavljivanja dela može biti kontraproduktivna, što otvara problem sukoba kvalifikacija i može izazvati određene dileme koje treba rešavati u svakom konkretnom slučaju.

Najopštije rečeno, osnovni krivičnopravni standard se utvrđuje po dva osnova: prema stepenu (intenzitetu) zlostavljanja i prema subjektivnom odnosu učinioaca prema činjenici zlostavljanja.

U odnosu na opšti standard definisanja posledica zlostavljanja i zanemarivanja dece, može se napomenuti da su one u poređenju sa krivičnopravnim posledicama najčešće posredne (javljaju se kao dugoročne posledice koje mogu uticati na tok kasnijeg ponašanja i usvajanja nasilne matrice organizovanja ličnog obrasca života), ali se

mogu manifestovati i tumačiti i kao neposredne (navođenje na samoubistvo). U tom slučaju su posledice podudarne, što znači da ih treba tretirati upravo kao uzrok konkretnog krivičnog dela, a ne kao objašnjenje negativnih psiholoških posledica.

Pozicija centra za socijalni rad je delikatna i višesmerna što se tiče prepoznavanja patologije ili kriminaliteta u odnosu na decu. Odluka o izboru krivičnopravnih mera mora proizaći iz konstatacije o iscrpljenosti svih preventivnih mera.

Kako je u tim slučajevima obaveza centra da podnese prijavu za "prepoznato" krivično delo, čini se korisnim načiniti par uvodnih napomena o tome šta je krivično delo, a nakon toga prepoznati konkretna dela koja se čine na štetu dece.

KAKO PREPOZNAJEMO KRIVIČNO DELO

Pojam i elementi krivičnog dela

Po zakonskoj definiciji (čl. 8. KZ SRJ) krivično delo je društveno opasno delo koje je zakonom određeno kao krivično delo i čija su obeležja određena zakonom.

Pojam obuhvata četiri elementa:

- 1. društvenu opasnost;**
- 2. određenost dela u zakonu;**
- 3. protivpravnost;**
- 4. krivičnu odgovornost.**

1. Obično se kaže da je **društvena opasnost** suštinski (materijalni) element pojma krivičnog dela.

Ovaj pojam služi da objasni razlog zašto zakonodavac izdvaja neko ponašanje koje smatra da ugrožava najvitalnije interese društva i određuje ga kao krivično delo. (Na primer, učestvovanje u tuči je oblik prekršaja - čl. 6. st. 3. Zakona o javnom redu i miru), ali ako se radi o učestvovanju u tuči u kojoj je neko lišen života ili je drugom nanesena teška telesna povreda takvo ponašanje prerasta u krivično delo (čl. 55. KZ RS).

2. **Određenost dela u zakonu** znači da je zakon isključivi pravni (opšti) akt koji može definisati krivično delo unapred određujući biće krivičnog dela, i predvideti kaznu.

Može se desiti da elementi društvene opasnosti i određenosti u zakonu budu u neskladu. Tada važe pravila:

a) iako neko ponašanje formalno čini krivično delo, smatraće se da ono ne postoji ako ne postoji društvena opasnost ili je neznatnog stepena;

b) iako neko ponašanje deluje opasno ili liči na neko krivično delo, ako nije propisano zakonom, ne postoji.

3. **Protivpravnost** ima funkciju da označi da je ponašanje suprotno pravnoj normi.

S jedne strane, protivpravnost omogućuje krivičnopravnu zaštitu od povrede normi drugih grana prava (na primer, neke povrede pravila ponašanja za vreme epidemije zaraznih bolesti), a sa druge strane dozvoljava da u nekim slučajevima formalno konstruisano krivično delo ne postoji usled nedostajanja elementa protivpravnosti (na primer, u slučaju nužne odbrane, ako neko od sebe ili drugog odbije istovremeni protivpravni napad koristeći srazmerna sredstva odbrane, konstatovaće se da ne postoji krivično delo).

4. Krivično delo je ponašanje koje čovek preduzima uz određenu meru svesti i volje (ne postoji objektivna krivična odgovornost).

Krivično odgovornim se smatra lice koje je psihički sposobno da svesno i voljno preduzme krivičnim pravom zabranjenu delatnost.

Potrebno je utvrditi da je učinilac u vreme izvršenja konkretnog krivičnog dela bio *uračunljiv i vin*.

Uračunljivost je normalno, prosečno psihičko stanje, koje pretpostavlja da je učinilac bio svestan značaja (negativnosti) svog dela i mogao je upravljati svojim postupcima. U suprotnom postoji neuračunljivost kao posledica poremećaja psihičkih funkcija.

Za uvrđivanje psihičkog poremećaja koriste se medicinski standardi, odnosno aktuelno medicinsko saznanje koje služi formiranju pravnih standarda o duševnoj bolesti, poremećenosti ili zaostalom duševnom razvoju.

Poremećaj psihičkih funkcija usled utvrđenog nedostatka biološkog kapaciteta se ogleda u dva oblika: u nemogućnosti shvatanja realnog značenja svog ponašanja ili društvene neprihvatljivosti takvog ponašanja (isključenje svesti) ili u nemogućnosti upravljanja svojim postupcima (isključenje volje).

Zakon uvažava i stanje koje ne predstavlja potpunu neuračunljivost, ali u kome je mogućnost shvatanja značaja dela i upravljanja svojim postupcima ograničena.

To je tzv. stanje **bitno smanjene uračunljivosti**. Ono ne isključuje krivičnu odgovornost, ali lice koje je učinilo krivično delo u takvom stanju može biti blaže kažnjeno.

Postoje situacije kada pravo ne uvažava faktičko stanje neuračunljivosti. To su slučajevi kada učinilac sam sebe dovede u stanje neuračunljivosti, pa u stanju izazvane duševne poremećenosti učini krivično delo, i slučaj kad neko dovede sebe u stanje alkoholisanosti ili drogiranosti, a svestan je da u tom stanju može učiniti krivično delo (na

primer, zlostavljač zna da može naneti teške povrede detetu u takvom stanju).

Kada se, dakle, utvrdi da je jedno lice neuračunljivo, isključuje se njegova krivična odgovornost. Ono, naime, ne može biti kažnjeno za učinjeno krivično delo. Može mu se, međutim, izreći **mera bezbednosti**. Mere bezbednosti su vrsta krivičnih sankcija čiji je cilj prevencija od budućeg vršenja krivičnih dela; one se najčešće izriču licima koja su delo izvršila u posebnom stanju (duševna bolest, alkoholisanost i narkomanija). Mogu se izreći uz osnovnu kaznu, ali i samostalno.

Za problem kojim se bavimo, osnovna mera je obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi. Ona se izriče kao jedina mera neuračunljivom licu, "ako se utvrdi da je opasan po okolinu i da je radi otklanjanja ove opasnosti potrebno njegovo lečenje i čuvanje u takvoj ustanovi".

Smanjeno uračunljivom licu mera se može izreći pored zatvorske kazne (čl. 63. KZ SRJ).

Postoji i mera obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, kada je neuračunljivo lice ocenjeno kao "manje" opasno.

Mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana je preventivna mera i sprovodi se u zatvorskoj ili sprecijalizovanoj ustanovi.

Za postojanje krivične odgovornosti nije dovoljna uračunljivost. Neophodno je postojanje **vinosti**, što znači da je učinilac prilikom vršenja krivičnog dela imao određeni stepen svesti i volje u odnosu na izvršenje konkretnog krivičnog dela. Vinost se ne pretpostavlja, već se utvrđuje u svakom konkretnom slučaju. Postoje dva oblika vinsti: umišljaj i nehat.

Umišljaj znači naglašen stepen svesti o delu i volje da ono bude učinjeno, da posledica bude prouzrokovana. Umišljaj je osnovni oblik vinsti, tako da zakonska konstrukcija bića krivičnog dela ne naglašava njegovo postojanje.

Postoje direktan i eventualni umišljaj.

Direktan umišljaj znači da je učinilac u svemu bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje (ostvarivanje posledice).

Eventualni umišljaj se razlikuje od direktnog utoliko što je za njegovo postojanje dovoljno da je učinilac bio svestan mogućnosti nastupanja posledice, i da je uprkos tome pristao na njeno nastupanje (nije odustao od delovanja).

Nehat se smatra blažim oblikom vinsti, što znači da odgovornost po osnovu nehata mora biti izričito naglašena, i da u slučaju da zakon predviđa za neko delo odgovornost - pored umišljajne i nehatnu - za nehat se uvek blaže kažnjava.

Osnovna razlika između umišljaja i nehata je u tome što nehat ne obuhvata voljni element (tu leži opasnost od tzv. objektivizacije krivične odgovornosti, što je inače zakonom izričito zabranjeno).

Postoje svesni i nesvesni nehat.

Kod **svesnog** učinilac zna šta radi ali je neoprezan, nepažljiv ili preterano samopouzdan (olako veruje da će moći da spreči nastupanje posledice ili da posledica kao takva neće nastupiti).

Nesvesni nehat je najblaži oblik vinosti, utoliko što kod njega ne postoji ni svest o mogućnosti nastupanja posledice. U ovom slučaju učinilac je nepažljiv; ta nepažnja se procenjuje objektivno uzimajući kao kriterijum ponašanje prosečnog čoveka u datoj situaciji (npr. ponašanje prosečnog lekara), i subjektivno procenom kapaciteta ličnosti učinioca (prosečna pažnja).

Radnja i posledica krivičnog dela

Radnja krivičnog dela je ponašanje kojim se delo vrši. Ona se može pojavno oblikovati kao činjenje i nečinjenje.

Činjenje je preduzimanje delatnosti koja je sa pozicije krivičnog zakona zabranjena (nanošenje telesnih povreda nekom licu).

Nečinjenje je propuštanje delovanja na koje je po shvatanju krivičnog prava učinilac bio obavezan (nepružanje pomoći licu koje je u životnoj opasnosti).

Posledica krivičnog dela je **promena ili stanje** koji su prouzrokovani radnjom krivičnog dela.

Pod **promenom** se podrazumeva **povreda** dobra zaštićenog zakonom; može biti različitog stepena, od oštećenja do uništenja. Bitno je naglasiti da povreda kao posledica mora biti izričito predviđena i opisana u zakonu (delo je izvršeno - završeno samo kada opisana posledica i nastupi).

Stanje kao posledica znači da je radnjom prouzrokovana **ugroženost**, odnosno opasnost za napadnuto dobro. To znači da krivično pravo u određenim slučajevima reaguje pre nego što do povrede dođe (u primeru napuštanja nemoćnog lica predviđeno je kažnjavanje kada neko ostavi, u situaciji koja je opasna po život ili zdravlje, nemoćno lice o kome je dužno da se stara; da bi delo bilo kažnjivo, neće se dakle, čekati da nemoćno lice umre ili da mu zdravlje bude ugroženo).

Međutim, zakon nekada reaguje i na apstraktnu ugroženost i ne traži čak ni utvrđivanje da je, na primer, nekom konkretno ugrožen telesni integritet (u slučaju krivičnog dela ugrožavanja opasnim oruđem pri tuči ili svađi, dovoljno je da učinilac napravi pokret da će, na primer, izvaditi pištolj iz džepa).

Između radnje i posledice mora postojati **uzročna veza**.

Kako je to vanpravni standard (čije se postojanje utvrđuje u svakom konkretnom slučaju), u slučaju komplikovanih situacija, kada posledica nastaje u sadejstvu više uslova, smatraće se relevantnim činjenica da je učiniočeva radnja onaj od uslova bez koga posledica ne bi nastupila (*conditio sine qua non*).

Biće krivičnog dela

Svi nužni elementi pojma krivičnog dela moraju biti predviđeni zakonom, što znači da svako krivično delo mora biti precizno i detaljno opisano (tzv. posebni deo krivičnih zakona).

Pošto su predmet ovog opisa ljudska ponašanja, minimalni sadržaj svakog (posebnog) krivičnog dela moraju biti njegova radnja i posledica

(uzročna veza, kako je pomenuto, predstavlja vanpravni sadržaj koji se utvrđuje u svakom konkretnom slučaju).

Pored radnje i posledice, opis konkretnog krivičnog dela može da sadrži i druge okolnosti specifične za to delo. One služe kako njegovom određivanju, tako i razlikovanju od sličnih dela. To, na primer, može biti način izvršenja dela (obična ili provalna krađa), vreme izvršenja (ratno stanje), svojstvo učinioca (službeno lice) ili svojstvo žrtve (dete).

Određivanje krivičnog dela se, dakle, sastoji u preciziranju **dispozicije i sankcije**.

Deo norme koji sadrži dispoziciju može biti prost ili složen.

Proste su one dispozicije koje samo imenuju ponašanje (uvreda) jer ime definiše ponašanje, kao i one koje podrazumevaju samo jednu radnju bez alternative (tzv. posledične radnje - ubistvo).

Kod složenih dispozicija moguće je predvideti više ravnopravnih, alternativnih načina izvršenja; druga vrsta složenih dispozicija su tzv. blanketna krivična dela, što znači da krivični zakon sankcioniše povredu norme neke druge grane prava (na primer porodičnog prava) i upućuje na propis te grane. Postoji i slučaj da u složenoj dispoziciji, od alternativnih radnji jedna samostalna ne čini krivično delo (tako kod silovanja, krivičnu dispoziciju ne čini obljuba po sebi, već kombinacija sa primenom sile ili pretnje).

Znači, ukupnost svih okolnosti koje čine dispoziciju predstavlja biće konkretnog krivičnog dela.

Ispunjenje svih prethodno navedenih elemenata omogućuje primenu uz svako krivično delo propisane (i odgovarajuće) krivične sankcije.

Pokušaj

Model pojma krivičnog dela podrazumeva postojanje svih pomenutih elemenata (svršeno krivično delo). Međutim, u nekim slučajevima se kažnjava i tzv. nesvršeno krivično delo, što znači da posledica nije prouzrokovana, ostvarena.

Pokušaj postoji kada je učinilac započeo radnju izvršenja, ali je nije završio (nesvršeni pokušaj kao lakši oblik), ili je radnju završio, a posledica ipak nije nastupila (svršeni pokušaj kao teži oblik).

Pokušaj je kažnjiv samo u slučaju teških krivičnih dela (delo za koje je zaprečena kazna preko pet godina zatvora ili izričito nabrojana dela - na primer, za čedomorstvo je predviđena kazna do 3 godine zatvora, ali zakon izričito predviđa kažnjavanje pokušaja).

Osnov kažnjavanja je činjenica da je učinilac preduzeo delovanje umišljajno, da je hteo da proizvede posledicu, a da je ona (često slučajno) izostala (stoga, ako ono što je proizvedeno pokušajem predstavlja neko drugo lakše krivično delo, učinilac će ipak odgovarati za pokušaj težeg (ako neko puca u drugog u nameri da ga ubije, ali ga samo rani, neće odgovarati za telesnu povredu, već za pokušaj ubistva).

Saučesništvo

Saučesništvo je specifičan oblik učešća u izvršenju krivičnog dela. Dešava se, naime, da u izvršenju jednog krivičnog dela učestvuje više lica. Ona mogu zajedno da učine radnju izvršenja. To je **saizvršilaštvo**, i svaki saizvršilac odgovara kao da je sam izvršio krivično delo. Postoji i kategorija nužnog saizvršilaštva, kada delo ne može biti učinjeno bez učešća dva lica (na primer incest).

Zakon sankcioniše i situacije kada je za kažnjivost dovoljno da neko lice ne učestvuje neposredno u samom izvršenju, ali pomaže u ili podstrekava na izvršenje krivičnog dela. Razlog za kažnjavanje saučesnika je u činjenici da oni objektivno sudeluju u realizaciji i da saučesništvo pretpostavlja **zajedničko** delovanje, čime izvršenje čini još opasnijim od samostalnog.

Pomaganje je umišljajno olakšavanje izvršenja krivičnog dela. Zakon navodi primere: davanje saveta učiniocu, nabavljanje sredstava za izvršenje, obećanje da će po izvršenju dela prikriti učinioca. Ovim radnjama se objektivno olakšava izvršenje ili daje psihička podrška učiniocu. Pomaganje može biti izvršeno pre, u toku, a najkasnije u završenoj fazi izvršenja.

Podstrekavanje je umišljajno navođenje drugog (lica koje se na to nije prethodno čvrsto odlučilo) da izvrši krivično delo. Podstrekavanje se uvek odnosi na određeno delo i podstrekač mora biti svestan svog ponašanja i samog dela na koje podstrekava.

Važno je naglasiti zavisnost saučesništva od postojanja, izvršenja dela na koje se podstrekava ili čije izvršenje se pomaže.

To znači da je saučesništvo zavisna kategorija, osim u slučajevima kada zakon izričito pravi izuzetak, kao što je slučaj krivičnog dela navođenja na samoubistvo i pomaganja u samoubistvu, gde se objektivno posmatrano saučesništvo kažnjava, a "osnovno" delo (samoubistvo), nije krivično delo.

Sticaj i produženo krivično delo

Sticaj postoji kad je ista osoba jednom ili više radnji ostvarila više krivičnih dela, istih ili različitih. U slučaju sticaja, jedna osoba se može javiti kao izvršilac više krivičnih dela, ili kao saučesnik u izvršenju više krivičnih dela, ili kao izvršilac u nekom, a saučesnik u drugom delu.

Značaj sticaja je posebno izražen kod krivičnih dela učinjenih "na štetu dece" jer se u ponašanju koje se kvalifikuje kao zlostavljanje često nalaze elementi koji određuju bića više krivičnih dela.

Idealni sticaj postoji ako je učinilac jednom radnjom učinio više krivičnih dela. Razlikuje se homogeni i heterogeni idealni sticaj; homogeni postoji kad jednom radnjom bude više puta ostvareno **biće istog** krivičnog dela (jednim propuštanjem svoje dužnosti lekar prouzrokuje pogoršanje bolesti više osoba), heterogeni postoji kad jednom radnjom biva ostvareno više **različitih** bića krivičnih dela (jednim činom silovanja mogu biti izvršena i dela incesta i prenošenja polne bolesti).

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

U oba slučaja je nužno utvrditi identitet radnje. Bitno je naglasiti da mora postojati odgovarajući oblik vinosti u odnosu na sva dela.

Realni sticaj postoji ako je učinilac sa više radnji učinio više krivičnih dela za koja mu se istovremeno sudi. Važan je procesualni element, odnosno da se u jednom postupku rešava po svim delima, pri čemu se ne traži da dela budu u međusobnoj vezi. Takođe, može biti homogen i heterogen.

Produženo krivično delo je slično homogenom realnom sticaju, ali se teorijski tretira kao jedna radnja i jedno delo, i kazna se određuje unutar okvira predviđenih za to delo (roditelj duže vremena seksualno zlostavlja dete). Produženo delo postoji kad su prisutne okolnosti koje više radnji povezuju u prirodnu celinu, a kvalifikuje se kao takvo iz procesnih razloga, da bi se kod serijskih dela izbeglo da se za svako posebno delo određuje posebna kazna.

Osnovni i kvalifikovani oblik krivičnog dela

Osnovni oblik krivičnog dela postoji kada biće dela obuhvata opis svih nužnih elemenata prema kojima se predviđa raspon kazne.

Kvalifikovani oblici postoje kada:

- iz osnovnog oblika proistekne teža posledica za koju zakon propisuje težu kaznu;
- ako je delo kvalifikovano naročitim okolnostima i osobito težak slučaj.

U slučaju teže posledice nužno je utvrditi uzročnu vezu između radnje osnovnog dela i teže posledice. Za postojanje ovog oblika nužno je utvrditi postojanje nehata (u suprotnom postoji samo osnovno delo). Ovo je zakonska kategorija, što znači da se ne mogu analogijom stvarati normativno neregulisane kombinacije.

Krivično delo kvalifikovano naročitim okolnostima postoji ako je osnovno učinjeno pod posebnim, zakonom (pojedinačnim inkriminacijama) predviđenim okolnostima (modalitet izvršenja, mesto i vreme izvršenja, objekat radnje i sl.). Nužno je da je učinilac bio svestan kvalifikatorne okolnosti.

Vrsta kvalifikovanog dela je i tzv. osobito težak slučaj. Postoji kada se kumuliraju dve okolnosti: učinilac je pokazao naročitu odlučnost, upornost ili bezobzirnost, i njegovo je delo izazvalo posebno teške posledice. Takođe je nužno da bude izričito zakonom predviđen.

PRIKAZ KRIVIČNIH DELA ČIJA ŽRTVA MOGU BITI DECA

U analizi krivičnih dela "na štetu dece" pošlo se od osnovnog kriterijuma - uzrasta žrtve. Izabrane su, naime, grupe krivičnih dela čije žrtve mogu biti deca tj. maloletnici. To znači da su ovim obuhvaćena dela kod kojih je maloletstvo konstitutivni element dela, ona kod kojih je maloletstvo kvalifikatorna okolnost, kao dela "opšteg karaktera" čija žrtva može biti i dete.

To su grupe: krivičnih dela protiv braka i porodice, protiv dostojanstva ličnosti i morala, protiv života i tela, kao i određena dela iz drugih glava krivičnih zakona, kojima se pruža zaštita od delinkventnog ili devijantnog ponašanja odraslih (eksploatacija u širem smislu).

Kao pomoćni kriterijum izbora korišćeni su i specifični standardi krivičnopravne zaštite dece koji se mogu gradirati i klasifikovati na:

- > dela kod kojih je status maloletstva isključiv osnov postojanja krivičnog dela (obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina);
- > dela kod kojih je maloletstvo okolnost koja osnovnom delu oformljuje kvalifikovani oblik (npr. silovanje);
- > dela čija je inkriminacija u funkciji supstitucije ili pojačanja mera izvorno porodičnog karaktera (izbegavanje davanja izdržavanja);
- > karakteristike učinioca dela: roditelj ili lice u obavezi (neinstitucionalnoj ili institucionalnoj) "vođenja brige" o detetu, ili lice van tih kategorija ("vršnjačka delinkvencija") ili nepoznato lice;
- > pol učinioca ili žrtve kao konstitutivni element dela (silovanje, prinuda na obljubu ili protivprirodni blud).

Krivična dela protiv braka i porodice

Krivičnopravna zaštita braka i porodice je ultima ratio obezbeđenju ispunjavanja porodičnih obaveza; to znači da podrazumevana moralna sa jedne, i porodičnopravna pravila sa druge strane, bivaju ugrožena u meri koja traži najozbiljniju reakciju.

Zajedničke karakteristike ovih krivičnih dela su: korišćenje porodičnopravnih pojmova u definisanju, svojstvo izvršioca i umišljaj kao jedini oblik vinosti.

Napomena: pošto je većina ovih inkriminacija u zakonodavnoj nadležnosti Republike, u daljem tekstu su navedeni samo brojevi članova, podrazumevajući da se radi o Krivičnom zakonu Republike Srbije (KZ RS); izuzetno, ako je u pitanju delo iz saveznog zakona, to je posebno naglašeno.

Zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 118)

1. Zapuštanje postoji kada lice koje je u zakonskoj obavezi trajnog staranja o detetu, grubo zanemari svoju dužnost zbrinjavanja i vaspitavanja. Pod zbrinjavanjem se podrazumeva elementarno staranje o detetu (ishrana, odevanje, briga o zdravlju).

Vaspitavanje obuhvata brigu o školovanju, prihvatanju pozitivnih vrednosti u stavovima i ponašanju. Očito neodređeni pojmovi ukazuju da se ponašanje faktički kvalifikuje prema standardu "grubo zapuštanje" i procene stvarne mogućnosti lica u obavezi. Posledica ovog ponašanja je stanje zapuštenosti, što je opet stvar procene.

Zahtevajući **grubo zanemarivanje**, zakonodavac je svakako želeo odvojiti zapuštanje kao krivično delo od drugih oblika zapuštanja koja podležu blažoj vrednosnoj osudi (moralna ili porodičnopravna sankcija). Procena zavisi od pojedinačnog slučaja i vrši se prema intenzitetu, učestalosti, posledicama, okolnostima, motivima (mržnja ili potpuna nezainteresovanost za sudbinu deteta) i sl.

Učinilac može biti samo lice koje je u trajnoj obavezi (roditelj, usvojlac, staralac, vaspitač, upravnik doma ili vaspitne ustanove). Žrtva je dete do 18 godina. Alternativa - ako se radi o nesposobnom punoletnom licu ("detetu") ili ako nije nastupila posledica zapuštenosti usled delovanja drugog roditelja, a postoji zapuštanje od obaveznog, može se ići na kvalifikaciju: **"kršenje porodičnih obaveza" (čl 120)**.

Radnja izvršenja je prevashodno nečinjenje.

2. Radnja zlostavljanja obuhvata alternativne postupke nehumanog odnosa prema detetu: zlostavljanje, prinuđivanje na preterani rad, rad koji ne odgovara uzrastu ili na prosjačenje, ili navođenje iz koristoljublja na vršenje drugih radnji koje su štetne za razvoj deteta.

Neodređenost ovih radnji otežava standardizovanje na nivou tumačenja.

Obično se za zlostavljanje kaže da prevazilazi prosečne disciplinske mere, a sastoji se u nanošenju fizičkog ili psihičkog bola (u literaturi se u smislu motivacionog mehanizma razlikuju, pored prekoračenja kažnjavanja kao disciplinske mere, i afektno stanje i smišljeno i namerno zlostavljanje). Stoga su predmet krivičnog gonjenja samo ekstremni slučajevi koji se granice sa sadističkim izivljavanjem ili su doveli do težeg povređivanja deteta.

Procena adekvatnosti "disciplinskog kažnjavanja" u doktrini se kreće od zabrane tavgog kažnjavanja do stava da delo postoji samo u "prekoračenju", dok ponašanje u granicama dozvoljenog isključuje protivpravnost dela.

Procena neadekvatnosti rada u odnosu na uzrast ili težinu je faktička (pojedinačna). Posledica je ugrožavanje standardnog stanja deteta.

Mada je predviđen samo umišljaj, trebalo bi prihvatiti i svesni nehat kao dovoljan oblik vinosti imajući u vidu realne teškoće u razlikovanju svesnog nehata od eventualnog umišljaja, pogotovo kada se radnja sastoji u nečinjenju.

Za ovo delo predviđena je kazna zatvora do tri godine.

Kršenje porodičnih obaveza (čl. 120)

Postoji u slučaju kada neko grubim kršenjem (svojih) zakonskih obaveza ostavi u teškom položaju člana porodice koji nije sposoban da se sam stara o sebi; teži oblik postoji u slučaju smrtnog ishoda ili teškog narušavanja zdravlja.

Izbegavanje davanja izdržavanja (čl. 119)

Primer krivičnopravne prinude kojom se pojačava porodičnopravna zaštita. Postoji kada lice dužno po osnovu izvršne sudske odluke (ili poravnjanja pred sudom, odnosno drugim nadležnim organom) da izdržava drugo lice (podrazumevamo dete kao uživaoca prava na izdržavanje), izbegava tu obavezu. Izbegavanje znači namerno nedavanje izdržavanja (direktni umišljaj), iako je učinilac u mogućnosti da izvršava obavezu (ne prosto neplaćanje već namerno izbegavanje).

Teži oblik nastaje u slučaju nastupanja teških posledica po izdržavanog (pogoršanje bolesti); nužna je uzročna veza i nehat u odnosu na težu posledicu (liči na zapuštanje, ali se može posmatrati kao posredno, jer ne postoji direktna i trajna "fizička" obaveza i ne postoji umišljaj).

Oduzimanje maloletnog lica (čl. 116)

Osnovni oblik se može učiniti alternativno - zadržavanjem ili oduzimanjem (otmica) maloletnog lica, kao i onemogućavanjem izvršenja odluke o dodeli maloletnog lica od taksativno nabrojanih osoba ili ustanova koje imaju pravni osnov da se dete nalazi kod njih. To su roditelj, usvojilac, staralac ili ustanova, odnosno lice kome je dete povereno. Pristanak deteta ne isključuje protivpravnost.

Zadržavanje znači da se dete po nekom osnovu nalazi kod učinioca, ali treba da bude predato na staranje nekom drugom. Dalje zadržavanje konstituiše protivpravnost.

Otmica postoji kad se dete već nalazi kod nabrojanih lica, ali se od njih bez pravnog osnova oduzima.

U obliku onemogućavanja izvršenja odluke o dodeli deteta, mora postojati prethodna pravosnažna i izvršna odluka suda ili organa starateljstva (može se raditi o sakrivanju deteta, odvođenju u inostranstvo i sl.).

Kvalifikovani oblik postoji ako je osnovno delo učinjeno iz koristoljublja ili drugih niskih pobuda.

Incest (zakonski izraz: rodoskrvnenje) (čl. 121)

Krivično delo postoji kada dva lica različitog pola vrše obljudu (ne uključuje protivprirodni blud i bludne radnje), a srodnici su po krvi u pravoj liniji ili u pobočnoj do drugog stepena (brat i sestra).

Po zakonskoj definiciji dovoljan je jedan akt, ali se po pravilu radi o produženom delu. Traži se dobrovoljnost i umišljaj koji obuhvata svest o srodničkoj vezi (u slučaju prinude radi se o idealnom sticaju sa silovanjem).

Činjenica maloletstva kao takva, nije relevantna za postojanje ovog dela; ona utiče utoliko što u situaciji da se radi o licu mlađem od 14 godina postoji idealni sticaj sa delom iz čl. 106. (obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina). Sa druge strane, kako su odgovorna oba lica (nužno saizvršilaštvo), činjenica da učestvuju(e) lica krivičnopravno nerelevantna (ispod 14 godina) isključuje njihovu odgovornost.

Za ovo delo kao nespecifično za maloletstvo, predviđena je kazna zatvora do tri godine.

Jasno je da se ovim delom primarno ne štiti seksualni integritet deteta, ali činjenica fizičkog i emotivnog ugrožavanja od najbližih ukazuje na potrebu insistiranja na sticaju.

Na sličan način se mogu posmatrati i inkriminacije: vanbračna zajednica sa maloletnim licem (čl. 115) i prinuda na *zaključenje braka* (čl. 113. st. 2.) kojima se pruža posredna zaštita maloletnicama od preranog stavljanja u poziciju koja ne odgovara uzrastu.

Krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala

U skladu sa savremenom tendencijom polazimo od toga da se kod ovih inkriminacija radi o napadu na seksualni integritet (nasilje, korišćenje stanja nemoći žrtve, zloupotreba položaja). Za nas je najvažnije obeležje maloletstva žrtve.

U analizi polazimo od opšte definicije seksualne zloupotrebe dece, uz ogradu da će posebno biti tretirani slučajevi seksualno nekontaktne aktivnosti i seksualne eksploatacije.

Maloletstvo kao činjenica se može pojaviti u funkciji kvalifikovanja i klasifikovanja elemenata bića krivičnog dela na različite načine.

Najosnovniji su:

1. status deteta kao isključiv osnov zasnivanja postojanja krivičnog dela - zakonsko isključenje relevantnosti volje deteta;
2. status deteta kao otežavajuća (kvalifikatorna) okolnost;
3. pol žrtve;
4. obeležja učinioaca: lice kome je dete povereno po nekom osnovu, lice određenog pola ili bilo koje lice;
5. način izvršenja dela.

Osnovna podela u klasifikaciji je maloletstvo kao osnov postojanja dela ili kao kvalifikatorna okolnost.

Opšte karakteristike i definicije

Sva krivična dela iz ove grupe mogu biti učinjena samo sa umišljajem.

Najčešće se radi o krivičnim delima dispozicije koja se naziva nepravom složenom. To znači da je samo jedan akt u suštini kažnjiv, a drugi

samostalno nije, ali se ne radi o prostom zbiru delovanja već npr. kod silovanja, o obljubi izvršenoj korišćenjem prinude.

Osnovni pojmovi seksualno kontaktnih dela su: obljuba, protivprirodni blud i bludne radnje.

Obljuba u krivičnom pravnom smislu podrazumeva prodiranje (dovoljno i delimično) muškog polnog organa u ženski. Pasivni subjekt može biti samo osoba ženskog pola.

Protivprirodni blud obuhvata *coitus per anum*. Pasivni subjekt mogu biti osobe oba pola.

Bludne radnje se definišu po ostatku što znači da se njima, na primer, obuhvata oralni seks, uzajamna istovremena masturbacija, lezbejstvo, ali i grljenje ili prisiljavanje pasivnog subjekta da skine odeću.

Bludne radnje su, dakle, sve ono što nije obljuba ili protivprirodni blud, a mogu biti i na "gornjoj" i na "donjoj" granici kontaktnog seksualnog odnosa (žrtva sama na sebi vrši neku radnju u cilju zadovoljavanja seksualnog nagona učinioca).

Prinuda (sila i pretnja)

Sila kao oblik prinude kod ove grupe krivičnih dela unekoliko se razlikuje u odnosu na ostala dela. Naime, na primer kod osnovnog krivičnog dela - silovanja - smatra se da sila predstavlja bitan element dela ako je bila dovoljna da u konkretnom slučaju dovede do vršenja obljube protiv volje ženskog lica, da je, takvog intenziteta da je podobna da slomi otpor žrtve. Takav stav posredno uvodi još jedan kriterijum postojanja prinude - procenu "kvaliteta" u ponašanju žrtve - koji obuhvataju nepristanak i pružanje otpora.

Na taj način se problem postavlja naopako, u smislu da procena otpora žrtve (ozbiljan, čvrst i stalan) umesto jednog od dokaza postojanja sile, može postati ključno pitanje postojanja samog krivičnog dela.

Štaviše, često se postavlja i problem određivanja granice između obljube upotrebom sile i dobrovoljne obljube, insistiranjem na utvrđivanju (ne)postojanja tzv. prividnog otpora.

Time se žrtva dopunski stigmatizuje u krivičnom postupku, što može imati posebno teške posledice kada su u pitanju maloletna lica.

Važno je podsetiti da sila i kod ovih krivičnih dela obuhvata upotrebu hipnoze i omamljujućih sredstava (alkohol, droge), ukoliko je sredstvo dato žrtvi prinudom ili prevarom.

Pretnja

Pod pretnjom se uglavnom podrazumeva tzv. kvalifikovana pretnja, odnosno pretnja da će se neposredno napasti na život ili telo žrtve ili njoj bliskog lica. Intenzitet pretnje mora biti dovoljan da slomi otpor žrtve. Dileme koje postoje kod dokazivanja primene sile i u ovom slučaju se ponavljaju, uz napomenu da ovde dokazivanje može biti još komplikovanije.

Nemoćno lice je kvalifikacija vezana za stanje pasivnog subjekta, koje upodobljuje to stanje sa prinudom (nepristajanje žrtve, pošto stanje isključuje relevantan pristanak), odnosno nemoć zamenjuje prinudu kao sredstvo izvršenja.

Razlozi nemoći žrtve mogu biti psihička nesposobnost: duševno oboljenje, privremena duševna poremećenost ili zaostali duševni razvoj, usled čega ne može da shvati značaj seksualnog akta ili da upravlja svojim postupcima.

Postoji i fizička nesposobnost u kojoj lice ne može pokazati nepristajanje (fizička iscrpljenost, invalidnost, prethodno višestruko silovanje).

Kombinovana, psihofizička nemoć (san, alkoholisanost, drogiranost) nastaje u slučaju privremene duševne poremećenosti.

* * * * *

Obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo četrnaest godina (čl. 106)

Ovim krivičnim delom se pruža apsolutna zaštita dece do četrnaest godina od svih oblika seksualne zloupotrebe. Upravo činjenica zakonom fiksirane gornje starosne granice (uz neodređivanje donje) predstavlja neoborivu pretpostavku o nesposobnosti deteta na donese relevantnu odluku o stupanju u seksualne odnose, pa pristanak deteta (čak ni inicijativa) ne isključuje postojanje dela.

Krivično delo ima osnovni i tri teža oblika:

1. osnovni oblik upravo označava situaciju kada postoji "pristanak" lica koje nije navršilo četrnaest godina, a radnja se sastoji u izvršenju obljuje ili protivprirodnog bluda (st. 1).

Ograničenje u pogledu kombinacije polova postoji samo u slučaju lica ženskog pola, kad se radnja podvodi pod krivično delo bludnih radnji. Problem koji se rešava u praksi je i pitanje postojanja stvarne zablude o starosti žtve.

2. Kvalifikatornu okolnost čini upotreba sile ili pretnje, odnosno korišćenja stanja nemoći žrtve (pitanje koje se postavlja u praksi je da li pojam nemoći treba proširiti u odnosu na osnovni, kada se radi o maloj deci) (st. 2).

3. Još teži oblik postoji ako je izvršenjem osnovnog ili kvalifikovanog oblika naneta teška telesna povreda ili je delo izvršeno od strane više lica ili na naročito svirep ili ponižavajući način.

4. Najteži oblik postoji ako je usled dela iz stava 1. i 2. nastupila smrt maloletnog lica.

Za osnovni oblik predviđena je kazna zatvora od šest meseci do pet godina, za delo iz stava 2. najmanje jedna godina, stava 3. najmanje tri godine, a za najteži oblik najmanje pet godina.

Silovanje (čl. 103)

Krivično delo se vrši prinudom na obljubu ženskog lica sa kojom se ne živi u bračnoj zajednici. Prinuda u smislu ovog dela podrazumeva upotrebu sile ili pretnje da će se neposredno napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica. Osnovni oblik predstavlja klasično delo napada na seksualni integritet (pravo na volju); tradicionalno tumačenje ovog dela podrazumeva da samo muškarac može silovati ženu. Sam čin, odnosno radnja izvršenja dela silovanja je obljuba (penetracija muškog polnog organa u ženski, uključujući i delimičnu penetraciju) izvršena upotrebom sile ili kvalifikovane pretnje.

Silovanje maloletnice je najteži oblik dela (st. 3) i upodobljuje se sa situacijom kada je kod punoletne žrtve nastupila smrtna posledica.

Pokušaj silovanja je oblik izvršenja kome treba posvetiti posebnu pažnju. Naime, nedovoljno se fokusira prinuda u cilju izvršenja obljube, mada ona čini osnovni, krivičnopravno relevantan, konstitutivni element pojma ovog složenog dela.

Dakle sama prinuda predstavlja pokušaj dela silovanja ako je primenjena u cilju izvršenja obljube (štaviše, prinuda se smatra pokušajem i kada je upotrebljena da omogući kasnije izvršenje obljube - zatvaranje žrtve u neku prostoriju).

U odnosu na osnovni oblik silovanja, za koji je propisana kazna zatvora od jedne do deset godina, silovanje maloletnice smatra se kvalifikovanim oblikom, sa predviđenom kaznom zatvora od najmanje tri godine.

Protivprirodni blud (čl. 110)

Protivprirodni blud je u suštini vrsta silovanja; razlikuje se u vrsti seksualnog akta (*coitus per anum*), što uslovljava da žrtva može biti lice i muškog i ženskog pola (zanimljivo je zapaziti da kod ovog dela bračni status ne isključuje njegovo postojanje).

Ranije je ovo delo prevashodno podrazumevalo "muške" polne odnose kao takve.

Deskriminacija dobrovoljnih homoseksualnih odnosa punoletnih osoba muškog pola, ostavila je ipak u ostatku problem postojanja osnova (korena) ovog krivičnog dela.

Naime, kvalifikovani oblik iz stava 4. ostavlja kažnjivim "dobrovoljni" homoseksualni akt preduzet prema maloletnom muškom licu (krucijalna dilema kriminalnopolitičke prirode je diferenciranje kažnjivosti takvog homoseksualnog akta u odnosu na nekažnjiv heteroseksualni pod istim uslovima).

Kvalifikovani oblik iz stava 3. predviđa situaciju kada je protivprirodni blud učinjen u konotaciji silovanja maloletnog lica starijeg od 14 godina (drugo lice odnosno žrtva se polno ne definiše - znači može biti i muškog i ženskog pola).

Značajno je ponoviti da se stavom 3. ovog člana objektivno proširuje značenje pojma krivičnog dela silovanja, a stavom 4. zadržava kvalifikacija

kažnjivosti homoseksualnih odnosa uz uslov maloletstva žrtve.

Za delo iz stava 3. ovog člana, kao kvalifikovani oblik dela, propisana je kazna zatvora od najmanje tri godine, a za delo iz stava četiri - kazna zatvora do jedne godine.

Prinuda na obljudu ili protivprirodni blud (čl. 104)

Ovo krivično delo je supsidijarnog karaktera, utoliko što je njegovo postojanje uslovljeno neostvarivanjem obeležja nekog drugog krivičnog dela (misli se pre svega na delo silovanja). U pitanju je formalni supsidijaritet, pošto zakon izričito upućuje na to ("...ukoliko ne postoje obeležja nekog drugog krivičnog dela...", st. 1. *in fine*).

Pasivni subjekt je žensko lice sa kojim učinilac ne živi u bračnoj zajednici.

Osnovni oblik se od osnovnog oblika silovanja razlikuje u obliku prinude. Kod ovog dela prinuda se sastoji u pretnji da će se za žensko lice izneti nešto što bi škodilo časti ili ugledu, ili preti "nekim drugim teškim zlom". Pretnja u suštini znači *ucenu*. Mora biti "slabija" od pretnje kod silovanja, ali mora biti podobna da navede osobu na seksualni akt (to može biti i pretnja da će se napasti na život ili telo žrtve, ali ne neposredno vremenski).

Teži oblik (stav 3) između ostalog predviđa i činjenicu maloletstva (iznad 14 godina).

Obljudu ili protivprirodni blud nad nemoćnim licem (čl. 105)

Osnovna karakteristika ovog dela je vezana za stanje pasivnog subjekta. Nemoć je razlog inkriminacije, pošto ovde ne postoji klasična prinuda, već iskorišćavanje stanja u kome se žrtva nalazi.

Delo ima dva osnovna oblika. Vezana za pol žrtve, oblik obljudbe nad nemoćnim ženskim licem sa kojim učinilac ne živi u bračnoj zajednici, i protivprirodni blud sa bilo kojim licem.

Učinilac može biti samo lice muškog pola.

Kvalifikovani oblik (stav 4.) usled maloletstva, u odnosu na prethodne slučajeve sadrži samo specifičnost pola pasivnog subjekta

Obljudu ili protivprirodni blud zloupotrebom položaja (čl. 107)

Krivično delo ima tri oblika. Stepenuju se po težini, u zavisnosti od statusa pasivnog subjekta.

Prvi oblik se odnosi na činjenicu da se učinilac kao oblikom "prinude" koristi zloupotrebom svog položaja; pasivni subjekt je ženskog pola (osoba starija od 14 godina) koja se nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti.

Zloupotrebom se žrtva **navodi** na obljudu ili protivprirodni blud. Navođenje je blaži oblik od prinude, te je suština u zloupotrebi, tako da savremene tendencije u krivičnim zakonodavstvima kao razlog inkriminacije ističu poziciju učinioca (*harassment*), što uključuje i stav da pol učinioca i žrtve ne igraju nikakvu ulogu.

Drugi oblik je posebno delo u suštini, i vezuje se za činjenicu maloletstva žrtve. Ovaj oblik ima i kvalifikovani vid.

Osnovni oblik postoji kada učinilac (nastavnik, vaspitač, staralac, usvojilac, očuh ili drugo lice) zloupotrebom svog položaja izvrši obljubu ili protivprirodni blud sa maloletnim licem starijim od 14 godina, koje mu je povereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja ili nege.

Nespretnost formulacije nalaže da se tumačenjem argumentum a fortiori, roditelji tretiraju kao "drugo lice". U odnosu na krivično delo incesta radi se o realnom sticaju.

Kvalifikovani oblik postoji ako se radi o detetu koje nije navršilo 14 godina.

Zaprećena kazna za osnovni oblik u kojem je žrtva maloletno lice je šest meseci do pet godina, a za kvalifikovani - od jedne do osam.

Bludne radnje (čl. 108)

Bludne radnje su "nesamostalno" krivično delo utoliko što postoje po "ostatku" u odnosu na krivična dela od čl. 103. do 107. ovog zakona. To znači da su osnovni elementi ovih dela ispunjeni, osim što nije ostvarena obljuba ili protivprirodni blud. Razgraničenje ovog od pokušaja pomenutih dela je u umišljaju učinioaca.

Za bludne radnje predviđena je opšta kazna do tri godine, ali se u procesu odmeravanja kazne uzima u obzir težina dela i maloletstvo žrtve kao kvalifikatorna okolnost.

Krivična dela protiv života i tela

U ovu grupu krivičnih dela sistematizovana su samo ona dela kod kojih su život, zdravlje i telesni integritet isključivi i neposredni zaštitni objekt. Dakle, osnovna karakteristika ove grupe krivičnih dela je da predstavljaju neposredni napad na život ili telesni integritet jednog ili više lica, čime su ovo i neposredni zaštitni objekti.

Naime, postoje i druga krivična dela koja mogu imati istu posledicu, ali koja nije obeležje osnovnog dela (genocid), ili je to teža posledica koja se nije htela, mada se mogla predvideti (stav 4. iz čl. 106. - obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina).

Osnovne karakteristike i zajednička obeležja krivičnih dela iz ove grupe su:

1. Objekt zaštite

Zajednički objekt zaštite su život i telo čoveka. Usvojen je stav da zaštita obuhvata "period" od momenta rađanja do smrti čoveka. Mada se ovde očito mora raditi o prihvatanju medicinskih standarda, postoje pokušaji da se ustanove i kanonizuju i neki pravni (šire o tome u objašnjenju dela ubistva).

Krivičnopravna zaštita obuhvata svakoga, bez obzira na starosno doba ili zdravstveno stanje, odnosno kvalitet i formu življenja; pristanak žrtve ne isključuje protivpravnost (zabrana eutanazije).

Protivpravnost izuzetno može biti isključena kod smrtne kazne, nužne odbrane i krajnje nužde.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

Krivična dela mogu biti učinjena samo prema drugom licu. To znači da se na primer pokušaj samoubistva ne kažnjava, ali je zato kažnjivo navođenje na samoubistvo drugog lica.

2. Posledica

Posledica može biti povreda ili ugrožavanje. Povreda postoji u slučaju lišenja života ili u povredi telesnog integriteta. Ugrožavanje postoji kada je stvorena konkretna opasnost za život ili telesni integritet (napuštanje nemoćnog lica).

3. Oblik vinosti

Najčešće se ova dela vrše umišljajno, ali kod ubistva i teške telesne povrede kažnjiv je i nehat.

Ubistvo (čl. 47)

Krivično delo ubistva iz stava 1. čl. 47. KZ RS se najčešće naziva **običnim ubistvom**.

U biću ovog dela postavljene su opšte karakteristike dispozicije koja u drugim oblicima ubistva može dobiti teži ili lakši oblik.

Radnja izvršenja se ne precizira posebno, već se određuje prema posledici - lišenje života (smrt) drugog lica.

To znači da je radnja svaki akt činjenja ili nečinjenja podoban da drugog liši života.

Nužnost utvrđivanja uzročne veze radnje i posledice kod krivičnog dela ubistva može biti komplikovana činjenicom sticaja više uslova koji su doveli do smrti. Preovlađuje stav da se delovanje učinioca mora potvrditi kao neophodni uslov - *conditio sine qua non* nastupanja posledice.

Kako delo može biti učinjeno samo prema živom čoveku, prihvaćen je standard da je relevantan početak života početak porođaja, uz uslov da je dete živo rođeno, nezavisno od njegove sposobnosti da živi; sa druge strane kao kraj života prihvaćen je standard moždane smrti, odnosno prestanak rada svih moždanih funkcija.

Za ovo delo se traži umišljaj, tako da motiv (pozitivan ili negativan) nije relevantni deo vinosti (može biti bitan kao okolnost kod odmeravanja kazne).

Teško ubistvo (čl. 47. st. 2. tačke 1-6)

Razlikuje se od običnog ubistva po tome što, pored standardnih obeležja bića osnovnog dela, mora sadržavati i neku kvalifikatornu okolnost koja se odnosi na način izvršenja, motiv ili pasivni subjekt. Za teško ubistvo može biti izrečena smrtna kazna. Teški oblici ubistva postoje ako je učinjeno:

1. na svirep i podmukao način.

Svirep način znači nanošenje "nesrazmernih" patnji žrtvi, mučenje žrtve.

Podmukao način znači zloupotrebu poverenja žrtve ili posebne situacije (na primer ubistvo u snu). Takav slučaj se najčešće otkriva u tzv. porodičnim ubistvima (supružnik, dete). U oba slučaja nužno je da umišljaj

učinioca obuhvata volju za svirepim postupanjem ili podmuklim korišćenjem situacija.

2. Ako je to učinjeno pri bezobzirnom nasilničkom ponašanju.

To znači da ubistvu prethodi bezobzirno nasilničko ponašanje, da nasilje prevazilazi meru nasilja nužnu za izvršenje ubistva, da žrtva ne daje povod i da se bezobzirnost sastoji u obesti i nekontrolisanju rušilačkih nagona.

3. Ako se prilikom ubistva jednog lica dovede u opasnost život još nekog lica.

Dovoljno je umišljajno dovođenje u konkretnu opasnost bar još jednog lica. To se uobičajeno tumači kao jedno svršeno delo i jedno ili više ubistava u pokušaju. Umišljaj obuhvata svest i volju u odnosu na opasnost za druga lica, a primarno svršeno delo ne konsumira pokušaj.

4. Ako je osnovno delo učinjeno iz koristoljublja, radi izvršenja ili prikrivanja drugog krivičnog dela, iz krvne ili bezobzirne osвете ili iz drugih niskih pobuda.

Za ovaj oblik teškog ubistva bitne su "niske" pobude učinioca u širem smislu. Pored koristoljubivih pobuda to može biti, na primer, ubistvo svedoka nekog drugog dela, nesrazmerna osвета u odnosu na delo pričinjeno učiniocu (ubistvo deteta koje nije nanelo nikakvo zlo iz osвете). Niske pobude u užem smislu je teže precizirati (na primer ljubomora), tako da je to ostavljeno sudskoj praksi).

5. Ubistvo službenog lica - irelevantno za problematiku dela učinjenih prema deci.

6. Umišljajno lišenje života više lica.

Privilegovana (laka) ubistva

Ubistvo iz nehata (čl. 49)

Ubistvo iz nehata se razlikuje od običnog ubistva samo po obliku vinosti. To sa jedne strane znači da ne može postojati u okviru oblika kvalifikovanog ubistva (osim u slučaju čl. 47. st. 2. t. 5), a sa druge strane zahteva posebnu analizu u razgraničenju eventualnog umišljaja od svesnog nehata, kao i nesvesnog nehata od prostog slučaja.

Ubistvo na mah (čl. 48)

Ubistvo na mah postoji kada je izvršeno u stanju jake razdraženosti u koje je učinilac doveden bez svoje krivice. Stanje jake razdraženosti znači intenzivirano afekt(iv)no stanje (ljutnja, bes) ali u granicama koje ne dovode u pitanje stanje uračunljivosti (medicinski standard procene - ispod granice neuračunljivosti).

Bitno je da je učinilac doveden u to stanje bez svoje krivice, odnosno napadom ili teškim vređanjem od strane žrtve. Pri tome, odnos napada i izvršenja ubistva ne sme imati karakteristike nužne odbrane (napad je nužno neskrivljen i ne mora postojati istovremenost).

No, delo mora biti učinjeno na mah, što znači odmah nakon napada i za vreme trajanja razdraženosti (procena "roka" razdraženosti zahteva medicinsko veštačenje).

Ubistvo deteta pri porođaju (čl. 50) - čedomorstvo

Izvršilac ovog krivičnog dela može biti samo majka; ograničenje privilegovanosti se vezuje za vreme trajanja porođaja (porođaj mora da je započeo i da se radi o živom detetu), i vreme nakon porođaja dok traju psihofizičke smetnje njime izazvane (tu se radi o pravnoj pretpostavci postojanja poremećaja koji se utvrđuje preko medicinskog standarda, koji se po "pravnom" uputstvu vezuje za specifičnost situacije, a ne dovodi u vezu sa pitanjem uračunljivosti).

Utvrđivanje razloga smrti kod čedomorstva se smatra jednim od najslabijih sudskomedicinskih veštačenja, pošto najpre treba utvrditi da li je dete umrlo prirodnom ili nasilnom smrću. Bepomoćnost žrtve otežava ovu distinkciju (dovoljna je na primer neadekvatna prehrana).

Ovo delo ubistva može biti učinjeno radnjom činjenja ili nečinjenja. Specifičnost postoji u slučaju nečinjenja, pošto tu svako odbacivanje (pasiviziranje) u kratkom periodu može izazvati smrt, koja može da liči na prirodnu (ako je dete ostavljeno golo i pri temperaturi od 15 stepeni, ono umire za nekoliko minuta; bez tečnosti i hrane može živeti 2 do 3 dana).

Ukoliko drugo lice saučestvuje u izvršenju ovog dela odgovaraće za obično ubistvo, pošto je privilegovani učinilac samo majka; no, ako je majka saučesnik, ona će odgovarati po osnovu ovog dela, a učinilac po osnovu običnog ubistva.

Izričito je predviđeno kažnjavanje za pokušaj, a eventualni umišljaj je dovoljan oblik vinosti.

Kažnjava se zatvorom od tri meseca do tri godine.

Navođenje (podstrekivanje) na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu (čl. 51)

Ovo krivično delo predstavlja primer kada je saučesništvo (podstrekivanje i pomaganje) formalno proglašeno krivičnim delom, a osnovno delo - samoubistvo ne postoji kao krivično delo. Inkriminacija sadrži osnovni, dva kvalifikovana oblika i jedan posebni oblik. Osnovni oblik treba shvatiti u značenju klasičnog delovanja saučesnika - podstrekavanje i pomaganje.

Kvalifikovani oblici se vezuju za karakteristike žrtve, a poseban na položaj žrtve. Kvalifikovani oblik iz st. 2. postoji ako je u pitanju dete starije od 14 godina ili lice u stanju bitno smanjene uračunljivosti. Upodobljavanje ove dve kategorije lica (pri čemu se pojam bitno smanjene uračunljivosti koristi kao tehnički termin, a u značenju koje je objašnjeno sa pozicije učinioca krivičnog dela) znači pravnu pretpostavku o nepostojanju dovoljne rezistentnosti žrtve.

Najteži oblik (st. 3) postoji ukoliko je žrtva navođenja ili pomaganja dete

mlađe od 14 godina ili neuračunljivo lice. Preuzimajući tumačenje iz prethodnog člana, zakon ovde pretpostavlja apsolutnu nemoć žrtve da "učestvuje u odluci", pa ovaj oblik prekvalifikuje u krivično delo ubistva.

Predviđen je i posebni oblik koji prevodi "saučesništvo" u surovo ili nečovečno postupanje prema licu koje se nalazi u poziciji podređenosti ili zavisnosti. Učiniocu se pripisuje nehat u odnosu na izvršeno samoubistvo. Zakon ne precizira pravni ili faktički osnov zavisnosti.

Pokušaj je kažnjiv.

Značajno je zapaziti da kvalifikovani i poseban oblik ovog dela predstavljaju primer moguće i tragične posledice fizičkog, ali pre svega emocionalnog zlostavljanja dece, i posebno treba obratiti pažnju na suicidalne pokazatelje u ponašanju ili emocionalnom statusu zlostavljanog deteta.

Kažnjavanje se gradi prema uzrastu žrtve, tako da je za delo učinjeno prema maloletniku starijem od četrnaest godina predviđena kazna od jedne do deset godina, a delo prema maloletniku koji nije navršio četrnaest godina kažnjava se kao ubistvo.

Telesne povrede

Telesne povrede su svako narušavanje telesnog integriteta ili zdravlja drugog lica. Primeri faktičkog detektovanja telesnih povreda dati su u okviru operacionalnih definicija fizičkog zlostavljanja.

Objektivizacija procene i intenziteta postojanja povrede vezana je za medicinski standard, a zakon daje relativna, preciznije, posredna uputstva.

Osobito teška telesna povreda

1. postoji kada je doveden u opasnost život povređenog;
2. kada je uništen ili trajno i u znatnoj meri oslabljen neki važan deo tela ili organ;
3. kada je prouzrokovana trajna nesposobnosti za rad;
4. kada postoji trajno i teško narušenje zdravlja;
5. telesna povreda je kao posledicu izazvala unakaženost povređenog.

Obična teška telesna povreda

1. život povređenog nije doveden u opasnost;
2. uništen ili trajno i u znatnoj meri oslabljen deo tela ili organ koji se ne smatra važnim, ili ako je važan deo tela ili organ oslabljen, ali ne u znatnoj meri ili je oslabljen u znatnoj meri, ali ne trajno;
3. prouzrokovanje privremene nesposobnosti za rad;
4. da narušenje zdravlja nije trajno i teško;
5. postoje promene na telu koje se ne mogu tretirati kao unakaženost;

Teška telesna povreda (čl. 53)

Teška telesna povreda ima nekoliko oblika. Zakon čini neku vrstu pokušaja razgraničenja vrsta povreda. Osnovni oblik ili obična teška telesna povreda se zakonski ne precizira, pa se njeni konstitutivni elementi vezuju za "slabiji" intenzitet povređivanja u odnosu na kvalifikovani oblik (osobito) teške telesne povrede iz st. 2. čl. 53.

Zakon predviđa i tešku telesnu povredu (u oba oblika) kvalifikovanu smrću (nužan je umišljaj na povredu i nehat na smrtnu posledicu), tešku telesnu povredu na mah i tešku telesnu povredu iz nehata. Za ove slučajeve važe opšta pravila, prethodno analizirana.

Laka telesna povreda (čl. 54)

Laka telesna povreda se pravno dvostruko posredno određuje. Naime, kako ni obična teška telesna povreda nije definisana, kriterijum tzv. gornje granice je sve ono što je manje od obične teške telesne povrede. Za nas je značajnije pitanje utvrđivanja tzv. donje granice koja može značiti zlostavljanje u najširem smislu.

Obična laka telesna povreda je u suštini oblik fizičkog zlostavljanja deteta u širem smislu, sa fizičkim posledicama kao što su modrice i ogrebotine.

Postoji i opasna laka telesna povreda, koja se kvalifikuje samo preko sredstva kojim je povreda naneta (oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da se nanese teška telesna povreda).

Krivičnopravni značaj obične lake telesne povrede je određen (nisko vrednovan) i činjenicom da se krivično gonjenje može inicirati samo privatnom tužbom. Za osnovni oblik predviđena je kazna zatvora do jedne godine, a za kvalifikovani - do tri godine.

Deca kao posredne žrtve delinkventnog ili devijantnog ponašanja

Često se deca ne pojavljuju samo kao isključive ili specifične žrtve ili žrtve opštih dela, žrtve nepoznatog izvršioca, već i kao posredne, slučajne žrtve.

Učestvovanje u tuči (čl. 55) i Ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (čl. 56) - ili krivičnopravna ka prekršajnoj odgovornosti

Učestvovanje u tuči koje predstavlja krivično delo postoji kada je neko lice umišljajno lišeno života ili je teško telesno povređeno. To znači da u tuči mora učestvovati najmanje tri lica. (U slučaju učešća dva lica zna se učinilac ubistva ili nanošenja teške telesne povrede, a za ovo delo osnov kažnjivosti je upravo neizvršenje tih dela.)

Za razliku od dela iz člana 55, kod ugrožavanja opasnim oruđem pri tuči ili svađi, nije potrebno postojanje objektivnog uslova inkriminacije (lišavanje života ili teška telesna povreda). Pored toga dovoljna je i svađa.

Učinilac je lice koje se maši (telesni pokret koji pokazuje nameru, a kod "žrtve" ostavlja utisak da će sredstvo biti stvarno upotrebljeno) oružja, opasnog oruđa ili drugog sredstva podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši.

Posledica se sastoji u ugrožavanju (tzv. apstraktna opasnost), tako da je delo izvršeno samim činom "mašanja", pa nije potrebno utvrđivati da je u konkretnom slučaju doveden u opasnost telesni integritet žrtve.

Umišljaj ne sme biti upravljen na povredu, pošto će se tada delo kvalifikovati kao pokušaj teške telesne povrede.

Zaštita dece od devijantnog odnosno delinkventnog ponašanja odraslih

Prikazivanje pornografskog materijala (čl. 252. KZ SRJ) predstavlja klasičan primer kada je status deteta (mlađeg od 14 godina) isključivi osnov postojanja dela. Ovo krivično delo najčešće predstavlja anahronizam; u smislu zaštite deteta u oblikovanju ovog krivičnog dela, trebalo bi da de lege ferenda kriterijum maloletstva bude osnov za kažnjavanje korišćenja deteta u stvaranju pornografskog materijala.

Omogućavanje uživanja opojnih droga (čl. 246. KZ SRJ) u stavu 2. predviđa ozbiljnu kaznu (1 do 10 godina) za navođenje, davanje, stavljanje prostorija na raspolaganje ili drugi oblik omogućavanja uživanja opojnih droga, ako je između ostalih otežavajućih okolnosti učinjeno prema maloletniku.

Krivična dela eksploatacije dece

Posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 251. KZ SRJ)

Ista kaznena situacija se pojavljuje u slučaju da maloletnice neko vrbuje, navodi, podstiče ili namamljuje na prostituciju ili na bilo koji način učestvuje u predaji maloletnog ženskog lica radi vršenja prostitucije.

Podvođenje ili omogućavanje vršenja bluda (čl. 111. KZ RS)

Podvođenje je vrsta lukrativnog posredovanja u pružanju seksualnih usluga. Omogućavanje vršenja bluda je lukrativno stavljanje na raspolaganje prostorija ili nekih drugih pogodnosti u posredovanju pružanja seksualnih usluga.

Ovim delom se pruža zaštita deci oba pola od prostitucije ili opštije rečeno, seksualne eksploatacije.

KRIVIČNA PRIJAVA

Krivična prijava se podnosi samo za krivična dela koja se gone po službenoj dužnosti. Prijava se podnosi nadležnom javnom tužiocu (ali je građanin može podneti i sudu, policiji i nenadležnom javnom tužiocu).

Podnosioci krivične prijave su građani (privatna), državni organi i ustanove kao pravna lica (službena prijava) i policija (službena prijava). Podnošenje službene krivične prijave je obavezno. Razlikovanje podnosilaca prijave proističe iz stepena obaveznosti prijavljivanja. Suštinska razlika se može prepoznati u funkciji obaveza policije.

Obaveza građana je uglavnom moralne prirode (fakultativna ili dobrovoljna), ali postoji i krivičnopravna sankcija propuštanja izvršenja te dužnosti normirana kao krivično delo:

- neprijavljanje krivičnog dela ili učinioca (čl. 203. st. 1. KZ RS) u slučaju da se radi o delu za koje se može izreći smrtna kazna, i
- neprijavljanje pripremanja krivičnog dela (čl. 202. st. 1. i 2. KZ RS) ako se za izvršeno delo može izreći pet godina zatvora ili teža kazna, ako je učinilac znao da se izvršenje priprema, a ne prijavi, iako je u tom vremenu izvršenje moglo biti sprečeno (a delo je pokušano ili izvršeno).

Stavom 2. je predviđen teži oblik ako se radi o neprijavljanju pripremanja dela za koje se može izreći smrtna kazna.

Posebna obaveza prijavljivanja postoji za službeno ili odgovorno lice koje je u vršenju svoje dužnosti saznalo za izvršenje dela za koje se po zakonu može izreći kazna pet godina zatvora ili teža, pa svesno propusti prijavu tog dela.

Obaveza pravnih lica (što znači i centra za socijalni rad) ili preciznije rukovodilaca, jeste u dužnosti prijave krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti, a o kojima su obavешteni ili su za njih saznali na drugi način.

Pored obaveze samog prijavljivanja, dužnost podrazumeva navođenje dokaza i preduzimanje mera da se sačuvaju tragovi krivičnog dela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je učinjeno krivično delo i sl., ali se ne mogu preduzimati procesne radnje u cilju prikupljanja dokaza.

Međutim, u slučajevima kada se radi o krivičnim delima koja se tumače kao zlostavljanje i zanemarivanje (u opštem standardu), načelo legaliteta može biti relativizovano.

To znači da obavezu prijavljivanja treba posmatrati sa pozicije najboljeg interesa deteta. Naime, formalnu obavezu bi trebalo podvrgnuti kriterijumu procene oportuniteti krivičnog gonjenja, kada je osumnjičeni član porodice, odnosno lice koje treba da se stara o detetu. I pored toga što određeno ponašanje može biti kvalifikovano kao krivično delo zlostavljanja (čak i kao sticaj sa telesnom povredom), multidisciplinarni tim centra (umrežen sa policijom, pravosudnim organima, obrazovnim i zdravstvenim institucijama) trebalo bi da u svakom konkretnom slučaju proceni da li prijava zlostavljača ima realni efekat za stabilizaciju položaja deteta.

Primeri za probleme u takvoj proceni i odluci su mnogostrani i mnogobrojni: uključivanje kulturoške dileme o značenju vaspitavanja i granicama kažnjavanja u tim okvirima, kao što je slučaj oca koji smatra prihvatljivim fizičko kažnjavanje maloletnog sina (što može značiti formalno laku telesnu povredu) ili slučaj u kome je majka dala novac za automobil. Pitanje i odluka se svodi na to šta je veći rizik po dete - način zabrane ili opasnost za dete i ostale. Ili problem seksualnog zlostavljanja koji se pojavljuje kao najdelikatniji, i to u smislu percepcije postojanja, ali i za formiranje odluke tima centra o podnošenju krivične prijave (ima primera kada prijava centru dolazi od strane majke žrtve potkrepljena video zapisom, što bi na prvi pogled trebalo da olakša odluku, ali ne treba zanemariti mogućnost manipulacije prijavom, što se može otkriti multidisciplinarnom analizom slučaja).

Inače, krivična prijava može biti pismena i usmena, potpisana ili anonimna. U slučaju usmene prijave o njoj se sačinjava zapisnik koji potpisuju i prijavitelj i službeno lice koje sastavlja zapisnik (istovremeno se prijavitelj upozorava na posledice lažnog prijavljivanja). Usmenom prijavom se smatra i prijava putem telefona.

Sastav pismene krivične prijave je slobodan. To se posebno odnosi na neobaveznost pravne kvalifikacije krivičnog dela koje je predmet prijave (izuzetak je policijska prijava koja mora sadržavati određene podatke i priloge).

Kako je rečeno, Zakon ne određuje sadržinu i formu krivične prijave. Međutim, po prirodi stvari, službena krivična prijava i ona primljena na zapisnik treba da sadrži opis događaja, način, vreme i mesto izvršenja krivičnog dela, označavanje učinioca, sa ličnim odacima (ako je poznat), i podatak o tome da li je učinilac već lišen slobode, i poznati dokazi.

Krivične prijave se po sadržini razlikuju na potpune i nepotpune. Razlika potiče od količine podataka o krivičnom delu, učiniocu i dokazima. Najčešći primer nepotpune prijave je protiv tzv. NN izvršioca.

Javni tužilac je obavezan da proceni svaku primljenu krivičnu prijavu. Procena se pre svega odnosi na to:

- a) da li je ono što je prijavljeno (pod pretpostavkom da se ne radi lažnoj prijavi) krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti, i
- b) da li postoje osnovi sumnje da je delo učinjeno.

Rezultat procene može biti:

- > odbačaj krivične prijave;
- > zahtev da policija prikupi potrebna obaveštenja;
- > predlog istražnom sudiji da se istraga ne sprovodi, već da se na osnovu same prijave i prikupljenih obaveštenja podigne neposredna optužnica; i
- > zahtev za pokretanje istrage protiv određenog lica.

PREKRŠAJNOPRAVNA ZAŠTITA DECE

Prekršajnopravna zaštita dece od nasilja nije specifično regulisana.

Mada, kako smo već više puta pominjali, osnov krivične odgovornosti u tumačenju nasilja prema deci nije neposredan (izuzev dela koja su isključivo po tom osnovu vezana za činjenicu statusa deteta), u materiji prekršaja ova zaštita je pretežno posredna. To znači da se Zakonom o javnom redu i miru štite neposredno te "vrednosti", (prekršajem se smatra povreda javnog poretka), što dalje podrazumeva da se specifična zaštita dece ne pominje, nije prioritetnog značaja, ali ne znači da deca nisu često neposredne žrtve ili bar svedoci nasilnog (prekršajnog) ponašanja.

Najtransparentniji primer je sadržan u članu 6. Njime se gradiraju povrede javnog reda i mira prema težini ugrožavanja. Tako, na primer, stav 1. tog člana predviđa kao prekršaj remećenje javnog reda i mira ili ugrožavanje bezbednosti građana svađom ili vikom. Iskustveno posmatrano ta kvalifikacija je najčešće prisutna u okviru porodičnog nasilja.

Međutim, teži oblici približavaju biće prekršaja lakšim krivičnim delima. Tako, već u narednim stavovima ovog člana, smatra se prekršajem ugrožavanje lične sigurnosti drugog lica pretnjom da će se napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica, a ugrožava spokojstvo građana ili remeti javni red i mir ukoliko neko vređa, zloupotrebljava drugog, vrši nasilje nad drugim, izaziva tuču ili učestvuje u njoj.

No, važno je naglasiti da postoje i prekršaji kojima se maloletnici neposredno štite, ili su bar najčešće žrtve:

- > kockanje s maloletnim licem ili ustupanje prostorija, ili omogućavanje kockanja maloletnom licu na neki drugi način (čl. 8);
- > točenje alkoholnih pića maloletnom licu koje nije navršilo 16 godina (čl. 11. st. 1);
- > organizovanje prosjačenja (čl. 12. st. 2);
- > ustupanje prostorija maloletnom licu radi prostitucije (čl. 14. st. 2).

U ovim primerima se može prepoznati nekoliko stvari:

- > da posao centra nije kvalifikovanje nekog ponašanja kao krivičnog dela ili prekršaja (već smo spominjali da je učestvovanje u tuči i krivično delo i prekršaj, ali da je za krivično delo nužno da je rezultiralo smrću ili teškom telesnom povredom, a da je za prekršaj "prosto" učestvovanje u tuči i na normativnom nivou na neki način "izjednačeno" s vređanjem);
- > da saradnja sa policijom započinje već na nivou bilo kog uočenog slučaja nasilja; i
- > da operativno, takva reakcija centra može pružiti brže, a čak i efikasnije rezultate nego krivično prijavljivanje.

U okviru saradnje sa policijom, prekršajna prijava može neposredno razrešiti konfliktnu situaciju, a i operativno pomoći u prikupljanju ili obezbeđivanju dokaznog materijala eventualno izvršenog krivičnog dela, u okvirima predistražnih radnji.

Bitno je napomenuti da Zakon predviđa odgovornost roditelja ili staroca za prekršaj maloletnika, u smislu prekršajne kažnjivosti zbog propuštanja dužnog nadzora nad maloletnikom (oblik zanemarivanja dece koji se odnosi na roditelja ili staroca koji je u mogućnosti da takav nadzor vrši).

Takođe valja znati da se uz prekršajnu kaznu (ali i u slučaju opomene ili neizricanja kazne) može izreći i zaštitna mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana, što može pomoći u smislu privremenog odstranjivanja zlostavljača.

ODNOS IZMEĐU PORODIČNOPRAVNE I KRIVIČNOPRAVNE ODGOVORNOSTI

Povrede prava dece koje se kvalifikuju kao zloupotreba ili zanemarivanje mogu se klasifikovati prema različitim kriterijumima: one koje su kažnjive po propisima krivičnog prava i one koje podležu sankcijama porodičnog prava ili intervencijama socijalne zaštite; povrede izvršene činjenjem ili one do kojih dolazi propuštanjem tj. nečinjenjem; povrede učinjene od strane roditelja, lica kojem je povereno staranje o detetu, ili trećih lica, odnosno institucija. Kakva će i kog stepena biti pravna reakcija, zavisi delom od toga koliko određeno ponašanje ugrožava ili povređuje bitna dobra deteta. Prema tome, jedan od kriterijuma pravne reakcije jeste težina povrede, odnosno stepen opasnosti za dete ("društvena opasnost dela"). Ostali kriterijumi su: svojstva učinioca (roditeljski odnos ili odnos staranja), kao i obeležja subjektivnog odnosa učinioca prema delu (određen stepen krivice ili nesavesnosti u pogledu ponašanja prema detetu).

Porodičnopravna zaštita sadrži mere koje se odnose na roditelje, tj. sankcije za slučajeve zlostavljanja deteta u porodici, dok krivičnopravna zaštita obuhvata razne vrste krivičnih dela "na štetu maloletnika", od kojih je manji broj specifičnih dela čiji izvršilac može biti samo roditelj ili staralac.

Kada je reč o zlostavljanju u porodici, pojedini oblici protivpravnog ponašanja roditelja povlače dvostruku odgovornost, tj. podležu uporedo sankcijama u oblasti porodičnog i krivičnog prava.

Mere porodičnopravne zaštite po pravilu nisu uslovljene svesnim i skrivljenim odnosom roditelja prema detetu. Izuzetak čini sankcija lišenja roditeljskog prava koja pretpostavlja nesavesno postupanje roditelja. Za razliku od toga, krivična odgovornost podrazumeva uračunljivost i vinost izvršioca krivičnog dela. Međutim, nesavesno postupanje roditelja kao pretpostavka za lišenje roditeljskog prava ne podudara se sa krivičnom odgovornošću u vizuri krivičnog prava.

Odnos porodičnopravnih i krivičnopravnih standarda u domenu skrivljenog, odnosno nesavesnog ponašanja roditelja i lica obaveznih da se staraju o deci zahteva delikatnu analizu i razgraničenje. Specifičnost stanja neuračunljivosti i granice određivanja i razgraničenja eventualnog umišljaja i svesnog nehata kao subjektivnog odnosa učinioca krivičnog dela, mogu biti relativizovani u graničnim slučajevima, pošto već i porodičnopravna sankcija traži određeni stepen skrivljenog ponašanja.

U nekim slučajevima se krivična odgovornost pojavljuje u funkciji pojačanja porodičnopravne zaštite (npr. neplaćanje alimentacije). S druge strane, u funkciji zaštite deteta, odgovornost za zapuštanje i zlostavljanje može da se supstituiše rehabilitacijom porodice, tako da se ne pokreće postupak za lišenje roditeljskog prava niti krivični postupak protiv roditelja.

└ Odnos između porodičnog i krivičnog odgovornosti ┐

75

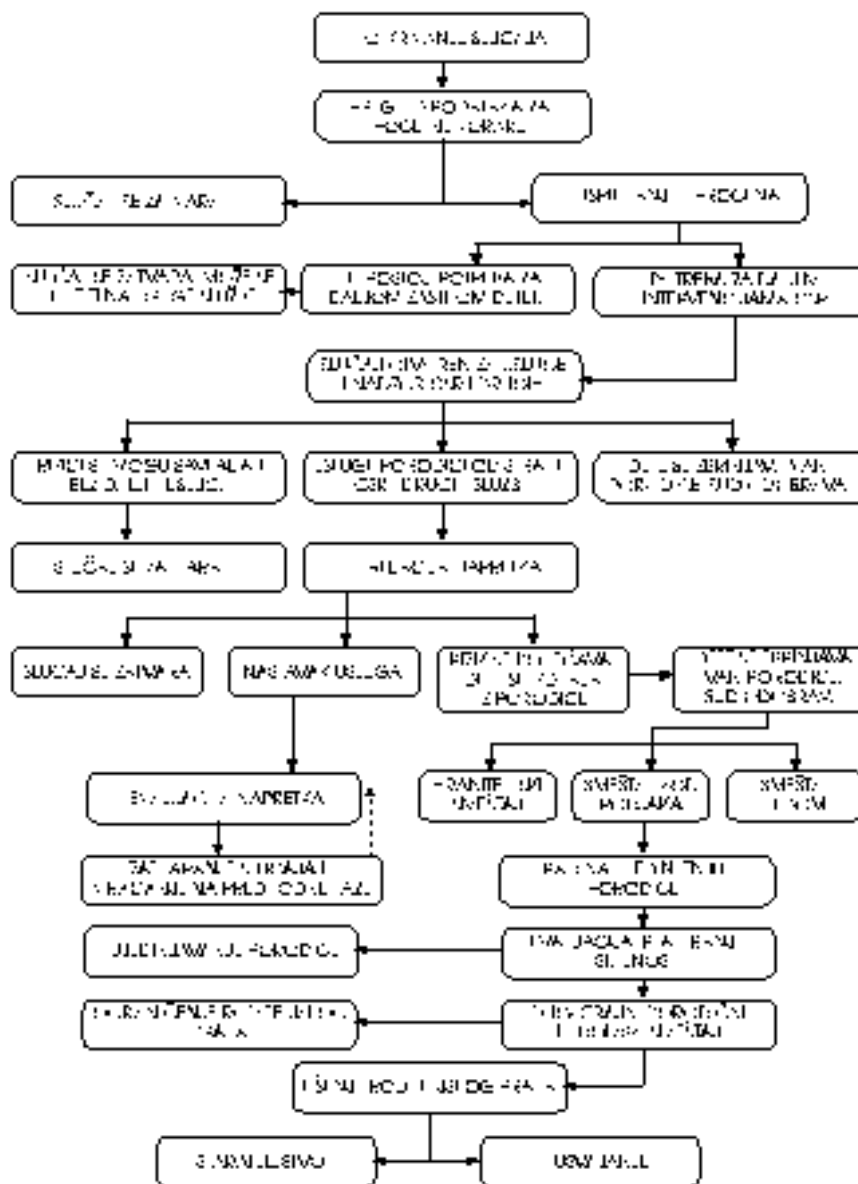
Nekada i teži oblici protivpravnog ponašanja prema detetu neće povući krivičnu odgovornost roditelja, ali mogu dovesti do intruzivnih porodičnih intervencija kao što je oduzimanje deteta od roditelja. S druge strane, odgovornost roditelja za jedno krivično delo kao što je delo zlostavljanja i zapuštanja maloletnika ne mora nužno da bude praćena sankcijom lišenja roditeljskog prava ili oduzimanja deteta, ako postoje uslovi za rehabilitaciju porodice.

Smisao, ciljevi, odnosno sadržaj ovih intervencija razlikuju se, ali mogu komplementarno da doprinesu zaštiti prava deteta. Pritom je porodična zaštita tesno povezana sa socijalnom zaštitom porodice i deteta, i to naročito u prevenciji težih oblika nasilja nad decom i stvaranju uslova za oporavak dece - žrtava zlostavljanja. Principi, sadržaji i metodi (naročito - usmerenost na celinu porodične i socijalne situacije, individualizacija, postupnost u primeni) mogu imati većeg uticaja na uzroke problema i imaju više izgleda da postignu reintegraciju porodice.

KORACI

U ZAŠTITI DETETA OD ZLOSTAVLJANJA

Koraci u zaštiti

OTKRIVANJE

Zakonska obaveza prijavljivanja

Otkrivanje slučajeva zlostavljanja deo je šireg problema društvene reakcije na ovu pojavu, tako da na njega utiču raznovrsni faktori: odnos društvene sredine prema porodici kao privatnoj sferi, informisanost javnosti, edukovanost i metodološka orijentacija stručnjaka koji rade sa decom, definicije tj. kriterijumi za prepoznavanje pojave i društvenu intervenciju, saradnja nadležnih službi i dr. Ne manje važno je i pitanje pravnog regulisanja obaveze prijavljivanja.

Naše pravo predviđa dužnost državnih organa, ustanova i samih građana da organu starateljstva prijave slučajeve zlostavljanja dece. To se naročito odnosi na zdravstvene ustanove, škole i predškolske ustanove, socijalne ustanove, nevladine organizacije.

Čl. 133. st. 2. ZBPO propisuje: "Organi pravosuđa, interesne i mesne zajednice, organi društveno-političke zajednice, vaspitne i obrazovne organizacije, kao i druge organizacije i zajednice i svaki građanin dužni su da obaveste organ starateljstva čim saznaju da roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo ili je detetu, odnosno maloletniku iz drugih razloga potrebna zaštita".

Radna verzija zakonskog nacrtu do koje se došlo u toku rada na reformi porodičnog zakonodavstva predviđa dve vrste obaveza:

- ustanova (zdravstvenih, dečjih, obrazovnih, ustanova socijalne zaštite), i
- stručnjaka koji rade sa decom.

Prva vrsta obaveze bila bi sankcionisana prekršajnim kaznama za ustanovu i odgovorno lice ustanove.

Ova dužnost za sada nije striktno pravno sankcionisana. Za građane, ona predstavlja moralnu obavezu. Za ustanove i organe, kao i stručnjake koji u njima rade, ona čini deo profesionalnih obaveza i trebalo bi da bude regulisana pravilima službe. Pored toga, stručnjaci - pojedinci koji rade sa decom trebalo bi da ovu obavezu shvate kao deo profesionalne etike.

U praksi se može pojaviti dilema u vezi sa tim da li prijava zlostavljanja u nekim slučajevima dolazi u sukob sa principom poverljivosti tj. obavezom čuvanja profesionalne tajne. Pitanje se postavlja za lekare, psihologe, socijalne radnike i druge stručnjake koji rade sa decom i roditeljima i koji, u okviru svoje delatnosti, mogu doći do saznanja o indikacijama zlostavljanja, tj. o potrebi za intervencijom organa starateljstva. Na isti način, pitanje je relevantno za stručnjake koji rade u određenim ustanovama, ali i za stručnjake organa starateljstva, kada je reč o prijavljivanju krivičnih dela učinjenih prema deci.

Profesionalna tajna je u našem pravu zaštićena propisima koji regulišu način obavljanja određenih delatnosti (zdravstva, socijalne zaštite). Krivični zakon takođe štiti profesionalnu tajnu tako što inkriminiše delo "neovlašćenog otkrivanja tajne". S druge strane, stručnjak se oslobađa odgovornosti ako tajnu otkrije u cilju zaštite interesa deteta. U tom smislu, dužnost prijavljivanja imala bi prednost nad obavezom čuvanja profesionalne tajne.

Prema čl. 73. st. 1. KZ Srbije, " ...lekar ili drugi zdravstveni radnik ili drugo lice koje neovlašćeno otkrije tajnu koju je saznalo u vršenju svog poziva, kazniće se...". Stav 2. istog člana određuje da se neće kazniti za to delo onaj "ko otkrije tajnu u opštem interesu ili u interesu drugog lica koji je pretežniji od interesa čuvanja tajne".

Problem pravnog imuniteta obuhvata i pitanje da li osoba koja prijavljuje slučaj zlostavljanja može biti tužena od strane roditelja (ili drugog lica označenog kao zlostavljača) za neko od krivičnih dela "protiv časti i ugleda" (klevetu, uvredu, iznošenje ličnih i porodičnih prilika). Krivični zakon oslobađa odgovornosti svakog onog ko iznosi određene činjenice u okviru vršenja službene dužnosti, pri odbrani nekog prava ili zaštiti opravdanog interesa, i to pod uslovom da dokaže istinitost svoje tvrdnje ili da dokaže da je imao osnovane razloge da u to poveruje. Prema tome pravni imunitet je obezbeđen pod sledećim pretpostavkama:

- > da je obaveštenje o zlostavljanju (prijava) dato u vršenju profesionalne obaveze ili građanske dužnosti;
- > da je dato u cilju zaštite prava (interesa deteta);
- > da je moguće dokazati istinitost navedenih činjenica ili osnovanost sumnje.

Teret dokazivanja u ovakvim slučajevima leži na stručnjaku ili drugoj osobi koja je prijavila slučaj. Zato je veoma značajno da stručnjaci koji rade sa decom budu adekvatno edukovani u smislu prepoznavanja zlostavljanja i da podizanjem nivoa stručne kompetentnosti steknu viši nivo sigurnosti u vršenju ovih obaveza.

Kada je reč o građaninu koji je obavestio/la organ starateljstva, u postupku procene treba poštovati njegovu/njenu volju u pogledu otkrivanja identiteta. Međutim, postavlja se pitanje kako postupiti ako organ starateljstva utvrdi da je potrebno preduzeti pravne intervencije u sudskom postupku (vanparničnom, parničnom ili krivičnom), a što bi zahtevalo eventualno svedočenje određenih lica koja su prijavila slučaj. Dužnost svedočenja u principu predstavlja opštu građansku dužnost. U tom smislu, trebalo bi osobi koja je prijavila slučaj predložiti mogućnost da bude pozvana da svedoči, obrazložiti potrebu i značaj takvog postupka i pružiti joj potrebnu podršku.

Uloga centra za socijalni rad u otkrivanju slučajeva zlostavljanja

Kao osnovna služba socijalne zaštite i organ starateljstva u lokalnoj zajednici, centar za socijalni rad je ovlašćen da obezbedi pomoć i podršku svoj deci kojoj je ugroženo zdravlje i razvoj. Ova odgovornost se ostvaruje putem raznovrsnih oblika i mera socijalne zaštite, kao i usluga socijalnog rada. Porodice treba da budu upućene o načinima kontakta sa centrom za socijalni rad, metodama rada, vrstama pomoći i usluga koje su im preko njega dostupne. U isti mah, obrazovne, zdravstvene, pravne i druge službe i institucije za pomoć deci i porodici u lokalnoj zajednici i profesionalci koji rade u njima, treba da budu informisani o ulozi i načinima rada centra za socijalni rad, uz međusobni dogovor o kriterijumima i načinima prijave slučajeva ugrožene dece.

Organizovanje mreže otkrivanja i obaveštavanja u lokalnoj zajednici jeste jedan od zadataka centra za socijalni rad kao osnovne službe socijalne zaštite. Ovaj zadatak zahteva kontinuirane aktivnosti obaveštavanja i obrazovanja javnosti, edukaciju stručnjaka iz institucija koje su u svakodnevnom kontaktu sa decom (pre svega predškolske, školske i pedijatrijske ustanove), uspostavljanje mreže saradnje među institucijama i službama u zajednici. Obrazovanje i obaveštavanje stručne i šire javnosti centar obavlja u okviru svojih delatnosti samostalno ili u saradnji sa drugim institucijama i nevladinim i drugim organizacijama u zajednici, putem:

- > organizovanja **javnih tribina** o problemima i potrebama zlostavljane dece i njihovih porodica i aktivnog učešća stručnih radnika centra na tribinama koje organizuju drugi akteri u zajednici;
- > redovnog **obaveštavanja medija** u lokalnoj zajednici o radu centra, merama i uslugama kojima raspolaže u zaštiti dece i podršci roditeljstvu, kao i značaju ranog otkrivanja zlostavljanja;
- > izrade i distribucije **štampanog materijala** sa informacijama o indikatorima zlostavljanja, načinima prijavljivanja i osnovnim merama zaštite u vidu brošura, postera i slično;
- > ustanovljavanja **multidisciplinarnog tima** za zaštitu dece od zlostavljanja na nivou lokalne zajednice, ili (ukoliko ne postoje uslovi za stalan rad takvog tima) otvaranje mogućnosti za čvršću saradnju sa drugim ustanovama i profesionalcima kroz povremene radne sastanke na kojima se razmenjuju podaci i koordinišu postupci zaštite.

Uloga policije u otkrivanju slučajeva zlostavljanja

Osnovni zadatak i uloga policije u slučajevima zlostavljanja dece jeste otkrivanje i identifikacija dela i počinitelaca. U tom cilju potrebno je formirati posebne jedinice i odeljenja koji bi imali primarnu odgovornost za istragu

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja. Briga za bezbednost dece nije isključivo u nadležnosti posebnih jedinica i odeljenja, već svakog policajca. Svaki patrolni policajac ili policajac pozornik koji radi u lokalnoj zajednici je u prilici da neposredno otkrije slučajeve zlostavljanja dece, odnosno da o njima bude obavešten od strane građana, nevladinih organizacija koje se bave ovim problemom ili od strane predstavnika službi i institucija koje pružaju usluge deci. Pored neposrednog saznanja, svi građani, ustanove i službe su u mogućnosti da slučajeve zlostavljanja prijave dežurnim službama u policijskim stanicama.

Radi otkrivanja slučajeva i počilaca, policija primenjuje različite radnje i tehnike, koje su po svojoj ulozi operativno-taktičke prirode, što podrazumeva prikupljanje podataka putem informativnih razgovora i otkrivanje i obezbeđivanje materijalnih dokaza.

O postojanju osnovane sumnje za slučaj zlostavljanja službenik policije treba da u najkraćem roku obavesti lokalni centar za socijalni rad o svojim saznanjima, kako bi se dogovorili o sledećim koracima u istrazi i ispitivanju. To podrazumeva i spremnost policije da podeli informacije i poverljive podatke sa predstavnicima centra.

OTVARANJE SLUČAJA

Otvaranje slučaja

- > Priprihvatanje prijave;
- > razmatranje prihvatljivosti prijave;
- > provera da li je slučaj već ranije bio na evidenciji centra za socijalni rad;
- > odluka o otvaranju slučaja;
- > prosleđivanje prijave radniku zaduženom za procenu.

Svako ko posumnja da je dete ugroženo, može da uputi prijavu centru za socijalni rad, nezavisno od toga da li su povrede ili oštećenja aktuelno prisutni ili je dete u riziku od mogućeg oštećenja.

Prijave mogu uputiti zdravstvene, predškolske i obrazovne institucije. U drugim slučajevima policija, tužilaštvo i/ili sud obaveštavaju organ starateljstva o svojim saznanjima da dete ima potrebu za zaštitom. U slučajevima kada stručnjak ili neka od navedenih službi prijavljuje slučaj centru, poželjno je da podnosilac prijave prodiskutuje sa porodicom deteta svoju zabrinutost za dete, da zatraži potrebne informacije od roditelja i da ih obavesti da će slučaj prijaviti centru za socijalni rad, što je postupak koji se **sprovodi samo u slučajevima kada takav razgovor neće povećati rizik od povrede kod deteta**. Prijave mogu stizati i od drugih građana ili organizacija u zajednici, s tim što je to relativno redak način otkrivanja slučajeva u našoj praksi.

Centar za socijalni rad otkriva slučajeve i u situacijama kada se roditelj odnosno staratelj deteta obrate za materijalnu pomoć ili zbog teškoća u nezi i vaspitanju deteta, ili kada dođe do novih saznanja o detetu i porodici koji su raniji korisnici usluga.

Situacije u kojima član šire porodice deteta ukazuje na probleme u nezi i vaspitanju su najčešće rezervisane za slučajeve u kojima su roditelji ili staratelji zbog prirode svojih poremećaja i teškoća u velikoj meri strukturalni problem zlostavljanja dece.

U okviru faze otkrivanja, trijažer u centru za socijalni rad prihvata i zavodi prijave **zlostavljanja zajednice**. Kada centar za socijalni rad primi prijavu (usmenu, telefonsku ili pismenu), metodološki postupak nalaže **razmatranje prihvatljivosti prijave**, uvod u registar i upućivanje na jedan od timova za zaštitu dece i omladine.

Priprihvatanje i zavodjenje prijave podrazumeva da stručni radnik centra koji prima prijavu **razjasni sa podnosiocem** (stručnjakom, roditeljem deteta ili drugim licem):

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

- > uočene događaje ili okolnosti zbog kojih postoji zabrinutost za dete;
- > kada i na koji način je došlo do uvida u događaje ili okolnosti koji izazivaju zabrinutost za dete;
- > koje nezadovoljene potrebe deteta i porodice ugrožavaju njihov razvoj i blagostanje.

Šta nam govore istraživanja

- > Od strane zvaničnih zdravstvenih, obrazovnih i pravosudnih institucija retko stižu direktne prijave koje ukazuju da ima indicija zlostavljanja deteta, već se radije ukazuje na ispoljene probleme u ponašanju deteta.

Preporuka: Potrebno je detaljnije razjašnjavanje uočenih okolnosti, potreba i ponašanja deteta i porodice sa profesionalcima iz drugih institucija koji podnose prijavu.

- > Centar za socijalni rad u velikom broju slučajeva usmerava postupak prema zahtevu suda ili drugih službi za sprovođenje određenih mera iz nadležnosti organa starateljstva ili direktnom zahtevu klijenta za ostvarenje određenih prava, bez razmatranja celokupnog stanja i potreba deteta i porodice.

Preporuka: Zahtev, uput ili prijavu treba shvatiti kao jedan od početnih podataka za rad na proceni potreba i rizika za dete i porodicu.

- > Centar za socijalni rad veoma retko obaveštava podnosioca prijave o rezultatima sprovedenog ispitivanja i preduzetim merama zaštite deteta.

Preporuka: Veoma je značajno obezbediti, uz poštovanje privatnosti klijenata i principa profesionalne tajne, povratnu informaciju podnosiocu prijave.

Svrha ovog postupka je razjašnjavanje sa podnosiocem prijave da li postoji sumnja na zlostavljanje, koliko je ona osnovana, i da li jedno ili više dece u porodici ima potrebu za hitnom zaštitom.

Kao rezultat procesa razjašnjavanja, podnosiocu prijave kao i stručnom radniku centra za socijalni rad treba da bude jasno koji je sledeći korak posle prijave i ko će ga preduzeti, ili u drugom slučaju da ne treba preduzimati nikakve dalje akcije. Razgovor sa podnosiocem prijave se dokumentuje u vidu službene beleške koja se uz pisanu prijavu prilaže u dosije korisnika ili u poseban registar odbačenih prijava.

Stručnjaci koji su telefonom obavestili centar za socijalni rad o mogućem zlostavljanju treba da podnesu svoju prijavu i u pisanom obliku. Neophodno je da radnik centra za socijalni rad upozna stručnjaka iz druge

ustanove o tome šta treba da sadrži pisana prijava, tj. informacijama koje je neophodno prijaviti. To su:

- 1. ime, adresa i godine deteta;**
- 2. ime i adresa detetovog roditelja ili staratelja;**
- 3. vrsta, stepen i prepoznati znaci zlostavljanja;**
- 4. ranija saznanja o pokazateljima zlostavljanja;**
- 5. druge informacije koje mogu pomoći u ustanovljavanju uzroka detetovih teškoća i identiteta nasilnika.**

Otvaranje slučaja dalje podrazumeva i postupak provere da li je slučaj već **ranije bio na evidenciji** aktuelnog (ili nekog drugog) centra i razgovor sa stručnjacima drugih službi ukoliko se pretpostavlja da oni imaju neka saznanja o detetu i porodici, da bi se donela odluka o početku procesa ispitivanja.

Ukoliko centar za socijalni rad putem prijave ili u neposrednom kontaktu sa klijentima dođe do saznanja da postoji osnovana sumnja da je učinjeno neko od krivičnih dela zlostavljanja, potrebno je da o tome što ranije izvesti policiju. To omogućava da obe službe razmotre zajedničke korake u ranoj fazi rada na slučaju. Policija ima odgovornost da sprovodi krivičnu istragu, ali u svim slučajevima u kojima je dete žrtva potrebno je razmotriti stanovišta centra za socijalni rad i usaglasiti postupke. Posle razmene podataka i mišljenja, u manje ozbiljnim slučajevima može se doći i do zaključka da se interes deteta uspešnije može obezbediti intervencijom centra za socijalni rad nego pokretanjem istrage od strane policije.

U slučajevima kada je prijavu podneo srodnik, sused ili drugi građanin, treba imati na umu da identitet podnosioca prijave treba otkriti porodici samo uz njegovu saglasnost.

Ukoliko se posle razmatranja prihvatljivosti prijave zaključi da slučaj ne zahteva intervenciju centra za socijalni rad, treba **obezbediti povratnu informaciju** podnosiocu prijave, uz poštovanje privatnosti i poverljivosti podataka.

Osnovni kriterijum za **donošenje odluke o "otvaranju slučaja i daljoj proceni"** jeste postojanje podatka da je došlo do određenog "dogadjaja (incidenta) ili situacije koja odgovara stručnim i zakonskim određenjima zlostavljanja i zanemarivanja.

Intervencije socijalnih službi treba da se zasnivaju na jasnim saznanjima da je dete povređeno usled zlostavljanja ili da postoji velika verovatnoća da povrede mogu da nastanu, kao i da je rizik od povrede kontinuirano prisutan, s obzirom na okolnosti koje su prisutne u domaćinstvu i porodici deteta. U određenim slučajevima je već u ovoj fazi rada potrebno preduzeti neodložne intervencije za zaštitu deteta (vidi odeljak "Neodložne intervencije"), koje se odvijaju posle hitnog razmatranja strategije zaštite između centra za socijalni rad, policije i ukoliko je to odgovarajuće, drugih službi.

Donošenje odluke o otvaranju slučaja prati i određivanje jednog od stručnih radnika centra za **voditelja procene**.

POČETNA PROCENA / ISPITIVANJE

Početna procena / ispitivanje

- > Uspostavljanje kontakta sa detetom i porodicom;
- > procena povrede koja je naneta detetu i ostaloj deci u domaćinstvu;
- > procena rizika od budućih povreda;
- > određivanje dokaza o zlostavljanju;
- > obezbeđivanje hitnih usluga;
- > identifikovanje resursa koji mogu biti upotrebljeni da se zaštiti dete u porodici;
- > odluka o izdvajanju deteta iz porodice;
- > nalaženje odgovarajućeg smeštaja;
- > uključivanje policije i suda ukoliko je indikovano;
- > odluka da li da se slučaj ostavi otvoren za dalje zaštitne mere i usluge centra za socijalni rad ili da se uputi na druge službe;
- > obezbeđivanje povratnih informacija roditeljima i drugim relevantnim osobama i institucijama;
- > izveštavanje o rezultatima ispitivanja i procene u pisanoj formi.

Osnovni okvir postupka procene

U širem smislu, procena počinje od prvog saznanja o okolnostima u kojima žive dete i porodica i razvija se kroz različite faze rada do završetka rada na slučaju. Postupak početne procene predstavlja *osnovu za određivanje smera rada* sa detetom i porodicom koja omogućava pružanje adekvatnih i uvremenjenih usluga. Poželjno je da se odluka o osnovnom smeru rada, kao rezultat procesa procene, donosi uz aktivno učešće i saradnju deteta i porodice. Ovaj zahtev je ograničen sposobnostima roditelja i deteta za donošenje pozitivnih i konstruktivnih odluka, kao i pravnim normama. Uvek treba imati na umu da zaključak da li je dete u situaciji ozbiljnog rizika za zdravlje i razvoj i kakve intervencije treba preduzeti za zaustavljanje povređivanja, donosi stručni tim organa starateljstva.

Nezavisno od svojih zakonskih ovlašćenja, organ starateljstva ne može samostalno da nastupa u procesu procene. U dijagnostičkom postupku je neophodan timski pristup, saradnja različitih, nekada visoko specijalizovanih, profesionalaca i institucija u prikupljanju podataka i izvođenju adekvatnih dokaza i zaključaka.

Pozicija centra za socijalni rad podrazumeva **sprovođenje dijagnostičkog postupka do nivoa koji je u mogućnosti da obezbedi, i komunikaciju i koordinaciju** onih postupaka za koje se proceni da je potrebna saradnja drugih službi i ustanova u okviru multidisciplinarnog i multiresorskog tima u lokalnoj zajednici.

Početnu procenu u centru za socijalni rad treba završiti **u roku od 30 dana** od dana podnošenja prijave ili saznanja okolnostima koje ugrožavaju dete, mada ona može trajati veoma kratko, u slučaju neodložnih intervencija. Osnovna pitanja procene kada je u pitanju zaštita dece u centru za socijalni rad, nezavisno od toga da li se radi o zlostavljanju ili o drugim okolnostima i stanjima usled kojih su deca ugrožena, jesu:

- > Koje su potrebe deteta nezadovoljene ili zadovoljene na neadekvatan način?
- > Da li su roditelji u stanju da na odgovarajući način zadovolje potrebe deteta?
- > Da li je dete na odgovarajući način zaštićeno od ozbiljnih opasnosti za njegovo zdravlje i razvoj?
- > Da li je potrebna intervencija socijalnih službi da bi se zaštitilo dete i dala podrška njegovom razvoju?

Proces početne procene treba da uključi sledeće postupke:

- > opservaciju i razgovor sa detetom (u skladu sa uzrastom i komunikacionim sposobnostima deteta) i članovima porodice;
- > prikupljanje i analiziranje pristupačnih informacija iz različitih izvora (uključujući postojeću dokumentaciju u centru za socijalni rad, zdravstvenim, obrazovnim i drugim institucijama);
- > pribavljanje relevantnih podataka od stručnjaka drugih službi i drugih lica koja su u kontaktu sa detetom i porodicom.

Sve relevantne informacije (uključujući i podatke o prošlosti porodice i deteta) treba uzeti u razmatranje. Kao rezultat ove procene, centar za socijalni rad treba da odgovori na osnovna pitanja:

- > Da li je dete ugroženo (nezavisno od toga da li je ugroženost nastala usled sukoba u porodici, zlostavljanja, sukoba deteta sa zakonom, psihičke ili fizičke ometenosti u razvoju, nepovoljnog materijalnog položaja porodice ili drugih okolnosti koje ga ometaju da dostigne adekvatan nivo zdravlja i razvoja bez intervencije socijalnih i drugih službi u zajednici)?
- > Da li ima razumnog osnova za sumnju da postoji ozbiljna opasnost za oštećenje detetovog zdravlja i razvoja?

Dobrobit deteta jeste osnovni okvir za pokretanje i sprovođenje postupka procene. Veoma je značajno imati na umu da čak i u nekim slučajevima ozbiljnog zlostavljanja, porodica može da podrži detetovo zdravlje i razvoj uz pomoć i podršku socijalnih i drugih službi.

Kroz početnu procenu, centar za socijalni rad treba da se opredeli za osnovni smer rada, uvažavajući stanovišta koja su u razgovoru izneli dete i

porodica, osim u slučaju kada takav razgovor ugrožava bezbednost deteta u porodici. **Svaka odluka koja se donese u ovoj fazi rada treba da bude fimski razmotrena, zabeležena i obrazložena u pisanoj formi.** Porodica, podnosilac prijave i stručnjaci drugih službi koji su učestvovali u početnoj proceni, treba da budu obavješteni u razumnom roku o odluci, a u skladu sa poštovanjem privatnosti i poverljivosti podataka i bez ugrožavanja narednih postupaka zaštite deteta koji mogu da uključuju kriminalističku istragu.

Smerovi ispitivanja u centru za socijalni rad

Osnovni cilj postupka početne procene i istrage jeste odrediti, do određenog nivoa sigurnosti, **da li određeno dete jeste (ili nije) zlostavljano**, odnosno utvrditi **status i potrebe deteta** kao osnovu za plan socijalne i pravne zaštite.

Ovaj cilj zahteva prikupljanje što je moguće više informacija upotrebom raznovrsnih tehnika procene koje se koriste zavisno od pojedinačnog slučaja. Osnovni smerovi ispitivanja u slučaju zlostavljanja jesu:

- 1. postupak procene rizika;**
- 2. status deteta i potrebe za određenim vrstama tretmana i usluga.**

Procena rizika

Procena rizika počinje sa pregledom postojećih informacija i prikupljanjem novih da bi se utvrdilo sledeće:

- > **oblik i intenzitet zlostavljanja** (hronicitet i stepen fizičkog, seksualnog, emocionalnog zlostavljanja ili zanemarivanja);
- > **problemi koji vode ili doprinose zlostavljanju** (karakteristike deteta, karakteristike roditelja, odnos roditelj/dete, socijalni i ekonomski faktori, pristupačnost počinioca);
- > **stavovi roditelja ili staratelja** u odnosu na na utvrđene probleme ili stanje deteta i njihova sposobnost da sarađuju u zaštiti deteta;

Procena rizika se odvija na osnovu "*Matrice za procenu rizika*"* po utvrđenim kategorijama. Model procene zasnovan na konsenzusu na osnovu koga je konstruisana matrica, razvijen je u skladu sa dostupnim empirijskim i teorijskim saznanjima, te uključuje faktore rizika koji su povezani sa zlostavljanjem. Model je konstruisan kao vodič za strukturisanje procesa donošenja odluka koji obezbeđuje sistematičniju i precizniju procenu socijalnih službi. Instrument uključuje sedam oblasti, odnosno kategorija za procenu rizika:

* Kao matrica za procenu rizika koja se eksperimentalno primenjuje u nekim našim centrima za socijalni rad, koristi se jedan instrument iz SAD - Washington Risk Assessment Matrix, razvijena od strane državne uprave nadležne za službe za decu i porodicu (Children's Administration, Department of Social and Health Services, Olympia, WA, 1987).

> **odlike deteta:** 1. uzrast; godine i razvojni stadijum; 2. fizički, mentalni i socijalni razvoj; 3. problemi u ponašanju; 4. kapacitet za samozaštitu; 5. strah od roditelja/staratelja ili kućne sredine;

> **odlike roditelja ili staratelja:** 1. zlostavljanje druge dece; 2. mentalna, fizička ili emocionalna ometenost; 3. zloupotreba alkohola/droga; 4. istorija zlostavljanja u detinjstvu roditelja; 5. roditeljske veštine i znanja; 6. odgoj i prihvatanje deteta; 7. prepoznavanje problema i prihvatanje odgovornosti; 8. zaštita deteta od strane nenasilnog roditelja; 9. saradnja sa centrom za socijalni rad;

> **odlike zlostavljanja:** 1. opasni postupci i radnje; 2. stepen fizičke povrede ili oštećenja; 3. stepen emocionalne povrede; 4. adekvatnost zdravstvene nege; 5. obezbeđivanje osnovnih potreba; 6. adekvatnost nadzora; 7. fizičke opasnosti ili opasni predmeti u kući i kućnoj sredini; 8. seksualna zloupotreba/eksploatacija; 9. eksploatacija (neseksualna);

> **hronicitet:** hronično ili ponovljeno zlostavljanje;

> **odnos roditelja i deteta:** 1. reagovanje na detetova ponašanja i potrebe; 2. privrženost i vezivanje; 3. uloga deteta u porodici; 4. lične granice; 5. pritisak na dete da se poretke zlostavljanje; 6. odgovor roditelja na zloupotrebu;

> **socijalni i ekonomski faktori:** 1. stres roditelja/staratelja; 2. zaposlenost; 3. socijalna mreža i podrška; 4. ekonomski resursi porodice;

> **pristupačnost zlostavljača:** 1. neograničen i nenadgledan pristup detetu (u slučaju zloupotrebe); 2. samostalno se brine o detetu (u slučaju zanemarivanja).

Nivo rizika i međusobni uticaj faktora se razmatraju u celokupnom procesu rada sa detetom i porodicom: od otvaranja do evaluacije slučaja kada se procenjuju preostali rizici za dete. Faktori rizika se skoruju kao nizak, umeren i visok nivo rizika, bez finalnog broječanog skora koji se odnosi na individualni slučaj. Odsustvo pokazatelja rizika u određenoj kategoriji se određuje kao porodična snaga: oslonac za dete, porodicu ili službe i stručnjake koji vrše intervenciju.

Matrica rizika se danas smatra korisnim sredstvom koje nudi kriterijume za postupak donošenja odluka u vođenju slučaja, dok se njene prediktivne mogućnosti osporavaju. Pristupačna znanja su uključena u dinamičan model koji olakšava procenu i intervencije, dok se za više strukturalnim pristupom još uvek traga. Pokazatelji rizika se razmatraju u okviru znanja o dinamičnim pojedinačnim porodicama, jer su sami po sebi nedovoljni. Skale i liste rizika se koriste kao pomoćno sredstvo procene koje na organizovan način prikazuje i vrednuje faktore rizika. One ne predstavljaju zamenu za profesionalno iskustvo i stručni sud.

Kategorije za procenu rizika

- > Karakteristike deteta;
- > karakteristike roditelja/staratelja;
- > odnos roditelj/dete;
- > intenzitet zlostavljanja;
- > hronicitet zlostavljanja;
- > pristupačnost zlostavljača;
- > socijalni i ekonomski faktori.

Procena statusa i potreba

Status i potrebe deteta za određenom vrstom tretmana i usluga je smer ispitivanja sa ciljem da se:

- > **proceni stanje deteta**, uključujući i opasnost po dete, potrebu za medicinskom pomoći i sl;
- > **preduzmu odgovarajuće akcije da bi se zaštitilo dete** (hitno izdvajanje deteta iz porodice; izdvajanje zlostavljača; iniciranje tretmana za decu koja su u teškom zdravstvenom i psihičkom stanju i sl.);
- > **procene, kako faktori koji mogu da uvećaju mogućnost zlostavljanja u budućnosti, tako i porodične snage za zaštitu deteta** (radi stvaranja balansirane slike i podsticanja zdravih snaga u porodici).

Status i potrebe deteta

Razvojne potrebe deteta:

- > zdravstvene,
- > obrazovne,
- > razvoj ponašanja i emocija,
- > veštine samozaštite,
- > identitet,
- > socijalna prezentacija,
- > porodični i socijalni odnosi.

Sposobnost roditelja/staratelja da na odgovarajući način odgovore na razvojne potrebe deteta:

- > osnovna nega,
- > osiguranje bezbednosti,
- > emocionalna toplina,
- > stimulacija,
- > vođstvo i granice,
- > stabilnost.

Okolnosti koje mogu da utiču na sposobnost roditelja/staratelja da na odgovarajući način odgovore na razvojne potrebe deteta:

- > fizička ili mentalna bolest,
- > zloupotreba alkohola ili droga,
- > mentalna ometenost,
- > zlostavljanje u detinjstvu,
- > istorija zlostavljanja druge dece.

Porodični i sredinski faktori koji utiču na dete i porodicu:

- > porodična istorija i funkcionisanje,
- > socijalna podrška šire porodice, resursa zajednice i položaj porodice u zajednici,
- > stambena situacija,
- > zaposlenost i prihodi.

Status i potrebe deteta za određenom vrstom tretmana se procenjuju tokom celokupnog rada na slučaju, ali je u okviru početne procene značajno definisati, u osnovnim okvirima, uvažavajući teškoće i probleme, ali i snage i "jake strane" deteta i porodice, sledeće oblasti:

Razvojne potrebe deteta

Ovo obuhvata zdravstvene, obrazovne, potrebe emocionalnog i razvoja ponašanja, osposobljenost deteta za brigu o sebi adekvatnu uzrastu, razvoj identiteta, socijalnu prezentaciju, kao i stabilnost odnosa privrženosti deteta članovima porodice i prisustvo razvojno adekvatnih socijalnih veza sa vršnjacima i drugima iz detetove okoline.

Zdravstvene potrebe, pored fizičkog i mentalnog blagostanja, podrazumevaju i potrebe rasta i razvoja deteta. Adekvatna medicinska nega za vreme bolesti, odgovarajuća ishrana, fizička aktivnost, redovnost imunizacije i zdravstvenih kontrola i za stariju decu pristupačnost informacija o pitanjima koje mogu da utiču na njihovo zdravlje, predstavljaju pokazatelje zadovoljenja zdravstvenih potreba deteta.

Obrazovne potrebe podrazumevaju sva područja kognitivnog razvoja deteta, kroz pokazatelje mogućnosti za igru i interakciju sa drugom decom, pristup razvojno adekvatnim knjigama, mogućnosti za razvoj različitih veština i interesovanja. Uključuje i dostupnost odrasle osobe koja je zainteresovana za obrazovne aktivnosti, napredak i dostignuća deteta, koja vodi računa i o posebnim obrazovnim potrebama deteta.

Razvoj emocija i ponašanja podrazumeva adekvatnost ispoljavanja osećanja i ponašanja deteta prema roditeljima i drugim članovima porodice. Obuhvata pokazatelje vrste i kvaliteta privrženosti, odlike temperamenta, prilagodljivost promenama, reakcije na stres i odgovarajući stepen samokontrole.

Identitet se odnosi na razvoj detetovog doživljaja o sebi kao odvojene i po sebi vredne osobe. Uključuje detetovo viđenje sopstvene ličnosti i sposobnosti, sliku o sebi i samoprocenu, kao i pozitivan doživljaj sopstvene

individualnosti. Uključuje i osećaj pripadnosti i prihvaćenosti u okviru porodice, vršnjačke i kulturne grupe i šire zajednice.

Porodični i socijalni odnosi predstavljaju okvir za razvoj sposobnosti za empatiju i komunikaciju sa drugima. Podrazumevaju stabilne i tople emocionalne odnose sa roditeljima ili starateljima, dobre odnose sa braćom i sestrama i odgovarajući odgovor članova porodice na ove odnose. Obuhvata i sa uzrastom rastući značaj razvojno odgovarajućih odnosa sa vršnjacima i drugim značajnim osobama u životu deteta.

Socijalna prezentacija se odnosi na razvojno rastuće razumevanje deteta na koji način ponašanje, pojava i bilo koje odstupanje stvaraju sliku o osobi u socijalnoj sredini. Obuhvata adekvatnost odevanja u skladu sa godinama, polom, kulturnom i religijskom pripadnošću, ličnu higijenu i pristupačnost informacija od roditelja ili staratelja o odgovarajućoj prezentaciji u različitim okolnostima.

Osposobljenost za brigu o sebi podrazumeva praktične, emocionalne i komunikacione sposobnosti deteta za razvojno odgovarajuću nezavisnost. Na mlađem uzrastu obuhvata praktične veštine samostalnog hranjenja i oblačenja, a kod dece na starijem uzrastu mogućnost za sticanje samopouzdanja i samostalne aktivnosti van porodice, i pripremu za samostalni život mladih osoba.

Sposobnost roditelja ili staratelja da na odgovarajući način izađu susret razvojnim potrebama deteta

Podrazumeva sposobnost pružanja osnovne nege, osiguranja bezbednosti, emocionalne topline, stimulacije, adekvatnog vođstva i granica, uz osiguranje stabilnosti u odnosima.

Osnovna nega obuhvata zadovoljenje fizičkih i zdravstvenih potreba deteta obezbeđenjem hrane, toplote, smeštaja, čiste i odgovarajuće odeće i obuće i adekvatne lične higijene.

Osiguranje bezbednosti podrazumeva adekvatnu zaštitu od povreda ili opasnosti, i to od opasnih mesta, okolnosti, predmeta ili supstanci i zaštitu od kontakata sa opasnim odraslima ili drugom decom i zaštitu od samopovređivanja. Podrazumeva prepoznavanje i predviđanje opasnosti po dete od strane roditelja, u kući i na drugim mestima.

Emocionalna toplina znači razvijanje osećaja kod deteta da je vredno i voljeno. Uključuje obezbeđenje detetovih potreba za sigurnim, stabilnim odnosima ljubavi i poverenja sa značajnim odraslim osobama koje su na odgovarajući način osetljive i responsivne na detetove potrebe za toplinom, vrednovanjem i ohrabrenjem.

Stimulacija je podsticanje detetovog intelektualnog razvoja kroz ohrabrenje, kognitivnu stimulaciju i promovisanje mogućnosti napredovanja u socijalnoj sredini. Podrazumeva podsticanje kognitivnog razvoja i potencijala deteta kroz interakciju, komunikaciju, odgovaranje na pitanja deteta, podsticanje na igru i korišćenje mogućnosti obrazovanja. Uključuje i obezbeđenje pohađanja škole i ohrabrenje deteta da učestvuje u izazovima života.

Adekvatno vođstvo i granice omogućavaju detetu da reguliše sopstvene emocije i ponašanje. Jedan od osnovnih zadataka roditelja je da pokaže i modelira odgovarajuće ponašanje i kontrolu emocija u interakcijama sa drugima, sa vođstvom koje podrazumeva ustanovljavanje granica koje omogućavaju detetu da razvije sopstveni model moralnih vrednosti i ponašanje koje je u skladu sa društvenim okruženjem u kome odrasta. Razvoj deteta u autonomnu odraslu osobu, sa sopstvenim vrednostima i stavovima je cilj odgovornog roditeljstva, što podrazumeva i razvoj veština rešavanja problema u odnosima sa drugima, adekvatno ispoljavanje emocija, brigu za druge i efektivnu disciplinu radi oblikovanja ponašanja.

Stabilnost podrazumeva obezbeđenje stabilnog porodičnog okruženja koje omogućava detetu da razvije odnose sigurnosti i poverenja prema roditeljima ili starateljima radi dostizanja optimalnog razvoja. Obuhvata sigurne odnose privrženosti, stalnost emocionalnih odnosa i doslednost u stavovima i ponašanjima roditelja. Takođe, reakcije roditelja prema detetu se menjaju i razvijaju u skladu sa detetovim razvojem. Stabilnost obuhvata i osiguranje kontakta deteta sa drugim važnim članovima porodice i drugim značajnim osobama u detetovom životu.

Okolnosti koje mogu da utiču na sposobnosti roditelja i staratelja da na odgovarajući način izađu u susret razvojnim potrebama deteta

Okolnosti kao što su fizička ili mentalna bolest, zloupotreba alkohola, droga ili psihoaktivnih supstanci, mentalna ometenost, zlostavljanje u detinjstvu i istorija zlostavljanja druge dece, prema nalazima raznih istraživanja, mogu u značajnoj meri da utiču na roditeljstvo.

Porodični i sredinski faktori koji utiču na dete i porodicu

Podrazumevaju prošle i tekuće okolnosti funkcionisanja porodice, dostupnost socijalne podrške od šire porodice, resursa zajednice, uključujući i položaj porodice u zajednici, stambenu situaciju i opremljenost domaćinstva, kao i zaposlenost i prihode porodice.

Porodična istorija i funkcionisanje podrazumeva genetske i psihosocijalne faktore. Funkcionisanje porodice je pod uticajem strukture porodice i načina i vrste odnosa pojedinih članova porodice sa detetom. Na porodični život uticaj imaju i značajne promene u sastavu porodice ili domaćinstva, iskustva roditelja iz njihovog detinjstva, životni događaji i njihovo značenje za članove porodice, načini porodičnog funkcionisanja, uključujući i odnose između dece u porodici i njihov uticaj na dete; roditeljske snage i teškoće (prisutnog ali i odsutnog roditelja) i odnosi među roditeljima.

Šira porodica je okvir koji obuhvata rođake i druge osobe koje imaju uticaja na dete i članove njegove uže porodice, bilo da su neposredno prisutni ili su geografski udaljeni ili umrli. Važno je razmotriti njihovu ulogu i značaj za dete i roditelje.

Stanovanje podrazumeva osnovne karakteristike i opremu prostora života, što se razmatra u skladu sa uzrastom i razvojnim statusom deteta i drugih članova porodice. Uključuje unutrašnjost, spoljašnjost i neposredno okruženje domaćinstva, dok osnovna oprema podrazumeva vodu, grejanje, sanitarne uslove, opremljenost za pripremanje hrane, mesto spavanja ukućana, čistoću i bezbednost kroz merilo njihovog uticaja na negu deteta .

Zaposlenost obuhvata pokazatelje ko je zaposlen od članova porodice, stalnosti i vrste zaposlenja, radnog vremena ukućana i uticaj ovih faktora na dete. Značajan je i način na koji članovi porodice doživljavaju svoju zaposlenost odnosno nezaposlenost, ali i detetova radna iskustva i uticaj koji rad ima na njega.

Prihodi porodice se razmatraju kroz pristupačnost novčanim ili drugim sredstvima u određenom vremenskom periodu. Razmatraju se kroz pitanja dovoljnosti prihoda za zadovoljenje potreba porodice, pristupačnost raznim vrstama materijalnih pomoći i način trošenja pristupačnih prihoda. Važno je proceniti da li postoje finansijske teškoće porodice koje utiču na dete.

Socijalna integrisanost porodice podrazumeva razmatranje šireg konteksta susedstva i zajednice i njihov uticaj na dete i porodicu. Uključuje i stepen porodične integracije odnosno izolacije, vršnjačke i prijateljske odnose u socijalnoj mreži.

Resursi zajednice podrazumevaju sva pristupačna sredstva, objekte i službe u sredini porodice, uključujući službe primarne zdravstvene zaštite, obdaništa, škole, verske objekte, transport, snabdevenost i pristupačnost prodavnica i mesta za odmor i rekreaciju. Uključuje postojanje, pristupačnost i mogućnost korišćenja i njihov uticaj na članove porodice.

Početna procena se kompletira pregledom stepena rizika (nizak, umeren, visok) u pojedinim kategorijama. O rezultatima početne procene posle timske konsultacije izveštava stručni radnik zadužen za procenu. Izveštava se u obliku pisanog sumarnog zaključka o osnovnim razvojnim potrebama deteta, sposobnostima roditelja ili staratelja da odgovore na te potrebe i okolnostima u porodici i sredini koje utiču na dete i porodicu, što predstavlja osnovu za obrazloženje stepena rizika u kome se dete nalazi.

Plan daljih akcija

U okviru izveštaja se notira i ukratko obrazlaže **plan daljih akcija** organa starateljstva. Moguće dalje akcije su sledeće:

- > preduzimanje neodložnih intervencija iz nadležnosti organa starateljstva;
- > planiranje produbljene procene, bilo da dalju procenu sprovodi centar za socijalni rad samostalno ili u pojedinim segmentima traži stručne nalaze drugih stručnjaka i institucija. U ovom slučaju se navodi vrsta nalaza koja je u ovoj fazi rada potrebna organu starateljstva za dalji rad, i službe i institucije koje će ih obezbediti;
- > određivanje prvog seta usluga koje centar za socijalni rad može

direktno da obezbedi detetu i porodici; i

> upućivanje porodice na druge službe i institucije koje mogu da pruže potrebne usluge detetu i porodici.

U fazi početne procene uključuje se multidisciplinarni i multiresorski tim, ukoliko takav deluje na nivou lokalne zajednice. U drugom slučaju, dolazi do razgovora i usaglašavanja strategija sa drugim službama koje su uključene u slučaj, posebno ukoliko je reč o mogućoj kriminalističkoj istrazi zlostavljanja.

Neodložne intervencije

U situacijama u kojima je život deteta ugrožen ili mu prethodi neposredna opasnost od ozbiljnih oštećenja zdravlja i razvoja, centar za socijalni rad kao nadležni organ starateljstva treba da u što kraćem roku osigura bezbednost deteta. Neodložna akcija može biti neophodna već posle prve prijave zlostavljanja ili u bilo kojoj fazi rada sa detetom i porodicom kada organ starateljstva dođe do saznanja o ozbiljnoj opasnosti po detetov život i zdravlje. Kao i razni oblici zlostavljanja, zanemarivanje može dovesti do takvog stepena ugroženosti zdravlja i razvoja koji zahteva hitnu intervenciju organa starateljstva. Kada se razmatra potreba za neodložnim intervencijama, uvek je potrebno razmotriti i bezbednost druge dece u domaćinstvu, kao i dece u domaćinstvu osumnjičenog zlostavljača.

Ovakva mera je neophodna ukoliko se na drugi način ne može obezbediti zaštita detetovog fizičkog i psihičkog integriteta (privremenim udaljavanjem nasilnika, obezbeđenjem neposredne kontrole i sl.). Organ starateljstva je po važećim propisima ovlašćen da, u svakom trenutku, u bilo kojoj fazi zaštitnog procesa, preduzme ovakvu intervenciju. U slučajevima prinudnog izdvajanja deteta, organ starateljstva treba da u najkraćem roku (72 sata od trenutka kada je dete smešteno u odgovarajuću ustanovu ili drugu porodicu) donese rešenje sa klauzulom izvršnosti (žalba ne odlaže izvršenje). U obrazloženju rešenja treba navesti razloge koji predstavljaju osnov za ovakvu intervenciju.

Prema rešenjima koja se predviđaju u okviru reforme porodičnog zakona, a koja se zasnivaju na odredbi čl. 9. Konvencije o pravima deteta, organ starateljstva bi zadržao nadležnost za primenu hitnih, neodložnih mera zaštite deteta. U takvim slučajevima organ starateljstva bio bi obavezan da u određenom roku (tri dana) pokrene postupak pred nadležnim sudom za oduzimanje prava roditelja na čuvanje i vaspitanje deteta.

Situacije u kojima je potrebno hitno izdvajanje deteta iz sredine u kojoj je izloženo nasilju su sledeće:

- > dete je pretrpelo težak napad: pretučeno je, otrovano, opečeno, do te mere da je došlo do teških povreda ili je moglo doći do teških povreda (na primer, ako je roditelj udario dete o zid, ali ipak nije došlo do teških povreda);
- > dete je sistematski mučeno ili kažnjavano na nehuman način (na primer, zaključavano u ormanu na duge vremenske periode, primoravano da jede nejestive materije ili primoravano na čučanje, stajanje ili neke druge nerazumne radnje na duge vremenske periode);
- > roditeljev nemar za bezbednost deteta doveo je do teških povreda ili je mogao dovesti do njih (na primer, ako je ostavio veoma malo dete samo kod kuće pod potencijalno opasnim okolnostima);
- > stan/kuća su u takvom stanju da predstavljaju direktnu pretnju za nastajanje teških povreda (na primer, gole električne instalacije, neobezbeđeni prozori lako dostupni detetu ili velika opasnost od požara, što se ne može otkloniti na licu mesta);
- > dete je seksualno zlostavljano ili zlopotrebljavano;
- > roditelji namerno i sistematski ne obezbeđuju osnovnu ishranu (na primer, detetu se dugo ne daje hrana kao oblik kažnjavanja ili usled nemara);
- > roditelji odbijaju da obezbede (ili pristanu na) zdravstvenu ili psihijatrijsku pomoć za dete kome je to potrebno (na primer, zdravstveno stanje deteta je takvo da pokazuje ozbiljnu narušenost zdravlja, a roditelj odbija da reaguje);
- > roditelji usled svojih karakteristika ne shvataju da nisu u stanju da zadovolje detetove osnovne potrebe (na primer, roditelji pate od teških mentalnih oboljenja, retardacije, zlopotrebe droga ili alkohola);
- > roditelji su napustili dete (na primer, dete je ostavljeno na brigu osobama koje su pristale da ga čuvaju samo nekoliko sati i koje ne znaju kako da stupe u kontakt sa roditeljima);
- > postoje osnovane sumnje da će roditelj pobeći sa detetom (na primer, roditelji su i ranije često menjali mesto boravka i skrivali dete od drugih);
- > postoje dokazi da će roditelj svoj bes i nelagodnost izazvan prijavljivanjem i istragom usmeriti prema detetu u obliku odmazde, a nije moguće izdvajanje nasilnog roditelja iz domaćinstva (takva informacija može se dobiti razmatranjem ranijeg ponašanja i izjava roditelja ili njihovog ponašanja tokom istrage ili izjavama drugih osoba koje poznaju tu porodicu);
- > roditelji su uhapšeni (iz bilo kog razloga) i ne postoji adekvatna briga o detetu.

Planirana neodložna intervencija podrazumeva brzu razmenu informacija i donošenje odluka o strategiji centra za socijalni rad, policije i drugih službi ukoliko je to neophodno. U određenim situacijama za osiguranje detetove bezbednosti dovoljno je da nenasilni roditelj ili staratelj (sam ili uz pomoć centra za socijalni rad ili policije) preduzme korake da odstrani nasilnika iz domaćinstva, ili osumnjičeni zlostavljač dobrovoljno napusti kuću. Ponekad će hapšenje osumnjičenog biti dovoljno da se dete zaštiti, tako da neće biti neophodno da se odvodi iz sredine u kojoj je do tada živelo. Hapšenje pretpostavlja sledeće okolnosti:

- > hapšenje učinioca jedini je način da se osigura detetova bezbednost, usled mogućnosti ponavljanja dela i pritiska na dete i nenasilnog roditelja da poreknu zlostavljanje;
- > izvesno je da će doći do krivičnog gonjenja, a postoji razlog da se smatra da će osumnjičeni pobeći;
- > hapšenje osumnjičenog neophodno je da bi se sačuvao javni red i mir.

U drugim situacijama potrebno je uveriti se da je dete ostalo u bezbednom okruženju ili ga treba izmestiti na sigurno mesto, bilo da se to radi na dobrovoljnoj bazi (uz saglasnost roditelja ili staratelja), ili rešenjem organa starateljstva.

Ukoliko je neophodno izmestiti dete, stručni radnici organa starateljstva mogu da uz rešenje izdvoje dete i da zahtevaju asistenciju policije ukoliko im je ona neophodna za sprovođenje rešenja. U neodložnim situacijama, ukoliko ne može da obezbedi prisustvo radnika organa starateljstva, policija može izdvojiti dete i smestiti ga u odgovarajuću ustanovu i u najkraćem roku usmeno, a odmah potom i pismenim putem, o preduzetim koracima obavestiti nadležni organ starateljstva. Ustanova koja je primila dete bez rešenja organa starateljstva treba u što kraćem roku, a najdalje za 72 sata da obavesti organ starateljstva, kako bi on doneo odgovarajuće rešenje.

Organ starateljstva na čijoj se teritoriji zateklo dete koje ima potrebu za neodložnom intervencijom je nadležan za njeno sprovođenje, i on treba da u što kraćem roku usmeno, a odmah potom i pismeno, obavesti organ starateljstva koji je mesno nadležan za dete. Mesno nadležni organ starateljstva treba da u najkraćem roku (najduže 72 časa) od trenutka prijema obaveštenja donese odluku o prihvatanju preduzetih mera ili drugim merama zaštite.

Neodložne akcije se sprovode samo u slučajevima hitne i neodgodive potrebe za obezbeđenjem sigurnosti deteta. Organ starateljstva, zajedno sa drugim službama koje su predhodno pružale usluge detetu i porodici, treba potom da proceni okolnosti, potrebe i karakteristike deteta, roditelja i porodice kao celine, da bi se usaglasili koraci i intervencije koje su potrebne za dugoročnije obezbeđenje deteta i promociju njegovog zdravlja i razvoja. Posle rešenja o neodložnom smeštaju, organ starateljstva treba da u najkraćem roku razmotri perspektive detetovog smeštaja, da bi potom krenuo u proceduru nalaženja trajnijeg rešenja za dete u prirodnoj porodici ili van nje.

Konsultacija o strategiji procene u okviru tima lokalne zajednice

U svim situacijama u kojima postoji osnovana sumnja da postoji ozbiljna opasnost za podizanje deteta, odnosno u slučajevima u kojima su roditelji već ozbiljno ugrozili ili se ponašaju na način koji može ozbiljno ugroziti dete, nezavisno od toga da li su povrede nastale, značajno je obezbediti konsultaciju o strategiji procene i početnih intervencija u okviru multidisciplinarnog tima u lokalnoj zajednici. Ukoliko takav tim nije ustanovljen, potrebno je organizovati konsultativni sastanak centra za socijalni rad i policije, kao i drugih relevantnih službi (zdravstvenih, obrazovnih i sl.). Uključivanje službe ili ustanove koja je prijavila slučaj zlostavljanja je takođe neophodno. Konsultacija o strategiji rada može da nastupi odmah posle prihvatanja prijave ili u bilo kojoj fazi rada sa detetom i porodicom kada se posumnja da detetu preti ozbiljna opasnost.

Konsultacija o strategiji procene u okviru tima u lokalnoj zajednici treba da odgovori na sledeća pitanja:

- > Koji podaci su neophodni timu da bi se na adekvatan način obavila procena?
- > Na koji način se može doći do dodatnih podataka o slučaju, odnosno koje dodatne izvore podataka treba koristiti i koje metode ispitivanja primeniti?
- > Koje akcije je potrebno preduzeti da bi se zaštitilo dete?
- > Da li je potrebno rad usmeriti ka istražnom (krivičnom) postupku i koje korake preduzeti u tom pravcu?
- > Da li u rad na konkretnom slučaju treba uključiti još neke stručnjake i institucije koji ne učestvuju u radu tima?

U svim slučajevima koji zahtevaju medicinsku pomoć ili preglede deteta, u konsultaciju treba uključiti pedijatra ili drugog odgovarajućeg lekara specijalistu. Konsultacija se koristi da bi se:

- > razmenile pristupačne informacije;
- > donela odluka o eventualnom pokretanju krivičnog postupka;
- > usmerili i definisali postupci procene, uključujući i specijalizovanu dijagnostiku;
- > usaglasili stavovi o akcijama koje je neophodno preduzeti za neodložno osiguranje bezbednosti deteta, neophodnih usluga i podrške, kao i tretmana za decu koja su u teškom zdravstvenom ili psihičkom stanju; i
- > odredilo koje informacije treba podeliti sa porodicom.

Podaci o osnovnim postupcima procene i daljim akcijama se saopštavaju porodici samo ukoliko takve informacije **neće ugroziti bezbednost deteta ili kriminalističku istragu.**

Osnovni zadaci konsultacije o strategiji procene i intervencija u okviru tima lokalne zajednice obuhvataju i usaglašavanje stavova koje su informacije o detetu i porodici potrebne i na koji način će ih organ starateljstva ili tim u lokalnoj zajednici pribaviti. Neophodan je i dogovor koga treba intervjuisati, ko će, kada i gde obaviti intervju, koja je svrha intervjuisanja (intervju radi procene rizika ili istražni intervju). Konsultacija tima u lokalnoj zajednici obuhvata i razmatranje potreba druge dece u domaćinstvu ili dece kojoj osumnjičeni zlostavljač ima pristup.

U **postupku pribavljanja dokaza**, u slučajevima sumnje da je izvršeno neko od krivičnih dela zlostavljanja, postupak procene treba još pažljivije isplanirati i dogovoriti u timu u lokalnoj zajednici. Zadaci pojedinih sistema u vezi sa postupkom su sledeći:

- > **centar za socijalni rad** prikuplja opšte podatke i intervjuiše dete-žrtvu, nenasilnog roditelja i druge značajne osobe;
- > **policija** prikuplja opšte podatke, intervjuiše dete, nenasilnog roditelja, osumnjičenog i druge koji mogu dati relevantne podatke. Zadatak policije je i ispitivanje mesta događaja, pribavljanje i obezbeđenje materijalnih dokaza i upotreba specijalnih istražnih tehnika;
- > **služba za mentalno zdravlje** obavlja specijalizovani forenzički intervju sa detetom, vrši psihološku evaluaciju deteta, nenasilnog roditelja ukoliko je to potrebno, i evaluaciju osumnjičenog;
- > **zdravstvena služba** sprovodi potrebne medicinske preglede (u timu se predstavnici zdravstvenog sistema dogovaraju o smeru medicinskog ispitivanja i potrebnim specijalističkim pregledima: pedijatrijskom, ginekološkom, ortopedskom, rentgenološkom, itd.). Važan zadatak lekara je i interpretacija medicinskih podataka drugim članovima tima;
- > **tužilaštvo** konsultuje tim o istražnoj strategiji, preuzima radnje iz svoje nadležnosti u pravcu pokretanja krivičnog postupka (zahtev za pokretanje istražnog postupka i sprovođenje pojedinih istražnih radnji ukoliko mu to istražni sudija prenese u nadležnost, daje timu pravne konsultacije, i sl.);
- > **istražni sud** sprovodi istragu kod osnovane sumnje da je počinjeno neko od krivičnih dela zlostavljanja, daje timu pravne konsultacije i sl.

Prikupljanje dokaza za sudsku proceduru je posebno osetljiva faza jer je potrebno obezbediti postupak koji će dovesti do valjanih dokaza i u isto vreme zaštititi dete žrtvu od dodatnih trauma. Osnovni cilj rada tima u lokalnoj zajednici je upravo izgrađivanje sistema komunikacije među službama i profesionalcima, koji omogućuje efikasnost zaštite i izbegava dupliranje postupka. Tim pruža mogućnost pažljivog planiranja i koordinacije postupaka prikupljanja dokaza i stručnih nalaza i izbegavanja preklapanja i višestrukog ponavljanja postupaka ispitivanja. **"Združeni" (zajednički) intervju** sa detetom je postupak koji priprema i čiji način sprovođenja određuje tim u lokalnoj zajednici. Priprema ovog intervjuja zahteva razmenu i evaluaciju postojećih podataka, dogovor

članova tima o tome ko sve treba da prisustvuje intervjuu, ko će voditi intervju, gde će se intervju voditi i dr.

Konsultacija se može odvijati na timskom sastanku, ali je u iste svrhe moguće obaviti konsultaciju telefonom ili na drugi pogodan način. Sve informacije koje su iznete u toku konsultacije, kao i donete odluke, svi učesnici sastanka treba da zabeleže i prilože na adekvatan način u svoju službenu dokumentaciju. U centru za socijalni rad, informacije i odluke sa konsultativnog sastanka se saopštavaju u obliku službene beleške i prilažu u dosije korisnika usluga.

Metode i postupci procene zlostavljanja i zanemarivanja

Procena potreba deteta i spobnosti roditelja i šireg porodičnog okruženja da na pogodan način obezbede sigurnost, zdravlje i razvoj deteta podrazumeva građenje slike o okolnostima detetovog života na osnovu informacija koje potiču iz veoma različitih izvora.

U svim slučajevima potrebno je organizovati odvojeno intervjuisanje deteta za koje postoji sumnja da je ugroženo, roditelja i/ili staratelja i opservaciju odnosa roditelja i deteta odnosno dece u porodici. Procena može da obuhvati i intervjue onih osoba ili stručnjaka koji imaju direktan kontakt sa detetom ili roditeljima (članovi šire porodice, susedi, nastavnici, lekari, terapeut deteta ili roditelja, zapravo svi "značajni drugi").

Deo postupka procene je i **specijalizovana procena** ili ispitivanje koju sprovode stručnjaci za mentalno zdravlje ili raznih medicinskih specijalnosti. U situacijama kada je usled uzrasta, ometenosti ili nerazumevanja jezika otežana komunikacija sa detetom ili roditeljem, treba koristiti druga pogodna sredstva komunikacije (npr. opservacija, govor znakova, korišćenje crteža, pisma, prevodioca i sl.). Intervju kao osnovna metoda za prikupljanje podataka u ovoj oblasti zahteva specijalizovana znanja o razvojnim karakteristikama i potrebama dece i vrsti zlostavljanja koje se ispituje. Pristup ispitivanju deteta kao žrtvi nasilja se mora rukovoditi prvenstveno potrebom zaštite deteta od dodatnih trauma, ali je neophodno pribaviti i pravno relevantne informacije koje ispunjavaju uslove da budu prezentovane kao dokazi u pravnoj proceduri.

Ispitivanje zlostavljanja i zanemarivanja od strane centra za socijalni rad, bilo da se odvija samostalno ili u saradnji sa istražnim organima u okviru kriminalističke istrage, uvek treba sprovoditi na način koji će u najvećoj meri smanjiti uznemirenost deteta i obezbediti da se porodica tretira senzitivno i sa poštovanjem. Važno je da stručni radnik centra za socijalni rad objasni roditeljima i detetetu svrhu i moguće ishode ispitivanja, što podrazumeva spremnost da se otvoreno odgovori na moguća pitanja, osim ukoliko to može ugroziti bezbednost deteta i krivičnu istragu.

U najvećem broju slučajeva deca ostaju sa svojim roditeljima za vreme ispitivanja, ali ne i kada se utvrdi da roditelji svojim ponašanjem ili propustima ugrožavaju dete. Zato je važno postupak procene sprovesti na način koji će u najvećoj mogućoj meri obezbediti konstruktivan saradnički

odnos sa porodicom. Način na kojoj se porodici pristupi u inicijalnoj fazi procene može u velikoj meri uticati na ceo proces rada.

U daljem tekstu obradićemo neka pitanja specijalizovanih intervjua sa detetom, nenasilnim roditeljem, nasilnikom i drugim osobama koje imaju saznanja o zlostavljanju, sa posebnim osvrtom na prikupljanje podataka koji se upotrebljavaju u krivičnopravnoj proceduri.

Intervju sa detetom

Deca su ključni, a u nekim slučajevima i jedini izvor informacija o zlostavljanju, naročito u slučajevima seksualnog, ali i kod fizičkog i drugih oblika zlostavljanja. Osnovni uslov za preduzimanje intervencija koje će obezbediti sigurnost deteta i/ili sprovođenje kriminalističke istrage jeste **tačnost i potpunost podataka o postupcima koji ugrožavaju dete**. U mnogim situacijama prvog kontakta i intervjua sa detetom, priroda i jačina nanete povrede ili oštećenja mogu biti nepoznati ili nejasni, ili se još uvek ne zna da li će biti pokrenuta kriminalistička istraga.

Intervjuisanje dece - važne napomene:

- > Sposobnost deteta da jasno komunicira je povećana kada su zadaci zasnovani na svakodnevним iskustvima ili onim koja su značajna i emocionalno istaknuta za dete;
- > mala deca mogu biti logična kada su u pitanju događaji koji imaju značaj u njihovim životima;
- > ukoliko se kompleksni događaji mogu razdvojiti na manje jedinice, dete će ih tačnije i potpunije objasniti;
- > deca se oslanjaju na kontekst i značajne događaje, pa je maloj deci često potrebna podrška za sećanje;
- > što su detalji događaja periferniji, to je slabije sećanje i kod dece i kod odraslih;
- > čak i kod značajnih događaja, sećanje vremenom postaje slabije;
- > većina dece tačno daje opise pri otvorenom pozivu za razgovor;
- > sugestivna pitanja mogu dovesti do grešaka u iskazu, ali pre kod perifernih detalja nego kod ključnih, lično značajnih događaja;
- > i deca i odrasli su sugestivna bića;
- > direktna pitanja mogu biti nužna da bi se na videlo izneli događaji koji su slabo zapamćeni, tajnoviti ili izazivaju stid;
- > deca već od 4. godine razlikuju istinu od laži i znaju da je pogrešno lagati;
- > kako deca sazrevaju, tako nauče i da istina može da izazove nevolju.

Nezavisno od oblika zlostavljanja poželjno je ispitivati dete u uslovima koji obezbeđuju minimalizovanje anksioznosti i mogućnosti sekundarne traumatizacije, ali i maksimalizovanje mogućnosti da dete da tačne i

potpune podatke o događajima i okolnostima zlostavljanja. Veoma je važno obezbediti, gde god je to moguće, da se dete intervjuše bez prisustva roditelja/staratelja, ali nikada ne treba intervjuisati dete u prisustvu potencijalnog zlostavljača.

U slučajevima sumnje na neko od krivičnih dela zlostavljanja, poželjno je tokom konsultacije o strategiji obezbediti mogućnost "združenog" intervjuisanja deteta. Prema važećem zakonodavstvu i procedurama rada različitih stručnih službi koje rade sa decom, do početka mogućeg glavnog pretresa u krivičnom postupku, dete može biti intervjuisano od strane policajca, nekoliko stručnih radnika centra za socijalni rad, tužioca, istražnog sudije, veštaka, više stručnjaka zdravstvenih i službi mentalnog zdravlja, tako da jedno dete može da ispita između 5 i 15 osoba u periodu koji može trajati nekoliko meseci. **"Združeni" intervju treba da maksimalizuje napore centra za socijalni rad, policije i drugih službi u cilju dobijanja tačnih i potpunih podataka, smanjenja mogućnosti sekundarne traumatizacije i ponavljanja postupaka intervjuisanja od strane različitih službi.** Ovaj postupak podrazumeva da sa detetom, po dogovorenoj proceduri, treba obaviti jedan ili po potrebi više intervju od strane jednog, po mogućstvu najobučenijeg intervjuera, po unapred dogovorenoj i utvrđenoj strategiji ispitivanja.

Posebnu pažnju treba posvetiti mestu i okolnostima ispitivanja deteta, nezavisno od toga da li se vodi prvi informativni razgovor, dijagnostički ili forenzički intervju, u združenoj ili nekoj drugoj formi. Pitanja mesta i okolnosti ispitivanja deteta ("setting"), ne podrazumevaju isključivo postojanje specijalizovane institucije ili posebne prostorije koja je svojom opremom (odgovarajući nameštaj, igračke, literatura i oprema za intervjuisanje kao što su: anatomske lutke i crteži, dvosmerno ogledalo, video oprema i sl.) prilagođena ispitivanju dece. Setting se može kreirati i od pristupačnih prostora i sredstava, tako da najpogodnije mesto za ispitivanje deteta ili mlade osobe u određenoj lokalnoj zajednici može biti razvojno savetovalište, škola, ustanova za dnevni boravak, centar za socijalni rad, klub mladih, itd. Najvažniji zahtev u ovom pogledu je da se intervju obavlja na mestu koje obezbeđuje privatnost i sigurnost deteta, dok se prijatna atmosfera može obezbediti i sa nekoliko igračaka, šarenih olovki, papira, slikovnica ili časopisa ukoliko su adolescenti u pitanju. Ova priručna sredstva se mogu koristiti i tokom intervjuja kao komunikaciona pomagala za približavanje detetu i opisivanje okolnosti i detalja zlostavljanja.

Policajci su često u prilici da obavljaju prvi informativni razgovor sa detetom. U ovoj situaciji sa detetom treba razgovarati na mestu gde se ono dobro oseća (njegova soba, prostor za igru, dvorište, i sl.). Posebno treba voditi računa da se sa detetom nikada ne razgovara na mestu gde se može pretpostaviti da je izvršeno nasilje (poput kupatila, spavaćih soba i sl.).

Važno je da se dete intervjuše u prirodnoj sredini, i u tom smislu treba izbegavati razgovore u policijskim stanicama, osim kada je to neophodno.

Preporuke za prvi informativni razgovor policije sa detetom

Nastojte da uspostavite što prisniju vezu sa detetom;

- > prilikom intervjua se spustite na njegov nivo tako što ćete da čučnete ili sednete pored njega ali ne suviše blizu, da ne ugrozite njegov prostor. Svako dete ima stranu sa koje mu je najlakše pričati. Treba je otkriti;
- > počnite razgovor tako da pobudite njegovo interesovanje. Odaberite teme koje za njega mogu biti interesantne s obzirom na njegov uzrast;
- > u početku postavljajte jednostavnija pitanja, kao uvod o događajima o kojima želite da saznate više. Izbegavajte sugestivna pitanja, jer u protivnom možete da dobijete odgovor kakav želite da čujete. Obratite pažnju na neverbalne znake (izraz lica, pokreti tela, tikovi, uznemirenost). Posebno obratite pažnju na bilo kakvo ponašanje deteta koje bi ukazivalo da se plaši jednog ili oba roditelja;
- > vodite računa i o svom neverbalnom izražavanju: prekrštene ruke, uperen prst na dete i povišen glas znatno će otežati "otvaranje" deteta i dobijanje relevantnih podataka;
- > detetu uvek morate objasniti zašto ste tu i šta nameravate da uradite. Naglasite da ste tu da pomognete njemu (ako je neposredna žrtva) ili njegovim roditeljima (ako je svedok i posredna žrtva). Utvrdite da li se dete oseća odgovornim ili krivim za ono što se dogodilo, bez obzira da li je neposredna ili posredna žrtva nasilja. Pružite mu podršku i uverite ga da njegova krivica ne postoji;
- > nemojte insistirati na određenim informacijama. Uvek imajte u vidu da je dete uplašeno, ambivalentno, da mu je neprijatno da priča o određenim događajima, da je upozoreno da ne sme da priča sa osobama van kuće i da ne veruje nepoznatim odraslima;
- > dokumentujte bilo kakav znak povrede deteta, dokumentujte izjave deteta u stanju jakog uzbuđenja;
- > objasnite detetu da policija nekad mora da odvede jednog od roditelja, da će on biti na dobrom i sigurnom mestu i da će to pomoći svima u porodici;
- > ne zaboravite da izjava deteta daje određenu težinu slučaju i više prostora tužilaštvu. Mnogi nasilnici na kraju radije donesu odluku da priznaju delo nego da se dete pojavi na suđenju;
- > dete može intervjuisati samo obučeni i iskusni policajac i ovaj intervju je često presudan za donošenje odluke o hapšenju ili od neprocenjive vrednosti za tužilaštvo.

U nekim slučajevima ispitivanje deteta treba voditi bez znanja roditelja ili staratelja: ukoliko postoji mogućnost da će na dete biti izvršen pritisak da porekne zloupotrebu ili da pogrešne podatke, ukoliko postoji jasna verovatnoća da će značajni dokazi zlostavljanja biti uništeni ili ukoliko dete ne želi da roditelji ili staratelji budu umešani u ovoj fazi rada. U svim situacijama u kojima se pokreće kriminalistička istraga zlostavljanja, odluku

kada treba obavestiti roditelje/stratelje treba prilagoditi potrebama takve istrage, dok odluka o odgovarajućem momentu za obaveštavanje roditelja treba da se donese tokom konsultacija u okviru tima u lokalnoj zajednici.

Razgovor sa detetom podrazumeva upotrebu jezika koja je adekvatna razvojnom nivou deteta. Kod ispitivanja dece koriste se sledeće tehnike i procedure:

1. procena razvojnog stadijuma deteta, njegovih kognitivnih i verbalnih sposobnosti da bi se odredile tehnike komuniciranja;
2. procena detetove sugestibilnosti;
3. početi intervju sa otvorenim, a potom preći na specifična pitanja; izbegavati navodeća i sugestivna pitanja;
4. koristiti crteže i anatomske lutke da bi se pomoglo detetu da opiše zlostavljanje (to može da bude od pomoći i kod adolescenata).

Detete će razumeti pitanja ukoliko su izbor reči, strukture rečenica i jednostavnost pitanja u skladu sa njegovim kognitivnim razvojem.

Faze istražnog intervjua

1. Informisanje deteta o intervjuu;
2. upoznavanje deteta;
3. procena razvojnog stadijuma deteta;
4. ispitivanje zlostavljanja;
5. završetak intervjua.

Istražni (forenzički) intervju, za razliku od drugih oblika intervjuvanja dece treba da obezbedi podatke koji se mogu upotrebljavati u krivičnopravnoj proceduri, što podrazumeva:

- > da se obavlja kada postoji osnovana sumnja da je dete seksualno ili teško fizički zlostavljano;
- > da se od ispitivača očekuje da prikupi informacije relevantne za krivičnopravni postupak i da ih iznese na sudu.

Cilj forenzičkog intervjua je prikupljanje podataka od deteta da bi se, uz druge podatke i tehnike procene doneo zaključak o tome da li se zlostavljanje odigralo. Faze istražnog intervjua su sledeće:

1. **informisanje deteta o intervjuu**: predstavljanje detetu, pojašnjavanje cilja i pravila intervjua, upoznavanje deteta sa pomoćnim sredstvima i mogućom opremom za beleženje (snimanje) intervjua;
2. **upoznavanje deteta** i razvijanje odnosa preko verbalne i akcione komunikacije;
3. **procena razvojnog stadijuma deteta**: funkcionisanje, razvoj, kompetencije, sugestibilnost;
4. **ispitivanje zlostavljanja** uz pomoć pitanja i pomoćnih sredstava;
5. **završetak intervjua** stabilizacijom deteta i informisanjem o daljim koracima.

Informisati dete o intervjuu i objasniti mu njegova pravila

- > "Postavljaću ti mnogo pitanja.", "Ukoliko ne razumeš neko pitanje, dobro je da mi kažeš da ne razumeš.";
- > "Ukoliko ti postavim pitanje na koje ne znaš da odgovoriš, nemoj da nagađaš odgovor, već mi reci da ne razumeš.";
- > "Ukoliko ti postavim pitanje na koje znaš odgovor, ali ti je teško da pričaš o tome, reci mi da znaš odgovor, pa ćemo smisliti način da olakšamo stvar.";
- > "Ja ću ponavljati ono što si mi rekao. Ako pogrešim, reci mi da sam pogrešno razumeo.";
- > "Ukoliko ti treba pauza, reci mi i prekinućemo razgovor za koji minut.";
- > "Kada završim sa pitanjima, ukoliko imaš neko pitanje za mene, ja ću pokušati da odgovorim na njega."

Početak intervjuja je rezervisan za građenje odnosa, objašnjenje pravila i procenu razvojnog stadijuma deteta, što u zavisnosti od uzrasta može zahtevati svega nekoliko pitanja ili jedan ili dva intervjuja. Za vreme ove faze intervjuer upoznaje dete i njegove svakodnevnice navike, odnose u školi, i sl. Tema zlostavljanja se uvodi pitanjem: "Znaš li zašto si danas ovde?". Ili, "Znam da se dešavaju stvari u kući (obdaništu, školi, itd.) koje ti se ne dopadaju (ili te brinu).", pri čemu treba izbegavati korišćenje reči: "loše", "povređivanje" i "zlostavljanje". Taktički, pitanja se postavljaju od opštih ka specifičnijim, da bi se potom prešlo na konkretna pitanja o zlostavljanju.

Za intervjuera je važno da razmotri detetovo razumevanje:

- > **protoka vremena,**
- > **pozicija u prostoru,**
- > **brojeva.**

Potrebno je pitati dete da objasni termine kao što su:

- > pre, kasnije, sledeći, onda, sutra, juče i poslednji;
- > na, od, ispred, iza, preko, ispod, u, iz;
- > videti da li dete zna da broji (od 1 do 10 ili 20, i unazad) i u test situaciji ispitati da li tačno opaža broj objekata u grupi.

Ukoliko dete opiše situaciju zlostavljanja, onda intervjuer ide na dobijanje kompletnih detalja jedne epizode pre nego što pređe na pitanja: "Šta se desilo posle?" ili "Da li se to nekada ranije desilo?". Ukoliko dete opisuje događaj u narativnom stilu, treba ga pustiti da završi, pa potom postavljati pitanja za pojašnjavanje detalja, da bi se potom prešlo na sledeću epizodu.

U slučajevima intrafamilijarnog seksualnog zlostavljanja, potrebno je ispitati u kojoj meri je nezlostavljajući roditelj bio svestan događanja.

Kontinuum pitanja

1. OPŠTA
2. FOKUSIRANA:
 - > ljudima,
 - > delovima tela,
 - > okolnostima zlostavljanja,
 - > okolnostima koje su prethodile otkrivanju.
3. SA VIŠESTRUKIM IZBOROM
4. DIREKTNA
5. SUGESTIVNA

Otvorena - pouzdanija**Zatvorena - manje pouzdana**

Ako intervjuer proceni da dete ne govori istinu, da ima nedoslednosti u iskazima i pogrešnih interpretacija, tj. da ne postoji zlostavljanje deteta, onda mora da otvori prostor za razgovor o problemima koje dete ima.

Završetak intervjuja, kao i početak, podrazumeva taktično postupanje. Detetu se treba zahvaliti za saradnju i strpljenje i reći mu da postoji mogućnost da će intervjuer tražiti dodatne informacije ukoliko to bude potrebno. Detetu treba dati šansu da ono postavi pitanja intervjueru - najčešće je to pitanje šta će se desiti sa zlostavljačem, porodicom i samim detetom. Potrebno je dati što iskreniji odgovor i naglasiti da ono što sledi nije posledica detetovog iskaza, već ponašanja zlostavljača. Kratko objašnjenje procedure i postupaka koji očekuju dete i porodicu je neophodno. Važno je ne lagati dete i ne davati mu nerealistična obećanja.

Praktične preporuke za postavljanje pitanja

1. Izvor informacija i detalja treba da je dete, a ne ispitivač;
2. najbolja su otvorena pitanja - izbegavati vodeća i iznuđujuća. Prateća pitanja su dobra za detalje;
3. kod pitanja višestrukog izbora uvek ponuditi tačan odgovor i ograničiti ih na kontekst zlostavljanja (ne pitati o počiniocu na ovaj način);
4. biti što neutralniji u ispitivanju (ne hvaliti niti kritikovati dete, ne sugerisati mu da zna odgovore i ne prekidati ga često);
5. zaštititi dete, tj. izbegavati sve što bi moglo da ga zbuni, uplaši ili ugrozi.

Ako dete nije razotkrilo zlostavljanje u razgovoru, treba mu se zahvaliti na strpljenju i na tome što je odgovaralo na pitanja najbolje što je moglo. Kada intervjuer smatra da nije došlo do zlostavljanja, treba reći da je to kraj razgovora do koga je došlo jer je neko bio zabrinut za dete, ali ostaviti mogućnost da se dete javi intervjueru ukoliko ima potrebu.

Kada smatra da je dete zlostavljano, tim mora da odluči koji je najbolji način postupanja. Uopšteno, dobro je reći detetu da je intervjuer zabrinut za njega, da treba da razgovara sa još nekoliko ljudi i da će se verovatno ponovo razgovarati sa detetom. Treba ga obavestiti kako da stupi u kontakt sa intervjuerom ukoliko želi da razgovara. Kod mlađe dece, tim može da uputi dete na produženu razvojnu procenu u službama za mentalno zdravlje.

Tokom intervjuisanja mogu se koristiti i pomoćna sredstva za ispitivanje dece, zavisno od uzrasta i preferencije deteta, okolnosti zlostavljanja, kao i iskustva samog ispitivača. Pomoćna sredstva se koriste kako bi dete stimulisali da pokaže šta se desilo i da direktno odgovori na konkretna pitanja jer sama demonstracija nije dovoljna. Demonstraciju treba da prate pitanja koja će proveriti značenje pokazanog.

Pomoćna sredstva za ispitivanje dece

- > Anatomske lutke;
- > obične lutke;
- > kuće lutaka;
- > anatomske crteži;
- > slobodni crteži.

Anatomske lutke (svih uzrasta i oba pola) na sebi imaju garderobu, a od klasičnih lutaka se razlikuju po tome što imaju naznačena polna obeležja. Njihova funkcija je da pomognu detetu da:

- > "probije led", prebrodi stid i otpore;
- > se lakše izrazi sa igračkom nego rečima;
- > pokaže svoje iskustvo (demonstrira događaj);
- > pojašni detalje, proveriti verbalizaciju;
- > podstakne sećanje;
- > otvori osećanja;
- > stabilizuje osećanja.

Istraživanja su pokazala da anatomske lutke ne izazivaju seksualizovano ponašanje kod seksualno naivne dece, dok ga mogu izazvati kod dece koja znaju o seksu. Sama demonstracija nije dokaz zlostavljanja, već ona predstavlja "crveno svetlo", te naknadno treba ispitati njeno značenje, dok odsustvo demonstracije ne isključuje zlostavljanje. Sa decom ispod 3 godine treba opreznije koristiti anatomske lutke s obzirom na to da su ona sugestibilnija i da nisu u stanju da se identifikuju.

Obične lutke koje predstavljaju ljude ili životinje su pristupačnije i jeftinije od anatomskih. One obezbeđuju veću distancu deteta u odnosu na ispitivača i situaciju samog zlostavljanja, te zahtevaju veštog ispitivača koga ova distanca neće udaljiti od osnovnog cilja: da prikupi pravno relevantne informacije.

Kuće lutaka su takođe pogodne za evociranje sećanja na kontekst zlostavljanja, ali i sa njima treba biti vešt, jer one mogu odvući dete u igru.

Anatomski crteži su korisna pomoćna sredstva u ispitivanju svih uzrasnih grupa, a pogodni su i za beleženje i izveštavanje o ispitivanju.

Slobodni crteži se koriste u ispitivanju starije dece, gde razlikujemo opšte i specifične. Opšti crteži (crtež po izboru - crtež osobe istog i suprotnog pola, crtež sebe i svoje porodice; statičan ili kinetički crtež) su korisni za uspostavljanje kontakta i njih ne treba interpretirati jer ne predstavljaju projektni test. Crteži specifični za zlostavljanje su: crtež počinioca, mesta zlostavljanja, samog akta i instrumenata zlostavljanja i imaju veću praktičnu vrednost za forenzički intervju.

Zapamite:

Intervjuer treba da zadrži neutralan stav nezavisno od toga šta dete saopštava. Otkrivanje je pre proces nego događaj, pa ga neki autori opisuju kao "ljuštenje luka", sloj po sloj. Dete će na osnovu reakcije ljudi kojima saopštava o događaju otkrivati dalje detalje.

Intervju sa nenasilnim roditeljem

Intervju sa nenasilnim roditeljem treba voditi na način koji će u najvećoj mogućoj meri obezbediti poštovanje privatnosti i potreba samog nenasilnog roditelja, sa ciljem da se dođe do relevantnih informacija i mobiliju potencijali za zaštitu deteta.

Potrebno je održati **neprosuđujući stav** da bi se dobile relevantne informacije. Na početku rada na slučaju, značajno je proceniti da li dete treba da ostane u domaćinstvu sa nenasilnim roditeljem dok traje ispitivanje i/ili istraga, dok samo ispitivanje ima za cilj:

- > otkrije šta nenasilni roditelj *veruje* da se desilo i šta mu/joj je rečeno;
- > nalaženje **činjenica koje potkrepljuju ili opovrgavaju** izjave deteta ili potencijalnog nasilnika;
- > procenu roditeljeve **spremnosti i sposobnosti da zaštiti dete**, tako da ono živi u podržavajućem okruženju, što je neophodno detetu za započinjanje rehabilitacije i što povećava njegovu sposobnost za nošenje sa problemima koji nastaju posle otkrivanja zlostavljanja.

Reakcije nenasilnog roditelja na otkriće seksualne zloupotrebe

- > Šok, poricanje i minimalizacija zloupotrebe. Bes, koji može biti usmeren na sistem a ne na počinioca;
- > zbunjenost kome da veruje: detetu ili počiniocu;
- > nesposobnost osećanja, smanjenje energetskeg nivoa, imobilizacija;
- > nesposobnost da se preuzme odgovornost za sebe ili za porodicu;
- > strah od daljeg života, suđenja, mogućeg gubitka partnera, kuće i prihoda;
- > osećaj ugroženosti, izolacija i povlačenje;
- > depresivni simptomi: poremećaj ishrane i sna, problemi koncentracije;
- > za razliku od drugih trauma koje pogađaju dete, odbijanje i/ili nedostatak interesovanja za saznavanje specifičnih detalja;
- > neverovanje detetu. Ljutnja i/ili odbacivanje deteta. Mogućnost vršenja pritiska na dete da izmeni priču;
- > generalizovano stanje krize uz podložnost sugestijama drugih osoba, uključujući zaštitne službe i manipulišućeg prekršioca.

Ovi ciljevi podrazumevaju vođenje dve različite, ali i komplementarne vrste intervjua:

- a) **intervju za procenu rizika** koji sprovodi centar za socijalni rad i ima za cilj utvrđivanje okolnosti koje ugrožavaju dete i spremnosti i sposobnosti nenasilnog roditelja da mu pruži pomoć i podršku;
- b) **istražni intervju** koji sprovodi policija i ima za cilj dolaženje do činjenica o (navodnom) zlostavljanju koje se mogu upotrebiti u krivičnopravnoj proceduri.

Podaci do kojih ispitivači dolaze u ovim intervjuima se dopunjuju, a sfere interesovanja ispitivača preklapaju, pa je važno obezbediti koordinisan nastup i razmenu informacija na konsultativnom sastanku uključenih službi ili u okviru tima u lokalnoj zajednici.

Važno je proceniti **kako se roditelj odnosi prema celokupnoj proceduri socijalnih i pravosudnih službi**: ukoliko je odgovarajuće zabrinut/a, veruje detetu, podržava ciljeve ispitivanja/istrage, onda je važan saveznik timu u procesu pomaganja detetu. Ako roditelj ne veruje i ne podržava dete, već se ponaša neprijateljski i odbacujuće, treba razmotriti mogućnosti smeštaja deteta van kuće. Sposobnost nenasilnog roditelja da pruži pomoć i podršku detetu se procenjuje tokom čitavog rada na slučaju. U neke **loše početne pokazatelje** spadaju:

- > pokušaj da se dete okrivi i prikaže kao rđavo. Izjave da je dete izmislilo zloupotrebu treba razmotriti jedino u slučaju dodatnih dokaza i ranijih podataka;
- > podatak o zloupotrebi alkohola ili droga nenasilnog roditelja, o težem duševnom oboljenju, i/ili čestoj ili nedavnoj depresiji i pokušajima samoubistva ukazuju da nenasilni roditelj nije u stanju da prepozna ili

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ─

razume potrebe deteta. Stres i trauma zbog otkrića mogu izazvati povratak zloupotrebe supstanci ili duševnu nestabilnost koja čini roditelja nesposobnim da zaštiti i podrži dete;

> podržavanje nasilnika ili stupanje u tajni dogovor sa njim, kao i situacije u kojima nenasilni roditelj ne pokazuje zabrinutost za dete, odbija da prihvati intervencije u ime deteta ili smatra da je dete njihovo vlasništvo i da mogu sa njim postupati kako žele.

Oblasti fokusiranih pitanja za ispitivanje nenasilnog roditelja

- > Pitanja o bihevioralnim pokazateljima i okolnostima u kojima je postojala mogućnost da dođe do zlostavljanja;
- > podaci o detetu-žrtvi, odnos sa detetom i drugom decom u domaćinstvu;
- > podaci o potencijalnom zlostavljaču: navikama, osobinama, stavovima, ponašanju prema deci i sl.;
- > dnevna rutina u kući, porodični i bračni odnosi;
- > odnos prema istrazi;
- > mogućnost saradnje u odlasku zlostavljača iz kuće i u prekidu njegovog kontakta sa detetom;
- > spremnost za prihvatanje pomoći.

Intervju ide **od opštih ka specifičnijim područjima i pitanjima**. Roditelju se pomaže da priča o događajima u narativnom maniru, pa se potom postavljaju specifična pojašnjavajuća pitanja. Uvid u porodičnu dinamiku omogućava intervjueru da pređe na delikatnije teme, pri čemu je ključno uspostaviti saradnički odnos sa roditeljem.

Kod fizičkog zlostavljanja, potrebno je postaviti i pitanja o načinima disciplinovanja dece: uobičajenim metodama kažnjavanja, učestalosti kažnjavanja, jačini fizičkih kazni, upotrebi predmeta, gubitku kontrole.

Ukoliko je to moguće, intervju treba završiti u pozitivnom tonu, sa ostavljanjem mogućnosti da nenasilni roditelj kontaktira intervjuera ukoliko ima nove detalje, a ovim se otvara i prostor za rad socijalnih službi na rešavanju problema svakodnevnog života u novoj situaciji sa kojom se porodica suočila (materijalna, zdravstvena i pravna pomoć, savetovanje i grupe za podršku).

U slučajevima vanporodične seksualne zloupotrebe intervju sa roditeljima se često odvija posle razgovora sa detetom, ali u određenim situacijama se prvo razgovara sa roditeljima, naročito kada njihovo znanje o kontaktima deteta sa potencijalnim zlostavljačem može da pomogne u pripremi intervju sa žrtvom. Intervjuer postavlja pitanja šta je dete reklo roditeljima o kontaktu, kao i o fizičkim i bihevioralnim indikatorima koje su roditelji zapazili. Ukoliko roditelji poznaju zlostavljača, treba ispitati njihov odnos i istražiti detalje o okolnostima kontakta zlostavljača sa detetom. Važno je proceniti da li roditelji veruju detetu i koje akcije planiraju u cilju smanjenja rizika od budućeg zlostavljanja. Roditeljima treba dati instrukcije

kako da se odnose prema dodatnim informacijama koje dete daje o zlostavljanju i koga da kontaktiraju u slučaju problema.

Zapamtite:

Suočavanje sa zloupotrebom i ispitivanjem primorava roditelja da pravi izbore i preuzima akcije. Važno je razmotriti:

- > da li su on ili ona bili seksualno i/ili fizički zlostavljani u detinjstvu;
- > koliko su partneri međusobno zavisni finansijski, emocionalno i sl.;
- > šta će roditelj preduzeti u pogledu mogućeg gubitka ili opadanja prihoda, gubitkom odnosa i ljubavi koju možda oseća prema partneru.

Intervju sa svedokom i drugim izvorima

Za vreme ispitivanja i/ili istrage, često je potrebno prikupiti podatke od drugih profesionalaca (lekara, nastavnika, psihijatra i sl.) koji imaju neka znanja o detetu i porodici: o relevantnim fizičkim ili emocionalnim problemima i promenama u ponašanju. Kod razgovora sa stručnjacima, kao i sa drugim **izvorima** - susedima, kolegama i slično, treba pažljivo proceniti **objektivnost informacija, motivaciju i odnos sa detetom i roditeljima**. Ovi intervjui su od velikog značaja jer omogućavaju stvaranje balansirane slike situacije deteta i porodice. Navedena lica mogu biti ponekad veoma koristan izvor saznanja o vremenu i učestalosti povreda deteta. Za policiju i uopšte vođenje krivičnog postupka važno je da se zabeleže zapažanja svedoka i dobijene informacije, i to posebno ona opažanja koja se odnose na fizički izgled deteta, emocionalno ponašanje, povrede, pocepanu odeću i sl. Posebno je važno zabeležiti to što je svedok video ili videla:

- > svaki prethodni incident;
- > približni datum;
- > šta se dogodilo;
- > opis povrede.

Oblasti fokusiranih pitanja za ispitivanje svedoka

- > Stepen bliskosti, ponašanje i stav prema detetu i/ili zlostavljaču;
- > da li je svedok prisustvovao nekom neobičnom/neodgovarajućem ponašanju ili kontaktu - da li ima saznanja ili sumnju da je neko drugo dete oštećeno ili u riziku;
- > svesnost o bilo kojim motivima deteta ili drugih osoba za lažnu optužbu;
- > zapažanja fizičkih/medicinskih simptoma zlostavljanja - da li je roditelj/staratelj ili osumnjičeni objasnio svedoku detetove povrede;
- > saznanja o bilo kakvim neuobičajenim ponašanjima ili promenama u ponašanju kod deteta;

- > kod svedoka kome je dete otkrilo zlostavljanje, okolnosti: gde i kada je dete dalo izjavu, ko je još bio prisutan, upotrebljene reči, saopšteni detalji, događaj koji je prethodio otkrivanju (npr. spontano, dete je odgovorilo na pitanje itd), ponašanje/emocionalno stanje deteta, reakcija svedoka pred detetom;
- > kod svedoka koji je podneo prijavu: šta ga je navelo na prijavu, mogući motivi podnosioca prijave.

Intervju sa zlostavljačem

Prvo ispitivanje zlostavljača, kada su u pitanju krivična dela, najčešće obavlja policija, dok centar za socijalni rad koristi ovaj razgovor radi osiguranja bezbednosti i utvrđivanja potreba deteta. Kada intervju sa zlostavljačem vodi stručni radnik centra za socijalni rad, sve dobijene informacije treba podeliti sa policijom, odnosno tražiti njihovu asistenciju u slučajevima u kojima je ugrožena bezbednost stručnog radnika.

Uvek kada je to moguće, intervju sa zlostavljačem treba obaviti posle razgovora sa detetom i drugim izvorima radi osiguranja bezbednosti i sprečavanja pritiska na dete i onemogućavanja uništavanja materijalnih dokaza.

Osnovni uslov uspešnosti intervju sa zlostavljačem je održavanje privatnosti: kada osoba ima problem koji je do skoro bio tajna, teško da će o njemu pričati pred više ljudi. Dobar intervjuer nastoji da uspostavi pozitivan odnos sa zlostavljačem pre nego što krene na razgovor o seksualnoj zloupotrebi.

Tipične reakcije zlostavljača na optužbe

- > **Poricanje;**
- > **minimaliziranje;**
- > **racionalizacija.**

Treba nastojati da se otkriju činjenice o zlostavljanju, što je teško ukoliko se prilazi sa predrasudama, bez trunke empatije i volje da se čuje ono što zlostavljač ima da kaže. Slično kao kod dece, treba proceniti rečnik zlostavljača i nivo razumevanja reči koje se koriste u pitanjima. Od početka razgovora, treba nastojati da se zlostavljač tretira sa određenom dozom poštovanja: ukoliko intervju krene sa konfrontacijom, može biti teško da se kasnije pređe na mekši ton. Treba reći da se veruje detetu, ali i naglasiti potrebu da se bude fer i da se dobiju obe strane priče.

Na osnovu znanja o vremenu koje osumnjičeni provodi sa detetom, treba uzeti opis prirode i kvaliteta odnosa sa detetom koji daje osumnjičeni, kao i opis deteta koji on daje.

Razgovor treba voditi po sledećim oblastima:

- > Notirati ukoliko se zlostavljač žali na manje, nevažne ili za zlostavljanje nevezane probleme sa detetom. Kako osumnjičeni opisuje svoje načine postupanja sa detetom? Kako osumnjičeni opisuje odnos sa suprugom, podnosiocem prijave, ostalim važnim svedocima?;
- > Pitanja za potkrepljivanje detalja koje je dete izložilo; uzeti detaljno objašnjenje osumnjičenog o razlozima optužbe za zlostavljanje; detetovi motivi za laganje; motivi drugih za laganje; detalji "nenamernih" ili "slučajnih" dodira ili povreda; detaljno objašnjenje kako je dete iniciralo događaj; detaljno objašnjenje detetovih zapaženih povreda; objašnjenje zašto je osumnjičeni odlagao ili nije tražio medicinsku pomoć za povređeno dete;
- > Produbiti detalje bilo kog zlostavljajućeg akta koji osumnjičeni priznaje; reči koje osumnjičeni upotrebljava za delove tela; tražiti imena i adrese bilo koje osobe koja može da potvrdi podatke koje je dao osumnjičeni; tražiti pristup podacima ili stvarima koje mogu potvrditi tvrdnje osumnjičenog, npr. radni raspored, kalendar događaja i sl.;
- > Tražiti imena prijatelja i saradnika osumnjičenog; ukoliko nekoga od značajnih osoba osumnjičeni nije pomenuo, saznati zašto; pitati osumnjičenog da potvrdi da je govorio istinu i da li ima još nešto da doda; kod fizičkog zlostavljanja/ubistva, tražiti da osumnjičeni objasni detetove povrede i da ponovo odigra incident.

Zapamtite:

Važno je uzeti opis deteta koji daje zlostavljač:

- > "problematično dete";
- > "specifično" dete;
- > dobro/loše;
- > poslušno/neposlušno;
- > pametno/glupo;
- > iskreno/lažljivo, "patološki lažov";
- > "lako dobija modrice", "trapavo";
- > "nikada/uvek dospeva u nevolju";
- > nerealistična očekivanja od deteta.

Ukoliko zlostavljač nije u pritvoru, sa njim treba diskutovati **o pravilima kontakta sa žrtvom**. U slučajevima unutarporodičnog zlostavljanja s njim treba razmotriti sledeća pitanja:

1. da li će ostati u kući ili će dete otići;
2. ukoliko se složi da ode, gde će se smestiti i koliko dugo;
3. da li može sebi da priušti odvojen život;
4. da li ima bilo kakav sistem podrške na koji može da se osloni;
5. da li će ga oni podržati u odluci da prekine zlostavljanje ili u poricanju.

Za centar za socijalni rad je značajno odrediti na koji način će se nadgledati plan bezbednosti i razmotriti da li će druga deca biti ugrožena udaljavanjem zlostavljača.

Čak i kada se dobije potpuno priznanje, intervjuer treba da **pokaže saosećanje i obezbedi mogućnost za dalji kontakt**, jer neki ljudi kasnije mogu da se jave i daju još detalja o zlostavljanju i otkriju još neke žrtve. Važno je ne davati nerealna obećanja. Ukoliko je to moguće, korisno je završiti intervju u pozitivnom tonu, naglašavanjem pozitivnih aspekata priznanja i podvući negativne efekte tajne o ponašanju. Pohvaliti zlostavljača što je bio "dovoljno čovek" da prizna i shvati da je najbolje za sve da se tajna obelodani, i da će dete biti pošteđeno sudskih procesa i neverovanja.

Preporuka:

Cilj intervjuja je da zlostavljač prevaziđe poricanje. Ukoliko nastoji da opravda svoje ponašanje, treba ga pustiti da to uradi jer je u ovoj instanci važno da on prizna barem neki aspekt svog ponašanja. Važno je ne ulaziti u polemiku već vratiti pitanja na osnovni cilj: istragu šta se desilo sa svim neophodnim detaljima.

Poseta porodici i domaćinstvu

Već u fazi početne procene neophodno je organizovati posetu porodici i domaćinstvu. Značajno je, zbog osiguranja bezbednosti, u svim slučajevima prve posete obezbediti prisustvo dva stručna radnika centra za socijalni rad. Veći broj stručnih radnika je često neracionalan i može imati nepovoljan efekat na uspostavljanje odnosa saradnje sa porodicom. U situacijama kada postoji osnovana pretpostavka da će bezbednost stručnih radnika biti ugrožena, kao i u nekim slučajevima združenog ispitivanja/istrage, potrebno je obezbediti asistenciju policije.

Potrebno je na pogodan način najaviti posetu porodici, osim u slučajevima kada takva poseta ugrožava bezbednost deteta ili omogućava uništenje važnih dokaza za istragu zlostavljanja. Pre kućne posete potrebno je na timskom sastanku u okviru centra za socijalni rad razmotriti načine i pravce prikupljanja podataka, a kod sumnje da je izvršeno neko od krivičnih dela zlostavljanja, uključiti policiju.

Neophodna je najmanje jedna poseta porodici i domaćinstvu u fazi početne procene, dok je u daljem radu na slučaju, tokom produbljene procene, u fazi pružanja usluga i praćenja bezbednosti, stanja i potreba deteta, moguće organizovati više planiranih poseta, sa unapred definisanim ciljem. Tek posle posete porodici i domaćinstvu moguće je kompletirati podatke dobijene iz drugih izvora. Opservacija porodičnih prilika praćena verbalnom komunikacijom omogućava prikupljanje podataka u sledećim oblastima:

1. Porodični odnosi

- > Odnos roditelj/staratelj - dete: pitanja privrženosti i granica, stimulacije, uloga deteta u porodici;
- > odnos deteta sa drugim članovima porodice i domaćinstva;
- > stanje druge dece u kući;
- > roditeljska znanja i veštine; uvid u problem i/ili potrebe deteta;
- > bračni/partnerski odnosi;
- > odnos prema intervenciji centra za socijalni rad i drugih službi.

2. Nega i staranje

- > Nivo obezbeđenja osnovnih životnih potreba deci i ostalim članovima domaćinstva;
- > adekvatnost nadzora; dnevna rutina ukućana;
- > fizičke opasnosti ili opasni predmeti u kući ili životnoj sredini.

3. Socijalni i ekonomski faktori

- > Kvalitet, opremljenost, kultura i higijena stana;
- > nivo i način trošenja prihoda porodice;
- > nivo i vrsta podrške socijalne mreže roditelju/staratelju; položaj porodice u lokalnoj zajednici;
- > tip naselja, pristupačnost službi i resursa za zadovoljavanje potreba porodice.

Procena snaga i slabosti u okviru socijalne mreže

Snage socijalne mreže

- > Broj podržavajućih odnosa;
- > identifikovanje člana mreže koji je responsivan, pristupačan i adekvatan u pomaganju i podršci;
- > raznovrsnost podržavajućih odnosa;
- > vrste (emocionalna, savetodavna, informativna ili konkretna podrška) i međusobna uklopljenost podržavajućih odnosa;
- > uzajamnost podrške.

Slabosti socijalne mreže

- > Nedostatak ili nedovoljnost socijalnih resursa (malobrojni rođaci, bez prijatelja, susedska i druge izolacije);
- > nedostatak odgovarajućih vrsta podrške;
- > negativni uticaji socijalne mreže (mreža ne podržava prosocijalno ponašanje ili ne odobrava promene);
- > preopterećena ili "pregorela" mreža socijalne podrške.

Pošto je osnovni cilj posete porodici i domaćinstvu prikupljanje podataka za procenu stanja i bezbednosti deteta, veoma značajan segment procene jeste nivo i vrsta podrške koju roditelj ili staratelj ima u

svojoj rođачkoj, prijateljskoj i susedskoj mreži, jer ona na prirodan i neformalan način pomaže roditelju da odgovori na potrebe odgajanja deteta. Dobra procena, aktiviranje i/ili osnaživanje neformalne mreže socijalne podrške može biti najbolji način osiguranja bezbednosti deteta.

Procena socijalne mreže obuhvata razmatranje strukturalnih i funkcionalnih elemenata. Strukturalni elementi uključuju brojnost i vrstu odnosa u socijalnoj mreži, dok funkcionalni elementi podrazumevaju kvalitet pomoći koji mreža obezbeđuje, način na koji roditelj/staratelj doživljava pruženu/primljenu pomoć, međusobne odnose osoba uključenih u mrežu i način na koji je roditelju/staratelju pristupačna pomoć u okviru socijalne mreže.

Značajno je proceniti i da li određeni odnosi ili delovi socijalne mreže imaju učinak dodatnog stresa i pritiska na porodični sistem. Reciprocitet i međusobna razmena u socijalnoj mreži je takođe važan segment za obezbeđenje stabilnosti socijalne podrške jer su produktivniji oni odnosi koji se odlikuju uzajamnošću. Procena resursa socijalne mreže treba da razmatra snage i slabosti strukturalnih i funkcionalnih elemenata mreže da bi se porodici pomoglo da stekne uvid u resurse koji su joj dostupni i došlo do podataka za odgovarajuću intervenciju.

Specijalizovani postupci procene

Zadatak centra za socijalni rad je da sprovede postupak procene do nivoa koji je u mogućnosti da obezbedi i da komunicira sa zdravstvenim i službama za mentalno zdravlje (u okviru multidisciplinarnog tima lokalne zajednice ili na drugi pogodan način), za ugovaranje i sprovođenje specijalizovanih postupaka procene. Specijalizovani postupci procene su neophodni u svim slučajevima kod kojih ima elemenata krivičnog dela prema maloletniku. Medicinski nalazi se često koriste i u ostalim slučajevima: u porodičnopravnim procedurama, ali i kod postupka procene rizika, stanja i potreba deteta radi određivanja intervencija socijalne zaštite.

Već u fazi početne procene, za centar za socijalni rad je važan podatak da li je dete ranije imalo zdravstvene probleme i ukoliko jeste, kada i kakve. Ukoliko je detetu već ukazana medicinska pomoć ili je pregled povreda već obavljen u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi, treba saznati ko je i kada obavio pregled, kao i ko je tražio medicinsku pomoć za dete. U slučajevima kada odgovarajući pregled nije sproveden, treba ga što pre organizovati. Organ starateljstva treba da traži kopiju izveštaja lekara od zdravstvene ustanove i da zabeleži podatak ukoliko su upotrebljene neke od posebnih medicinskih procedura (npr. kolposkopija, rentgenski pregled skeleta, fotografije povreda i sl.).

Uloga zdravstvenih službi u postupku procene zlostavljanja

- > Obavljanje medicinskih pregleda;
- > interpretacija medicinskih nalaza multidisciplinarnom timu;
- > konsultacija tima o zdravstvenim i razvojnim potrebama deteta;
- > dijagnoza i lečenje bolesti ili povreda.

U slučajevima **fizičkog zlostavljanja**, treba razmatrati sledeće medicinske dokaze/zapažanja:

- > mišljenje lekara da je detetova povreda/smrť nastala nasilnim putem;
- > odbijanje, odlaganje ili propust roditelja ili staratelja da se detetu pruži medicinski tretman;
- > dobijeni podaci u nesaglasnosti sa ozbiljnošću, vrstom ili mestom povrede ili detetovim razvojnim i drugim sposobnostima za samopovređivanje;
- > članovi porodice daju nesaglasna objašnjenja povreda; različitim ljudima se povreda objašnjava sa menjanjem detalja;
- > dete je zplašeno i ne želi da objasni povredu;
- > roditelj/staratelj je razdražljiv, dvosmislen, nejasan, neodređen, nerado daje informacije;
- > aktuelna povreda je praćena znacima višestrukih starijih povreda ili zanemarivanja, npr. pothranjenost, nedostatak redovne zdravstvene nege i sl.;
- > roditelj ima vidljive poremećaje (npr. zloupotreba alkohola, droga, psihoza i sl.);
- > roditelj/staratelj je agresivan, okleva, odbija da daje informacije.

U slučajevima **seksualnog zlostavljanja**, treba razmatrati sledeće medicinske dokaze/zapažanja:

- > znaci fizičkog nasilja na telu deteta;
- > prisustvo semene tečnosti;
- > trudnoća/abortus;
- > prisustvo bolesti koje se prenose seksualnim putem;
- > ritacija ili povreda vaginalnog ili analnog predela.

Medicinski nalazi ne mogu samostalno da predstavljaju potvrdu zlostavljanja, već je neophodna njihova evaluacija u svetlu informacija koje se mogu dobiti proučavanjem zdravstvene i socijalne anamneze, specijalizovanih intervjuja i izjava roditelja ili staratelja dece.

Važan podatak centra za socijalni rad za procenu rizika, stanja i potreba deteta je da li je dete ili roditelj ranije koristio neke usluge službi za mentalno zdravlje i ukoliko jeste, kada i gde. U okviru službi za mentalno zdravlje, organ starateljstva u slučaju potrebe može da uputi dete ili roditelje u odgovarajuću ustanovu na specijalizovanu procenu, sa jasnim zahtevom kakvu vrstu procene traži.

Uloga službi za mentalno zdravlje u postupku procene zlostavljanja

- > Specijalistički forenzički intervju deteta;
- > psihološka evaluacija deteta i roditelja/staratelja;
- > konzultacija tima o mentalnom zdravlju i razvojnim potrebama deteta;
- > obezbeđenje forenzički senzitivne terapije detetu;
- > obezbeđenje podrške nenasilnom roditelju;
- > psihološka evaluacija osumnjičenog.

Mogući **pravci specijalizovane procene u službama za mentalno zdravlje** su sledeći:

- > prisustvo, vrsta, stepen i hronicitet poremećaja/teškoće u mentalnom zdravlju deteta ili roditelja/staratelja;
- > potreba za psihološko-psihijatrijskim tretmanom deteta ili roditelja/staratelja;
- > posledice (efekti) zlostavljanja na mentalno zdravlje i razvoj deteta;
- > sposobnost roditelja/staratelja da odgovori na razvojne potrebe deteta obzirom na stanje njegovog mentalnog zdravlja.

Uloga stručnjaka za mentalno zdravlje u procesu pomaganja detetu može početi u različitim fazama rada na slučaju. Terapeut može biti osoba koja je prijavila slučaj i kojoj je dete otkrilo zlostavljanje. Osnovni zadatak terapeuta je da vodi proces izlečenja deteta-žrtve, ali je značajna i njegova uloga kao saradnika multidisciplinarnog tima, pa je važna razmena informacija i međusobno usklađivanje koraka zaštite. U nekim slučajevima stručnjak za mentalno zdravlje može delovati kao pomagač centra za socijalni rad i drugim uključenim službama u naporima da se minimalizuju efekti sekundarne traumatizacije za dete i maksimalizuju efekti detetovog svedočenja u krivičnopravnoj proceduri. U ovom pogledu, stručnjak za mentalno zdravlje treba posebno da:

- > blisko saraduje (u najvećem mogućem stepenu usklađeno sa principima timskog rada) sa stručnjacima drugih službi;
- > održava adekvatne granice u radu sa detetom i članovima porodice da bi izbegao mogućnost kontaminacije dokaza za pravni postupak. To obuhvata i nezapočinjanje razgovora o činjenicama zlostavljanja sa bilo kojim članom porodice koji nije nezavisno saopštio detalje o postupcima koji su štetni po dete;
- > obezbeđuje podršku detetu-žrtvi tokom istrage i sudske procedure, ukoliko je to potrebno;
- > konsultuje stručnjake drugih službi o razvojnim potrebama i specifičnostima deteta.

Zapamtite:

Medicinski nalazi ne mogu samostalno da predstavljaju potvrdu zlostavljanja, već je neophodna njihova evaluacija u svetlu informacija koji se mogu dobiti proučavanjem zdravstvene i socijalne anamneze, specijalizovanih intervjuja i izjava roditelja ili stratelja dece.

Prikupljanje materijalnih dokaza

Materijalni dokazi zlostavljanja su veoma značajni i moraju biti pre svega otkriveni, bilo od strane policije, zdravstvene službe ili centra za socijalni rad, a zatim i sačuvani. Dužnost policije je da ove dokaze precizno navede i opiše u izveštaju, a ako je moguće i da ih fotografiše. U slučajevima fizičkog zlostavljanja deteta ovi dokazi obuhvataju na primer: sredstvo kojim je dete tučeno, odnosno objekat kojim su mu nanesene opekotine ili pak delove odeće poprskane krvlju, itd. U slučajevima seksualnog zlostavljanja dece do materijalnih dokaza može se doći pregledom odeće deteta i osumnjičenog, kao i drugih predmeta koji se nalaze na licu mesta. U slučajevima zapuštanja i zanemarivanja fizički dokazi mogu obuhvatiti i drogu nađenu u posedu roditelja, odnosno opasne predmete koji su dostupni detetu, poput pištolja, noževa, itd. Pored detaljnog opisa materijalnih dokaza, policijski izveštaj treba da obuhvati i sledeće oblasti:

- > prirodu povrede ili zlostavljanja;
- > istoriju prethodnih povreda ili zlostavljanja deteta i druge dece u domaćinstvu;
- > izgled deteta i opis uslova u kojima živi (stanje njegove lične higijene, izgled odeće);
- > izjave i ponašanje deteta i roditelja, pogotovo u situacijama kada je objašnjenje povreda od strane deteta različito od objašnjenja koje daju roditelji;
- > izjave drugih (osobe koja je prijavila slučaj, komšija, vaspitača, nastavnika, školskog psihologa/pedagoga ukoliko se radi o školskoj deci, lekara i drugih).

Rezultati početne procene

Postupak procene rizika, stanja i potreba deteta u centru za socijalni rad se okončava donošenjem odluke o daljem radu na slučaju. Ovoj odluci uvek prethodi konsultacija sa svim službama i stručnjacima koji su bili uključeni u proces početne procene ili istrage. Rezultati procene se pišu u obliku timskog izveštaja organa starateljstva. Roditelji, kao i uključeni stručnjaci drugih službi, treba da dobiju kopiju tog izveštaja. Timski izveštaj organa starateljstva treba da sadrži preporuku o daljim postupcima za osiguranje bezbednosti i potreba deteta.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

U izveštaju se beleže usluge i mere koje organ starateljstva planira da direktno sprovede, kao i one usluge koje druge službe mogu da obezbede porodici. Na osnovu rezultata početne procene organizuje se dalji postupak zaštite koji na ovoj instanci podrazumeva postupak planiranja usluga i mera.

PLANIRANJE USLUGA I MERA

Planiranje usluga i mera

- > Odrediti promene koje su neophodne za osiguranje detetove bezbednosti;
- > kod dece na smeštaju odrediti ciljeve stalnosti smeštaja i razviti resurse za ostvarenje tih ciljeva;
- > istražiti snage i potrebe porodice;
- > identifikovati željene rezultate usluga i mera;
- > odrediti vrstu usluga, službe koje će ih obezbediti, intenzitet i vreme trajanja usluga;
- > ustanoviti preglednost podataka za praćenje slučaja;
- > stalno pratiti bezbednost, stanje i potrebe deteta.

Planiranje usluga i mera pomoći na osiguranju detetove bezbednosti je postupak koji se naslanja na rezultat procene rizika, tako da u zavisnosti od zaključka organa starateljstva da ne postoji rizik za dete, odnosno da je nivo nizak, umeren ili visok, treba planirati postupke zaštite deteta, učešće roditelja/staratelja u planu zaštite i načine uključivanja drugih službi i institucija u postupke zaštite.

Plan zaštite podrazumeva jasno **određivanje promena koje su neophodne za obezbeđenje detetove bezbednosti**. Ovaj postupak podrazumeva jasan uvid u snage i potrebe porodice i sposobnost roditelja/staratelja da odgovori na potrebe deteta. Zavisno od rezultata procene rizika, proces planiranja usluga i mera može da uključi različite službe i stručnjake i razvije ciljeve kratkoročnih ili dugoročnih intervencija.

Mogući rezultati procesa procene rizika su sledeći:

- > ne postoje rizici ili je nivo rizika od zlostavljanja nizak - detetove potrebe su na odgovarajući način zadovoljene u okviru porodice;
- > umereni nivo rizika - ne postoji ozbiljna opasnost po detetovo zdravlje i razvoj;
- > visoki nivo rizika - postoji ozbiljna opasnost po detetovo zdravlje i razvoj.

Ne postoje rizici ili je nivo rizika od zlostavljanja nizak - detetove potrebe su na odgovarajući način zadovoljene u okviru porodice

Ukoliko je timski zaključak centra za socijalni rad, posle postupka procene rizika, da dete nije u riziku od zlostavljanja, odnosno da je nivo rizika nizak, moguće je u okviru tog zaključka dati mišljenje da nisu potrebne dalje usluge i mere na zaštiti deteta. U mnogim situacijama gde su sumnje na postojanje zlostavljanja opovrgnute, centar za socijalni rad

može ipak razmotriti, zajedno sa drugim obrazovnim, zdravstvenim ili drugim socijalnim službama, i ponuditi porodici usluge pomoći i podrške. Podrška ovoj grupi porodica može imati preventivni karakter i predupređiti razvoj problema u neke od oblika zlostavljanja. U nekim slučajevima, može i dalje postojati zabrinutost da dete može doći u situaciju ozbiljne opasnosti po zdravlje i razvoj, ali bez jasnih uporišta u dokazima koji se odnose na roditeljska činjenja ili nečinjenja. Ovakve situacije mogu biti pogodne za uspostavljanje neformalnog nadzora ili praćenja porodice i deteta. Ovakvo praćenje mogu da obavljaju, pored centra za socijalni rad, i zdravstvene ili obrazovne službe ili nevladine organizacije specijalizovane za pomoć porodicama. Praćenje se ne sme koristiti kao sredstvo za odlaganje ili izbegavanje donošenja teških odluka, već na konsultativnom sastanku tima u lokalnoj zajednici treba jasno odrediti:

- > šta se i zbog čega (iz kojih razloga) prati;
- > na koji način se praćenje odvija;
- > koja osoba je zadužena za praćenje.

Značajno je obavestiti roditelje/staratelje o prirodi zabrinutosti za dete i odrediti vremenski okvir i evaluaciju praćenja.

Umereni nivo rizika - ne postoji ozbiljna opasnost po detetovo zdravlje i razvoj

Ukoliko je nivo rizika u kome se dete nalazi umeren, odnosno timski zaključak sadrži ocenu da ne postoji ozbiljna opasnost po detetovo zdravlje i razvoj, centar za socijalni rad zajedno sa drugim uključenim službama i porodicom treba da razmotri plan daljih akcija. Čak i u nekim situacijama kada su detetu nanete ozbiljne povrede, može se doći do zaključka da dete nije u situaciji kontinuiranog rizika po zdravlje i razvoj jer je na primer zlostavljač trajno napustio domaćinstvo ili je u pitanju izolovani incident zlostavljanja.

Centar za socijalni rad u konsultaciji sa drugim uključenim službama treba da proceni da li je roditelj/staratelj ili neki od članova šire porodice deteta spreman i sposoban za saradnju na uspostavljanju detetove bezbednosti i osiguranja zdravlja i razvoja. Procena da dete nije u kontinuiranom riziku, tj. da ne postoji ozbiljna opasnost po zdravlje i razvoj može se doneti samo sagledavanjem svih relevantnih informacija i na osnovu dobro utemeljenog zaključka da je moguća uspešna intervencija kroz pružanje usluga pomoći i podrške i podržavanje snaga porodice.

Veoma je značajno, u skladu sa uzrastom i razumevanjem situacije, uvažiti i mišljenje deteta ili mlade osobe i razmotriti njegove/njene želje i osećanja. U ovom pogledu potrebno je usaglašavanje članova tima organa starateljstva, porodice i drugih uključenih stručnjaka u pogledu daljih akcija.

Roditelji/staratelji i drugi članovi porodice treba da imaju jasan uvid u prirodu zabrinutosti za dete iz perspektive stručnih radnika, te je u ovom

smislu značajno razmotriti:

- > stručne nalaze o statusu i potrebama deteta;
- > gledišta deteta, roditelja/staratelja i drugih članova porodice o njihovoj situaciji;
- > kakve odluke treba doneti;
- > kakve odluke su već donete;
- > koje mogućnosti za donošenje odluka ima porodica (izbor mogućih usluga i vrsta pomoći) i da li postoje određene odluke organa starateljstva oko kojih se ne može pregovarati;
- > kakvi resursi su dostupni porodici i centru za socijalni rad da ostvari plan mera i usluga.

Posle utvrđivanja resursa koji se mogu upotrebiti da dete ostane u porodici, dalji korak je jasno **identifikovanje željenih rezultata usluga i mera**. Shodno tome se određuju vrste usluga, službe koje će ih obezbediti kao i njihov intenzitet, vreme trajanja i način praćenja efekata usluga.

Visoki nivo rizika - postoji ozbiljna opasnost po detetovo zdravlje i razvoj

Kada tim centra zaključi da postoji ozbiljna opasnost za detetovo zdravlje i razvoj, potrebno je razmotriti dalje akcije na osiguranju detetove bezbednosti. Proces podrazumeva određivanje vrste mera i usluga koje će se preduzeti, načina sprovođenja mera i određivanje očekivanih ishoda, odnosno rezultata preduzetih mera zaštite. U svim slučajevima u kojima postoji visok rizik od zlostavljanja potrebno je **organizovati konsultativni sastanak tima lokalne zajednice o strategiji zaštite**, ili ukoliko takav tim nije ustanovljen, na prigodan način uključiti sve relevantne stručnjake zdravstvenih, obrazovnih, socijalnih službi, policije i pravosuđa, koji su uključeni u dotadašnji rad ili je njihova uloga značajna za dalji postupak zaštite.

Centar za socijalni rad treba da pripremi pisani izveštaj za konsultativni sastanak koji sadrži sumarni prikaz i analizu informacija dobijenih tokom procene. Veoma je značajno da izveštaj na jasan način grupiše iznete podatke i pravi **jasnu razliku između činjenica, zapažanja i mišljenja**. Izveštaj uključuje:

- > hronološki prikaz značajnih događaja i kontakata centra za socijalni rad i drugih službi i stručnjaka sa detetom i porodicom;
- > podatke o stanju detetovog zdravlja i razvoja (prošlo i tekuće stanje);
- > podatke o sposobnostima roditelja/staratelja i drugih članova porodice da obezbede sigurnost deteta i odgovore na potrebe njegovog/njenog zdravlja i razvoja;
- > izneta gledišta, želje i osećanja deteta, roditelja i ostalih članova porodice; i
- > zaključak o implikacijama prikazanih podataka na buduću bezbednost, zdravlje i razvoj deteta.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ┐

Stručnjaci drugih službi treba da iznesu detalje o svom radu sa detetom i porodicom, svoja saznanja o detovom zdravlju i razvoju i sposobnostima roditelja/staratelja da osiguraju bezbednost i odgovore na razvojne potrebe deteta.

Cilj konsultacije o strategiji zaštite je da u svetlu razmene informacija o prisustvu kontinuiranog rizika po dete, formuliše **osnovu za plan zaštite deteta**. Osnova za plan zaštite deteta treba da sadrži sledeće oblasti:

- > identifikovane rizike za dete i načine na koji dete može biti zaštićeno kroz usaglašene mere i usluge socijalnih, zdravstvenih, obrazovnih ustanova, policije i pravosuđa;
- > definisanje ciljeva zaštite kratkoročnih i dugoročnih mera, koji su na jasan način povezani sa smanjenjem rizika za dete i promocijom njegovog/njenog zdravlja i razvoja;
- > podelu zaduženja: koji će član tima biti zadužen za pojedini zadatak - uključujući i zaduženja članova porodice - sa vremenskim okvirom za rad na pojedinim zadacima;
- > način praćenja i evaluacije rezultata mera i usluga.

Osnova za plan zaštite deteta se dalje razrađuje u okviru rada stručnih radnika centra za socijalni rad sa detetom i roditeljima, gde se razrađuju realistične strategije i specifične akcije za dostizanje ciljeva zaštite.

Razrada plana mera zaštite i usluga u okviru centra za socijalni rad

Kao nadležni organ starateljstva, centar za socijalni rad razrađuje osnovu za plan zaštite deteta koja je dogovorena na sastanku tima lokalne zajednice i donosi **plan mera i usluga**. Ovaj plan donosi stručni tim organa starateljstva koji određuje jednog stručnog radnika kao voditelja tretmana. **Voditelj tretmana** je zadužen da u saradnji sa drugim članovima stručnog tima organa starateljstva razradi osnovu za plan zaštite deteta, uključujući roditelje/staratelje i samo dete u proces izrade plana mera i usluga i osigura kontinuiranost kontakta tima centra za socijalni rad i stručnjaka drugih službi. Voditelj tretmana je odgovoran i za sprovođenje planiranih mera i usluga i praćenje njihovih efekata.

Stručni tim organa starateljstva uključuje voditelja tretmana i druge stručne profile centra za socijalni rad (pedagoga, socijalnog radnika, psihologa, pravnika), čime obezbeđuje multidisciplinarnost potrebnu za sprovođenje postupaka zaštite. Razrada plana mera i usluga podrazumeva da stručni tim organa starateljstva, predvođen voditeljem tretmana, zajedno sa roditeljima/starateljima, detetom i drugim značajnim osobama iz detetove okoline (npr. članom šire porodice, hraniteljem, itd.) razvije detaljne osnove za plan zaštite deteta.

Stručni tim organa starateljstva donosi plan mera i usluga u svim situacijama u kojima je utvrđeno postojanje umerenog i visokog rizika za dete, sa ciljem da se:

- > osigura bezbednost deteta;
- > promoviše detetovo zdravlje i razvoj; i
- > obezbede mere u najboljem interesu deteta (mere podrške roditeljima i široj porodici da osiguraju bezbednost i razvoj deteta).

Plan mera i usluga određuje koje mere i usluge treba preduzeti, razloge za preduzimanje pojedinih mera, vremenski okvir za pokretanje i sprovođenje pojedinih mera i usluga i jasna zaduženja učesnika u procesu zaštite (voditelja procene, drugih stručnih radnika organa starateljstva, stručnih radnika drugih službi, roditelja/staratelja, deteta, drugih značajnih osoba). Plan treba da obuhvati sledeća područja:

- > opis utvrđenih potreba deteta i koje savetodavne i terapijske usluge su potrebne;
- > određivanje individualnih, dostižnih i na dete usmerenih ciljeva za osiguranje bezbednosti i promociju zdravlja i razvoja deteta;
- > određivanje realistične strategije i posebnih akcija za dostizanje ciljeva;
- > određivanje uloga i odgovornosti stručnih radnika i članova porodice, uključujući i učestalost i vrstu kontakata;
- > određivanje vremenskog okvira za razmatranje primenjenih mera i usluga; i
- > određivanje uloga i odgovornosti drugih stručnjaka i institucija koje su u kontaktu sa detetom i porodicom.

U procesu donošenja plana mera i usluga treba uvek razmotriti mišljenje deteta ili mlade osobe kao i gledišta roditelja/staratelja, osim ukoliko su u suprotnosti sa osiguranjem detetove bezbednosti i razvoja. Zadatak voditelja tretmana je da omogući da dete i roditelji/staratelji jasno razumeju ciljeve plana. Veoma je značajno da se roditeljima/starateljima objasne razlozi brige za dete, kakve konkretne promene su nužne u detetovom okruženju i načinu života, kao i šta se od njih očekuje da urade u vezi ostvarenja plana zaštite. Praksa potpisivanja i davanja saglasnosti na plan mera i usluga od strane svih uključenih strana – stručnih radnika organa starateljstva, roditelja, deteta (u skladu sa uzrastom i razumevanjem situacije) i drugih stručnjaka čije se učešće planira u ostvarivanju plana zaštite, daje dobre rezultate u ovom pogledu.

U svim slučajevima u kojima plan mera i usluga podrazumeva izdvajanje deteta iz porodice, potrebno je razmotriti **način izdvajanja deteta** (uz saglasnost roditelja u slučajevima umerenog rizika i u slučajevima visokog rizika - kada je moguće obezbediti saglasnost roditelja) ili odlukom organa starateljstva o oduzimanju deteta u slučajevima visokog rizika za dete), **vrstu smeštaja, odrediti ciljeve stalnosti i predvideti trajanje smeštaja.**

Polazna pretpostavka socijalnih službi je da je najbolja sredina za razvoj dece prirodna porodica. Ova pretpostavka, međutim, nužno uvažava činjenicu da neke porodice nisu u stanju da pruže adekvatnu negu deci i

da mogu naneti štete detetovom razvoju jer nisu u stanju da prihvate intervencije socijalnih službi na odgovarajući način. U ovim porodicama obično postoji neka stalna karakteristika roditelja koja značajno umanjuje njegovu sposobnost da obezbedi adekvatnu negu i staranje o deci. Opis porodične situacije koji ukazuje da dete treba izdvojiti iz porodice pretpostavlja i da ne postoji drugi roditelj ili član domaćinstva koji može da se stara o deci. Izdvajanje dece iz porodice je indikovano ukoliko je u pitanju samohrani roditelj, bez drugih raspoloživih članova domaćinstva koji bi se mogli starati o detetu (baba, deda, bliži rođaci i sl.), ili kada oba roditelja nisu u stanju da odgovore na potrebe deteta na odgovarajući način, odnosno svojim delovanjem i propustima dovode dete u situaciju kontinuiranog ili visokog rizika po zdravlje i razvoj.

Izbor odgovarajućeg smeštaja za dete koje je neophodno izdvojiti iz porodice prati postupak određivanja ciljeva stalnosti smeštaja u zavisnosti od detetovih uzrasnih i individualnih potreba, kao i perspektiva porodične reintegracije.

Pristupačni su raznovrsni oblici smeštaja: prihvatilišta, hraniteljski smeštaj, domovi za decu bez roditeljskog staranja, vaspitne ustanove, domovi za decu sa posebnim potrebama i smeštaj kod srodnika. Izbor odgovarajućeg smeštaja ne podrazumeva samo opredeljenje za određeni oblik smeštaja, već se na osnovu plana mera i usluga vodi računa o lokaciji smeštaja. U slučajevima kod kojih se planira povratak deteta u porodicu, važno je da mesto na kome je dete smešteno ne bude prostorno udaljeno od mesta na kome žive roditelji/staratelji, jer udaljenost bitno ometa održavanje kontakta između roditelja i dece.

Jasan uvid u potrebe deteta i dobra prognoza razvoja slučaja predstavljaju osnovu za izbor smeštaja. Takođe je važno jasno **predvideti trajanje smeštaja**. Planiranje stalnosti je prognostički postupak određivanja da li će dete, u skladu sa svojim razvojnim stadijumom, doživljajem vremena, posebnim potrebama i porodičnim iskustvom, biti privremeno, tj. kratkoročno na smeštaju ili će smeštaj biti dugotrajan. Dugotrajan, višegodišnji smeštaj se modelira na osnovu mogućnosti porodične reintegracije, kroz balansiranje odnosa sa prirodnom porodicom radi održavanja odnosa i što ranijeg povratka deteta u porodičnu sredinu, ili u drugom slučaju, aranžiranjem trajne zaštite koja omogućava detetu uspostavljanje veza sa novim staraocem. Definisani ciljevi stalnosti smeštaja podrazumevaju i razvijanje odgovarajućih resursa za njihovo ostvarenje.

Faza planiranja postupaka mera i usluga takođe obuhvata vremenski i akcioni **plan praćenja bezbednosti, stanja i potreba deteta**, kao i određivanje podataka pomoću kojih će se slučaj pratiti, da bi se obezbedila preglednost.

Kriterijumi za intervencije porodičnopravne zaštite

Koncepcija centra za socijalni rad kao organa starateljstva zasniva se na integraciji funkcija socijalne i porodičnopravne zaštite. Istovremeno, u delatnosti centra za socijalni rad spojena je funkcija javne službe sa funkcijom vlasti. Porodično pravo sadrži mere preventivne zaštite deteta u okviru porodice, kao i sankcije za slučajeve težeg narušavanja uslova za razvoj deteta. Organ starateljstva je zastupnik države, ovlašćen da preduzme sve potrebne mere socijalne i pravne zaštite kada je ugroženo zdravlje i razvoj deteta.

Specifično pravno obeležje funkcije starateljstva ili njeno pravno jezgro, jeste obezbeđivanje prava i interesa deteta u porodičnim odnosima. Aktivnosti socijalne zaštite obuhvataju prevenciju porodičnih poremećaja (na različitim nivoima) i ostvaruju se pružanjem različitih oblika socijalne podrške i stručnih usluga savetodavnog karaktera. U situacijama kada je dete neposredno izloženo zlostavljanju, socijalni rad i druge discipline zastupljene u socijalnoj zaštiti imaju ulogu metoda koji se koriste za utvrđivanje relevantnih činjenica i u tom smislu čine osnovu za primenu pravne zaštite. Najzad, metodi socijalnog rada koriste se u različitim terapijskim oblicima tretmana deteta i porodice, tako da su komplementarni pravnim sankcijama porodičnog prava.

Nadzor organa starateljstva u svom opštem vidu, kao potencijalno ovlašćenje za preduzimanje mera kojima se obezbeđuje ličnost, prava i interesi deteta, u osnovi predstavlja atribut vlasti. Nadzor ima obavezujući karakter, ne samo u odnosu na roditelje, nego i u odnosu na nadležni organ. Iz generalnog prava nadzora, organ starateljstva crpe i druga, konkretnija ovlašćenja za intervencije imperativnog karaktera: upozoravanje roditelja, stalni nadzor, oduzimanje deteta od roditelja, kontrola i privremena zabrana kontakta. Ove intervencije zadiru u subjektivno pravo roditelja, tako što ga u većoj ili manjoj meri ograničavaju ili ga potpuno ukidaju.

Sadašnja zakonska podela nadležnosti još uvek omogućava da organ starateljstva donosi odluke o ograničavanju roditeljskih prava, i to u smislu oduzimanja deteta od roditelja i ograničavanja ili privremene zabrane održavanja ličnih odnosa sa detetom. Međutim, prema odredbi čl. 9. Konvencije o pravima deteta, sa kojom treba da se usklade i rešenja u okviru reforme porodičnog zakona, organ starateljstva bio bi nadležan isključivo za intervencije koje predstavljaju kontrolu i savetodavnu pomoć porodici. Mere prinudnog karaktera koje posežu za roditeljskim pravom u smislu izdvajanja deteta iz porodice, odnosno oduzimanja određenih prava roditelja, iziskivale bi sudsku proceduru. U ovakvim situacijama, organ starateljstva bio bi ovlašćen da obezbedi, odnosno zastupa prava deteta na zaštitu: inicirao bi postupak pred vanparničnim sudom i učestvovao u njemu ili predlagao odgovarajuće mere u drugim sudskim postupcima.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ─

S druge strane, organ starateljstva je, već i prema zakonskoj dikciji, orijentisan na "zaštitu porodice i pomoć porodici", što znači da je težište delovanja na socijalnoj podršci i zaštiti celine porodičnih odnosa. U pogledu metoda, tj. načina ostvarivanja porodičnih prava, zakon upućuje na primenu socijalnog rada i "drugih metoda zasnovanih na dobrovoljnosti i saradnji".

Kada poremećaj odnosa/funkcija ugrožava interes deteta kao društvenu visoko zaštićenu vrednost, obaveznost društvenog uticaja uključuje i određenu meru prinude. Postavlja se pitanje kriterijuma za primenu određenih intervencija, kao i pitanje odnosa između pojedinih vrsta i metoda intervenisanja. U praksi kao i u teoriji, postoji izvesna napetost i protivrečnosti između različitih ciljeva, sadržaja intervencija i raznorodnih metodskih postupaka. Ona se može izraziti kroz sledeće suprotstavljene principe, odnosno dihotomije:

- > autonomija porodice - intervencija države;
- > privatnost porodičnog života - javni nadzor;
- > integracija porodice - posebna zaštita deteta;
- > dobrovoljnost/saradnja - prinuda prema roditeljima.

Protivrečnosti se zaoštavaju naročito kada se metodi socijalnog rada koriste u funkciji pravne zaštite, tj. prinudnog regulisanja odnosa.

Kako je moguće pomiriti ili prevazilaziti ove suprotnosti? One se ne mogu ukinuti jer proističu iz opštih kontroverzi u vezi sa pojavom zlostavljanja dece i društvenom reakcijom. Ono čemu praksa treba da teži jeste da se obezbedi "**najbolji interes deteta**". Pitanje "šta je to najbolji interes deteta" ne može da dobije jednostavan i izričit odgovor, niti je moguće uspostaviti čvrste i jednoznačne kriterijume za primenu pojedinih vrsta intervencija. Ipak, ovaj pojam sugerise da je potrebno, u konkretnim okolnostima, odrediti koja alternativa najviše odgovara specifičnim potrebama deteta i koja su sredstva najpogodnija za postizanje tako postavljenog cilja.

Procena statusa deteta i planiranje mera zaštite treba da se usmeri tako da obezbedi:

- > sagledavanje **celine** životne situacije deteta i porodice;
- > informisanje roditelja i deteta o značajnim činjenicama na osnovu kojih oni mogu steći uvid u potrebe deteta i mogućnosti korišćenja odgovarajućih usluga;
- > usklađivanje interesa i sporazumevanje između članova porodice i nalaženje rešenja koje najviše odgovara potrebama deteta;
- > informisanje roditelja i deteta o planiranim postupcima zaštite;
- > slobodno izražavanje mišljenja i stavova roditelja i deteta o situaciji i planiranim postupcima zaštite.

U tom smislu, pojedine mere iz nadležnosti organa starateljstva treba planirati u zavisnosti od stepena izraženosti zlostavljanja, opasnosti za zdravlje i razvoj deteta, kao i sposobnosti roditelja, odnosno spremnosti za prihvatanje socijalne podrške.

Kada treba primeniti meru upozoravanja roditelja?

Mera upozoravanja roditelja na nedostatke u podizanju i vaspitanju deteta ima dvojak funkciju:

- > usmerena je na promene u porodici kojima će se sprečiti dalji razvoj problema;
- > pruža mogućnost pojačanog uticaja jer se zasniva na atributu vlasti - javnom ovlašćenju starateljskog organa.

Određivanje ove mere u okviru plana zaštite polazi od pretpostavke da postoji **nizak ili umereni nivo rizika za zdravlje i razvoj deteta**. Ključni element procene predstavlja porodična sredina, te ova vrsta mere pogoduje situaciji u kojoj roditelji imaju potencijalnih sposobnosti da, uz odgovarajuće oblike pomoći i usluga, izmene uslove i način podizanja deteta. Ovakva mera dolazi u obzir i u onim situacijama kada sumnje na zlostavljanje nisu potvrđene, tj. kada se nezadovoljavajući status deteta ne može pripisati ili ne može isključivo pripisati ponašanju roditelja. U takvim slučajevima, kada se predviđa mogućnost da dete dođe u stanje ozbiljne ugroženosti i kada roditelj(i) ne daje(u) dovoljno garancija da će sopstvenim snagama promeniti uslove, organ starateljstva može da primeni ovakvu meru obavezujućeg dejstva na roditelje. "Upozoravanje" kao interventna mera sugerše odnos autoriteta. Prosuđivanje organa starateljstva o interesu i potrebama deteta nadilazi stavove roditelja i oni, u krajnjoj liniji, moraju da usklade svoje postupke i način podizanja deteta sa smernicama koje im daje taj organ.

Mera predstavlja **prvu u nizu intervencija** koje podrazumevaju određeni stepen prinude u odnosu na roditelje, obeležje svojstveno pravnom metodu regulisanja odnosa. Zato je, u okviru procene, važno da se posebno razmotre stavovi roditelja i njihova spremnost da svojevolljno prihvate savetodavnu pomoć i usluge.

Upozoravanje roditelja kao obavezujuću intervenciju organa starateljstva određuju sledeći kriterijumi:

- > neposredna opasnost (niskog ili umerenog stepena) ili potencijalna ugroženost deteta;
- > potreba da se pojačanim uticajem, autoritetom vlasti, deluje na ponašanje roditelja.

Kada treba odrediti stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava?

Ova vrsta nadzora jeste kontinuirana i neposredna kontrola roditeljskih postupaka i ponašanja u odnosu na zadovoljavanje životnih i razvojnih potreba deteta. Budući da predstavlja veću meru ograničavanja roditeljske autonomije, mora biti opravdan određenim stepenom rizika za dete. U pravilu, to bi se odnosilo na one slučajeve u kojima oblici i intenzitet zlostavljanja, u spoju sa karakteristikama deteta i porodice i faktorima socijalne sredine, uslovljavaju **umereni nivo rizika**.

Mera bi se primenjivala u situacijama kada su ispoljeni određeni poremećaji u funkcionisanju porodice koji ugrožavaju fizički i psihički integritet ili osujećuju razvoj deteta, ali koji ne predstavljaju "ozbiljnu opasnost" ili opasnost koja se ne bi mogla otkloniti delovanjem na porodicu kao celinu odnosa. U tom smislu, nadzor može biti delotvoran i u slučajevima "ozbiljne opasnosti po detetovo zdravlje i razvoj" ako postoje potencijali i spremnost roditelja da prihvate određene zahteve koji bi vodili promeni situacije (prihvatanje lečenja ili psihosocijalnog tretmana).

Razlog za uvođenje ovakve, pravno formalizovane kontrole, jeste potreba da se odrede čvrste obaveze i ograničenja i da se njihovo ostvarivanje obezbedi autoritetom državnog organa.

Sankcije za nepridržavanje ovih obaveza bile bi teže mere ograničavanja (oduzimanje deteta od roditelja, ograničavanje ili privremena zabrana kontakta) ili lišenje roditeljskog prava.

Ova vrsta intervencije prati princip postupnosti i "manjeg posezanja" za roditeljskim pravom, ali njen obavezujući karakter ima preventivni smisao u odnosu na razvoj i strukturisanje intenzivnijih oblika zlostavljanja sa eventualnim težim posledicama po zdravlje i razvoj deteta. Kombinacija njenog ograničavajućeg (prinudnog) dejstva sa odgovarajućim sadržajima i metodima socijalne podrške omogućuje rehabilitaciju porodičnih funkcija i integrisanje porodice.

Kada se dete može i treba izdvojiti iz porodice?

Oduzimanje deteta od roditelja je mera porodičnopravne zaštite koja je rezervisana za teže oblike zlostavljanja, što znači da se može primeniti kada postoji **visok stepen rizika ili "ozbiljna opasnost po zdravlje i razvoj deteta"**. Intervencija nije uslovljena samo intenzitetom i hronicitetom zlostavljanja već, posebno, **nemogućnošću da se opasnost otkloni ili stanje promeni na drugi način** kojim bi se obezbedio razvoj deteta u porodičnoj sredini.

Zakonski uslovi za primenu ove mere definisani su tako da je težište na proceni porodične situacije i načina na koji ta situacija ugrožava dete. Nije dovoljno samo konstatovati da u porodici postoje neke okolnosti, odnosno da ponašanje roditelja ili drugih članova porodice predstavlja opasnost za dete, već treba ustanoviti da li i na koji način je moguće da se detetu pruži potrebna zaštita, bez pravnih sankcija prinudnog karaktera u smislu izdvajanja deteta. U tom smislu treba proceniti, pre svega, da li kapaciteti jednog od roditelja ili drugog člana porodice daju garancije za promene stanja. U tom slučaju je moguće da se pojačanom socijalnom podrškom i merama nadzora, kao i ograničavanja roditelja koji ugrožava dete, stvaraju uslovi za bezbednost deteta.

Budući da je osnov za izdvajanje deteta objektivno stanje rizika koji se ne može otkloniti na drugi način, aktivnosti valja usmeriti ka tome da roditelj(i) dobije(u) uvid u stanje i potrebe deteta i da interes deteta shvati kao sopstveni interes. U datoj situaciji, kada nije moguće da se zdravlje deteta i njegov razvoj na adekvatan način obezbede u porodici,

roditeljima treba ponuditi pomoć u vidu privremenog smeštaja deteta u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite. Ovakav način zbrinjavanja deteta, uz saglasnost roditelja, daje veće šanse za osposobljavanje roditelja i reintegraciju porodice. Međutim, u situaciji kada roditelj(i) neadekvatno reaguje(u), suprotstavljanje interesa deteta i roditelja neizbežno dovodi do prinudnog obezbeđenja detetovog prava.

Ograničavanje i zabrana ličnih odnosa sa detetom

Prema čl. 131. st. 3. ZBPO, održavanje ličnih odnosa dece sa roditeljima može se ograničiti ili privremeno zabraniti samo radi zaštite zdravlja i drugih važnih interesa deteta.

Pravo roditelja na održavanje ličnih odnosa sa detetom je derivat prava ili transformisano pravo na podizanje i vaspitanje deteta. S druge strane postoji pravo deteta koje je odvojeno od jednog ili oba roditelja da sa njima održava lične odnose i neposredne kontakte, na stalnoj osnovi (čl. 9. st 3. Konvencije). Ovo pravo može se ograničiti ili uskratiti samo radi zaštite interesa deteta, tj, kada se kontaktima ugrožava život, zdravlje ili vaspitanje deteta. U situacijama kada je dete žrtva zlostavljanja i odvojeno od roditelja upravo radi njegove bezbednosti, često se postavlja pitanje da li uopšte treba dozvoliti dalje kontakte sa tim roditeljem. Odgovor na ovo pitanje zavisi od ukupne procene situacije i detetovih potreba: oblika, intenziteta i hroniciteta zlostavljanja, posledica (postojećih i mogućih), potreba deteta za oporavkom. Tokom procene je naročito važno ispitati stavove i sposobnosti roditelja, mogućnosti rehabilitacije deteta, kao i njegovo mišljenje i želje. Na osnovu toga treba odrediti ograničavanje kontakta, tj, održavanje kontakta pod kontrolisanim uslovima ili pak, privremeno zabraniti svaku vrstu kontakta.

Pitanje održavanja ličnih odnosa sa detetom može se pojaviti u bilo kojoj fazi zaštitnog procesa: od otvaranja slučaja, kroz postupke procene i planiranja, do praćenja i evaluacije zaštitnih mera. Plan zaštite deteta obavezno treba da obuhvati i način rešavanja ovog pitanja, s tim što je to u ovoj fazi uključeno kao sastavni deo planiranja dugoročnijih mera. Potreba za ograničavanjem ili isključivanjem kontakta sa detetom može biti naročito aktuelna u situacijama kada je dete oduzeto od roditelja i pokrenut postupak za lišavanje roditeljskog prava. U takvim slučajevima organ starateljstva je nadležan da hitno preduzme sve mere za zaštitu ličnosti i prava deteta, među kojima bi bilo i donošenje odluke o kontaktima roditelja i deteta.

Prema iskustvima i stavovima stručnjaka koji rade u zaštiti zlostavljane dece, registar pravnih intervencija predviđen našim pozitivnim pravom je nedovoljan i neprilagođen potrebama. Predlaže se uvođenje novih vrsta zaštitnih mera koje bi omogućile viši stepen i bolju individualizaciju zaštite, i na taj način doprinele njenoj efikasnosti. Neki od predloga našli su mesto u nacrtu porodičnog zakona (radna verzija). Tako se predviđa uvođenje

sledećih mera za koje bi bio nadležan sud: zabrana pristupa, ograničenje ili zabrana kontakta sa detetom, obavezno lečenje, odnosno psihosocijalni tretman nasilnika, udaljavanje iz stana ili kuće.

Kada se roditelj može i kada ga treba lišiti roditeljskog prava?

Lišenje roditeljskog prava je najteža porodičnopravna sankcija prema roditelju/ima i zato je uslovljena najvišim stepenom ugrožavanja deteta, kao i određenim kvalitetom subjektivnog odnosa prema sopstvenom ponašanju.

Zakonske pretpostavke za lišenje roditeljskog prava podrazumevaju **najintenzivnije oblike zlostavljanja ("zloupotreba roditeljskog prava" i/li "grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti")**. Iako se u ovim situacijama najčešće radi o zlostavljanju koje je već prouzrokovalo određene posledice po zdravlje i razvoj deteta, taj uslov nije neophodan. Mera se zasniva na takvim obeležjima ponašanja koja predstavljaju povredu prava i koja mogu izazvati teške posledice.

Ako je procenom zlostavljanja i statusa deteta utvrđen **visok stepen opasnosti za zdravlje i razvoj deteta**, to još uvek ne znači da postoji osnov za pokretanje postupka za lišenje roditeljskog prava. Kriterijum rizika koji je presudan za izdvajanje deteta iz porodice, svakako je relevantan i za preduzimanje ove zaštitne mere. Međutim, u ovom slučaju se moraju imati na umu i drugi važni kriterijumi:

- > sposobnost roditelja za rasuđivanje;
- > određeni stepen krivice (zla namera ili grubi nehat);
- > ustrajnost ponašanja i pored preduzimanja drugih mera socijalne i porodičnopravne zaštite.

Primenom ovih dodatnih kriterijuma razgraničava se potreba za bezbednošću deteta od osnovanosti sankcije kojom se ukidaju sva roditeljska prava i dužnosti (osim dužnosti izdržavanja). Kombinacijom navedenih kriterijuma ova vrsta intervencije može biti opravdana i kada ne postoji neposredan rizik za detetovo zdravlje i razvoj, ali kada ponašanje roditelja u velikoj meri krši prava deteta i predstavlja potencijalnu opasnost za detetovu ličnost. To bi bio slučaj kada dete ne živi sa tim roditeljem, ali postoji opravdani razlog da mu se oduzmu sva roditeljska ovlašćenja (uključujući i pravo na lične odnose) kako ne bi imao mogućnosti da nanosi dalju štetu interesima deteta. Opravdanost razloga podrazumeva:

- > da postoji potreba za promenom pravnog statusa deteta kako bi se obezbedili uslovi za njegovu sigurnost i razvoj, i
- > da je ponašanje roditelja svesno, skrivljeno, i da se nastavlja uprkos drugim merama uticaja.

U nekim, najtežim slučajevima zlostavljanja, kada je najneposrednije ugrožen život, zdravlje, odnosno kada je takvo ponašanje roditelja već izazvalo teške posledice po dete, biće potrebno i osnovano da se primeni

sankcija lišenja roditeljskog prava i bez prethodnih pokušaja da se na drugi način utiče na roditelja(e).

Odnos između postupaka procene i upravnog postupka

Delokrug centra za socijalni rad predstavlja okvir integralne delatnosti koji obuhvata različite sadržaje, oblike i metode zaštite. Specifična funkcija organa starateljstva zasnovana je na javnom ovlašćenju koje je usmereno na obezbeđivanje prava i interesa dece i podrazumeva preduzimanje mera pravne zaštite sa atributom obaveznosti. Zato je ovaj aspekt delatnosti centra za socijalni rad vezan za primenu upravnog postupka, znači, procesnog zakona kojim su regulisana pravila postupanja u onim stvarima u kojima se odlučuje o pravima i obavezama građana. U poslovima koji se zasnivaju na ovlašćenjima organa starateljstva posebno se mora imati u vidu princip zakonitosti i drugi principi upravnog postupka koji obezbeđuju zaštitu prava određenih subjekata. U tom smislu, pravo određuje način na koji će se obavljati drugi, vanpravni stručni postupci u centru za socijalni rad.

S druge strane, interdisciplinarni pristup koji je zastupljen u delatnosti centra bitno utiče na način primene prava i, u mnogim elementima, modifikuje sam upravni postupak. U celini posmatrano, upravni postupak koji se primenjuje u socijalnoj zaštiti i porodičnom pravu ima karakter opšteg upravnog postupka. Ali, sadržina odnosa koji su predmet pravnog regulisanja, kao i sadržina određenih intervencija iz nadležnosti organa starateljstva, daju tom postupku izvesna specifična obeležja.

Prema čl. 221. st. 2. ZBPO, "organ starateljstva u pripremanju, donošenju i sprovođenju svojih rešenja koristi sve vidove socijalne zaštite i usluge socijalnih, zdravstvenih, obrazovnovaspitnih i drugih organizacija...". Taj organ se upućuje da svoje odluke zasniva na "savremenim stručnim metodama socijalnog rada i socijalne zaštite" (čl. 260). Dok je primena upravnog postupka obavezna kada je reč o donošenju odluka o obavezama, pravima i pravnim interesima subjekata, u ostalim slučajevima (materijalne pomoći i nematerijalne usluge socijalnog rada) organu starateljstva je ostavljeno da postupak vodi na "najcelishodniji način" (čl. 261), prema prirodi potreba, odnosno standardima odgovarajućih stručnih disciplina.

Više načelnih odredbi ZBPO upućuje na preventivne oblike zaštite porodice i na primenu "metoda zasnovanih na dobrovoljnosti i saradnji" (videti naročito čl. 20. i 21).

U pojedinim fazama i aspektima procesa ovi različiti stručni metodi i tehnike usmereni su na pružanje pomoći i podrške, i to na principu slobodnog izbora ("metodi zasnovani na dobrovoljnosti i saradnji"). U takvim slučajevima, ovi postupci se kreću u generalnim zakonskim okvirima, ali se zasnivaju na principima i zahtevima odgovarajućih stručnih

disciplina. Ukoliko je potrebno da se odnos reguliše na prinudan način, odnosno kada je cilj postupka eventualna primena intervencije sa obavezujućim dejstvom, navedeni stručni metodi i tehnike stavljaju se u funkciju pravne zaštite i podležu procesnim pravilima upravnog postupka. Primena opšte pravne norme, tj. donošenje odluke u upravnom postupku zasniva se, najvećim delom, na vanpravnim stručnim postupcima (socijalnog rada, psihologije, pedagogije, medicine) koji određuju značenje pojedinih pravnih standarda i, na taj način, učestvuju u tumačenju prava.

Procesne odredbe koje regulišu postupak organa starateljstva dopuštaju, dakle, odstupanja i proširenja u odnosu na osnovnu pravnu regulativu. U tom smislu, potrebno je odrediti karakter ovog specifičnog socijalno-pravnog postupka i ulogu stručnih metoda u integralnom procesu zaštite. Pitanja se odnose na:

- > smisao i značaj pojedinih načela upravnog postupka (načelo materijalne istine, načelo slobodne ocene dokaza i dr.),
- > položaj stručnjaka vanpravnih struka kao ovlašćenih službenih lica organa starateljstva,
- > način dokazivanja i karakter pojedinih dokaznih sredstava,
- > način odlučivanja, tj. rešavanja u upravnom postupku.

U okviru upravnog postupka organ starateljstva je dužan da utvrdi sve činjenice koje su od važnosti za donošenje zakonitog i pravilnog rešenja. U tom pogledu, postupci stručne procene u svim fazama ili momentima zaštitnog procesa, treba da obuhvate sve one elemente koji se odnose na postojanje zlostavljanja, kao i na status i potrebe deteta, da omoguće povezivanje ovih saznanja i da odrede njihovo značenje za pravno rešavanje problema.

Načelo slobodne ocene dokaza dobija puni smisao i veću važnost kada ocenu vrši ne samo jedno ovlašćeno lice koje vodi postupak, već tim stručnjaka odgovarajućih znanja, tako da svaki stručnjak može da oceni vrednost svih dokaza pojedinačno i u njihovoj međusobnoj vezi. Pritom prvenstveno daje sud o činjenicama koje spadaju u domen njegovog stručnog znanja i rada.

U ostvarivanju zadataka organa starateljstva stručnjaci vanpravnih disciplina (socijalni radnici, psiholozi, pedagozi) obavljaju dve vrste delatnosti:

- > obezbeđuju mere socijalne zaštite i usluge socijalnog rada, i
- > učestvuju u provođenju upravnog postupka.

U obe ove uloge oni istupaju kao ovlašćeni predstavnici organa starateljstva. Svi oni pojedinačno, ali i kao interdisciplinarni tim, u skladu sa pravilima organizacije u centru za socijalni rad, ovlašćeni su da preduzimaju radnje koje spadaju u njihov stručni delokrug. Pravnik je pozvan da vodi računa o tome da se izvedu sve potrebne radnje i prikupe svi potrebni podaci koji su od značaja za pravilnu primenu

materijalnopravnih propisa. U tom smislu on treba, zajedno s drugim odgovarajućim stručnjakom ili timom u celini, da oceni vrednost i potpunost pribavljenih podataka i da proceni da li je potrebno preduzimanje drugih radnji i izvođenje drugih dokaza.

U upravnom postupku se kao dokazno sredstvo može upotrebiti sve što je podesno za utvrđivanje stanja stvari i što odgovara pojedinom slučaju, pri čemu zakon kao primer izdvaja najčešća dokazna sredstva (isprave, svedoci, izjava stranke, uviđaj, veštaci). U oblastima iz nadležnosti organa starateljstva najvažniju ulogu dobijaju podaci o činjenicama koji su dobijeni kao rezultat posebnih stručnih postupaka. Ovi podaci imaju snagu dokaza, bilo da su pribavljeni kroz stručno ispitivanje koje je obavio pojedinačni stručnjak ili su rezultat procene tima u celini. U tom smislu, kao dokazi se smatraju stručni nalazi i mišljenja odgovarajućih stručnih radnika, timski zaključci, zabeleške o informacijama dobijenim neposrednim razgovorom sa klijentima i drugim osobama, kao i zabeleške o preduzetim aktivnostima, itd.

U okviru upravnog postupka, ispitnim postupkom po pravilu rukovodi pravnik čiji je zadatak da usmerava tok postupka ka rasvetljavanju relevantnih činjenica i da se stara da stranke u postupku (roditelji i dete) ostvare svoja procesna i materijalna prava. Istovremeno, i drugi stručnjaci koji su uključeni u proces procene, odnosno zaštitnih intervencija, treba da ukazuju na potrebu za preduzimanjem određenih radnji (postupaka) iz njihovog delokruga ili delokruga drugih stručnjaka, koje bi doprinele rasvetljavanju činjeničnog stanja.

Iz ugla prava, stručni metodi i tehnike koji imaju za cilj prikupljanje podataka relevantnih za donošenje odluke, imaju karakter radnji službeno ovlašćenog lica u upravnom postupku. Od momenta kada se pokrene pravni postupak za primenu odgovarajuće intervencije (ograničenja roditeljskog prava ili druge prinudne mere), svaki stručnjak je dužan da obavesti stranku (klijenta) o ovom svom svojstvu.

Važno je da stranke (roditelji i dete) budu informisane o svojim pravima i da im se pruži pomoć - uputstvo na koji način ih najbolje mogu ostvariti.

U slučajevima u vezi sa zlostavljanjem dece, po pravilu je neophodna usmena rasprava kao deo ispitnog postupka. U okviru usmene rasprave obezbeđuje se neposredno izjašnjavanje stranaka (roditelja), odnosno konfrontiranje njihovih stavova kao i stavova drugih učesnika u postupku. Usmena rasprava treba da se planira kao deo postupka procene i o njenom cilju i načinu vođenja treba da postoji saglasnost tima. Usmenom raspravom rukovodi pravnik, a njoj prisustvuju, prema dogovoru, drugi stručnjaci koji mogu da postavljaju pitanja i da na taj način pomognu u rasvetljavanju određenih činjenica. Treba voditi računa da se na raspravi ne iznose neposredno neka saznanja do kojih se došlo tokom ranijeg ispitivanja ili pružanja usluga, a koja bi mogla povrediti interes bilo kojeg učesnika.

U toku postupka vode se zabeleške i zapisnici. Zapisnik se obavezno vodi o usmenoj raspravi i o odlučivanju. O pojedinim radnjama koje su, u cilju sprovođenja upravnog postupka, preduzeli pravnik ili drugi stručnjaci

organa starateljstva, vode se zabeleške. To se odnosi naročito na: prijem prijava i obaveštenja, posetu porodici, obavljene razgovore sa klijentima, srodnicima, susedima, stručnjacima drugih ustanova ili saradnicima iz drugih organizacija i sl., ako je cilj ovih radnji utvrđivanje činjenica koje su osnov za primenu pravnih mera zaštite.

Donošenje odluka (rešenja) iz nadležnosti organa starateljstva, kao i zaključaka na osnovu kojih organ starateljstva preduzima intervencije kod drugih organa (pokretanje postupka ili zastupanje interesa i prava deteta u sudskom postupku, podnošenje krivične prijave i sl.), zasniva se na njegovoj relativno širokoj diskrecionoj moći. Primena opšte pravne norme zasniva se na "slobodnoj oceni celishodnosti". Uloga organa starateljstva podrazumeva delovanje u cilju zaštite interesa deteta koje se poima kao tipična, opšte-društveno priznata vrednost. Da bi se taj cilj ostvario potrebno je relativno potpuno i svestrano ispitivanje i procenjivanje svih činjenica koje određuju konkretnu životnu situaciju i izbor optimalnih intervencija (pravnih i drugih). U proceni svih tih činjenica i njihovog međusobnog uticaja, kao i definisanju konkretnog interesa deteta, neophodno je učešće različitih stručnih disciplina.

Proces donošenja odluke (rešenja ili zaključka o preduzimanju drugih pravnih intervencija) ima određenih specifičnosti budući da se odvija u uslovima interdisciplinarnog - timskog rada. Iako je, prema upravno-pravnim propisima, za donošenje rešenja nadležan rukovodilac ustanove - direktor centra za socijalni rad (ili lice koje on ovlasti), u ovim uslovima, faktički, odluku kreira tim u celini. Odluka je rezultat integralne procedure u kojoj učestvuju svi pozvani stručnjaci, svaki iz ugla svoje stručne kompetencije.

Kada više stručnjaka ili tim u celini učestvuju u postupku, odluka organa starateljstva bi trebalo da se zasniva na zajedničkoj pripremi i konsensusu. To znači da prilikom odlučivanja ne bi trebalo primenjivati princip većine glasova, već nastojati da se nađe jedinstveno rešenje. Analitičkom deobom složenog pitanja na delove (potpitanja) i postepenim postizanjem saglasnosti u pojedinostima, moguće je da se dostigne saglasnost u celini. Naročito treba videti da li neusaglašenost stavova proističe iz toga što su neke činjenice i okolnosti nedovoljno ispitane. U takvim slučajevima, odlaganje odluke, dopunska ispitivanja spornih stvari i proširivanje saznanja mogu dovesti do približavanja mišljenja i nalaženja zajedničkog rešenja.

U krajnjem slučaju, ovlašćenje za donošenje odluke ima direktor, ali on to svoje ovlašćenje treba da koristi maksimalno uvažavajući nalaze i mišljenja stručnjaka, kao i princip zakonitosti rada.

Pored navođenja opšteg pravnog osnova nadležnosti i odredaba Zakona o upravnom postupku, rešenje treba da sadrži precizno određeni pravni osnov za primenu pojedinih mera porodičnopravne zaštite. U određenim slučajevima kada se radi o složenim intervencijama, dispozitiv rešenja treba da bude sastavljen iz više delova u kojima se regulišu opštiji i konkretniji aspekti odnosa (npr., rešenje o određivanju stalnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava bi prvim delom dispozitiva ustanovio

nadzor, dok bi u drugom delu dispozitiva trebalo odrediti konkretne obaveze, ograničenja ili zabrane).

Obrazloženje rešenja zasniva se na stručnim nalazima i mišljenjima, odnosno timskim zaključcima koji proizlaze iz celokupnog procesa stručne procene, kao i na činjenicama koje su utvrđene radnjama i dokaznim sredstvima upravnog postupka (izjave stranaka, svedočenje, veštačenje). Obrazloženje treba da predstavi sve činjenice i okolnosti koje su ocenjene kao relevantne za donošenje odluke i njihovo značenje sa stanovišta materijalnog propisa (ZBPO) koji utvrđuje uslove za primenu određene mere.

U otpravku rešenja obavezno treba da bude data pouka o pravnom leku, ali i obaveštavanje stranaka o njihovim pravima inače mora biti sastavni deo ukupne aktivnosti u toku sprovođenja zaštitnog procesa.

Učešće deteta

Prema čl. 12. Konvencije o pravima deteta, dete ima pravo na slobodno izražavanje mišljenja o svim pitanjima koja ga se tiču. Tom mišljenju se mora posvetiti dužna pažnja, u skladu sa godinama i zrelošću deteta. Dete ima pravo da bude saslušano u svim sudskim i administrativnim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima, bilo neposredno ili preko zastupnika, odnosno odgovarajućeg organa.

Položaj roditelja kao stranaka u postupku danas je već sasvim nesporan. U tom pogledu jasno je da roditelji (i nenasilni i nasilni) moraju biti informisani o svojim pravima, o toku postupka, rezultatima procene i planiranim aktivnostima. Posebno je važno da se obezbedi njihovo učešće u aktivnostima koje imaju cilj i karakter socijalne podrške. Na isti način, u modernom konceptu prava deteta, postaje značajno uključivanje deteta kao subjekta porodičnih odnosa u sve postupke u kojima se ostvaruju njegova prava. U tom smislu treba omogućiti i podržati učešće deteta u svim fazama zaštitnog procesa.

Uključivanje deteta podrazumeva, pre svega, da treba odrediti pogodan način, usklađen sa njegovim uzrastom i sposobnostima, da se ono upozna sa situacijom, razlozima za zainteresovanost nadležne službe i mogućnostima za pružanje zaštite. Informisanost deteta o njegovim pravima je bitna pretpostavka za izražavanje mišljenja i stavova o postupcima koji se preduzimaju u njegovom interesu.

Detetu moraju biti obezbeđeni uslovi da izloži svoje viđenje sopstvenog položaja i događaja u vezi sa zlostavljanjem i da se izjasni o tome da li i na koji način želi da učestvuje u pravnim postupcima (pred organom starateljstva ili sudom). Treba poštovati potrebu i želju deteta da se ne suočava sa zlostavljačem. U skladu sa tim treba planirati i učešće deteta na sastancima tima ili na usmenoj raspravi. Detetu treba ponuditi i mogućnost da u ovome učestvuje zajedno sa nekom drugom osobom (srodnikom, prijateljem, nastavnikom ili vaspitačem) u koju ima poverenje i koja mu može pružiti podršku.

Stručnjaci organa starateljstva treba da procene da li prisustvo nasilnog roditelja može da bude opasno, zastrašujuće ili da na drugi način traumatizuje dete. To se odnosi i na eventualne naknadne posledice. U takvim situacijama roditelja treba isključiti, s tim što mu se mora obezbediti izjašnjavanje u drugoj prilici. Ako dete ne želi ili ako stručnjaci ocene da bi za njega bilo štetno da prisustvuje sastancima, odnosno raspravi, onaj stručnjak koji je najneposrednije radio sa detetom i koji je s njim ostvario najbliži kontakt, treba da prenese, što je vernije moguće, mišljenje i stavove deteta.

Evropska konvencija o vršenju prava deteta usvojena je 1996. godine, ali joj Jugoslavija još uvek nije pristupila. Prema čl. 3 te Konvencije, dete koje se prema unutrašnjem (nacionalnom) pravu smatra dovoljno zrelim, u postupku pred pravosudnim organom ima sledeća procesna prava:

- a) da dobije sve relevantne informacije;
- b) da bude konsultovano i da izrazi svoje poglede (mišljenje);
- c) da bude informisano o mogućim posledicama postupanja u skladu s tim pogledima i o mogućim posledicama svake odluke.

Pored toga, prema čl. 4 i 5 Konvencije, države potpisnice bi trebalo da razmotre mogućnosti da se detetu priznaju i druga procesna prava u skladu sa zrelošću. U tom smislu dete bi moglo da zatraži, lično ili posredstvom drugih lica ili tela, imenovanje specijalnog zastupnika, odnosno pomoć odgovarajućeg lica po svom izboru, koje bi mu/jjoj pomoglo da izrazi svoje poglede, kao i da ostvaruje neka ili sva prava učesnika u postupku.

Naročito je važno da dete izrazi svoje stavove o merama koje se planiraju u cilju zaštite njegovog interesa. Mogu se javiti izvesne dileme u vezi sa eventualnim neslaganjima detetovog mišljenja i mišljenja stručnjaka o tome koji je njegov "najbolji interes". Ove dileme se mogu razrešiti tako što bi kompleksan i integrativan pristup procenjivanju interesa nužno uključio i stavove deteta. U našem pravu nije predviđena nezavisna pravna reprezentacija deteta kao subjekta prava na zaštitu. Budući da zastupanje prava i interesa deteta predstavlja deo osnovne funkcije starateljskog organa, taj organ treba da obezbedi da se zastupanje prava zasniva i na ličnoj participaciji deteta. U tom smislu, postupci stručne procene pretpostavljaju i davanje stručne podrške detetu da izrazi mišljenje o sopstvenoj situaciji i mogućim rešenjima.

Često se postavlja pitanje da li su i kada deca sposobna da iskazuju svoje mišljenje koje treba uvažiti, da li su sposobna da donose važne odluke koje se njih tiču, na kom uzrastu su u stanju da iskažu svoje potrebe i slična pitanja. Pri odgovoru na ova pitanja treba voditi računa o sledećem: pružanje mogućnosti detetu da iskaže svoju potrebu, mišljenje ili stav ne treba strogo vezivati za hronološki uzrast deteta; treba voditi računa o individualnim razlikama koje postoje u razvoju dece. Ovakav stav podrazumeva da je moguće adekvatnim pristupom i stvaranjem uslova prilagođenim detetu uključiti dete i dati mu mogućnost da iskaže svoje

mišljenje. Nezavisno od razvojno (kognitivno) uslovljenih mogućnosti za izražavanje mišljenja, moramo saslušati dete i njegovo mišljenje uzeti u obzir. Stavljanjem deteta u takvu situaciju uvažavamo i princip da aktivno učešće deteta u sopstvenom razvoju utiče na to da dete brže razvija sopstvene "zaštitne strategije". Ovakav pristup ima veću razvojnu vrednost od strategije kod koje preovladava zaštitnički stav koji ostavlja dete u stanju neiskustva.

USLUGE I MERE ZAŠTITE

Obezbeđivanje usluga

- > Ugovaranje ili koordiniranje usluga koje obezbeđuju druge službe, institucije i organizacije;
- > razjašnjavanje postavljenih ciljeva usluga i mera zaštite sa ostalim službama;
- > direktno obezbeđivanje odabranih usluga i mera porodici i detetu;
- > priprema deteta za sud;
- > dalje praćenje bezbednosti, stanja i potreba deteta.

Plan mera i usluga podrazumeva **pažljivo određivanje vrsta, intenziteta i vremena trajanja usluga**. Procena rizika, statusa i potreba deteta i porodice podrazumeva definisanje snaga i potreba porodice i razjašnjavanje željenih rezultata planiranih usluga i mera u okviru tima centra za socijalni rad, ali i sa ostalim službama koje saraduju u zaštiti deteta i porodice.

Odluka o merama koje će se preduzeti i uslugama koje će se ponuditi porodici oslanja se na proceni stručnog tima centra koje postupke je najcelishodnije preduzeti radi dostizanja poželjnog ishoda za dete. U kontekstu plana mera i usluga treba razmotriti brojne aspekte intervencija u skladu sa rezultatima procene rizika, statusa i potreba deteta, kapacitetima roditelja da odgovore na ove potrebe i okolnostima u široj porodici i okolini deteta. Intervencije treba da budu celishodne, uvremenjene i individualizovane, odnosno prilagođene potrebama i okolnostima deteta, tako da mogu imati više međusobno povezanih komponenti:

- > postupci za osiguranje detetove bezbednosti;
- > postupci za podsticanje detetovog zdravlja i razvoja;
- > postupci pomoći i podrške roditeljima/starateljima za osiguranje bezbednosti i podsticanje detetovog zdravlja i razvoja;
- > terapija za decu žrtve nasilja; i
- > podrška ili terapija za zlostavljača.

Centar za socijalni rad jedan deo usluga obezbeđuje direktno, dok druge sprovodi u koordinaciji sa drugim službama. **Koordinacija podrazumeva određivanje, ugovaranje i sinhronizovanje rada službi i institucija**, koje će u skladu sa planom mera i usluga obezbediti materijalne, savetodavne, terapijske, zdravstvene usluge, pravne konsultacije i sl. Poželjni oblik prakse je da centar preko voditelja tretmana ima **koordinirajuću ulogu** u sprovođenju mera zaštite zdravstvenih, obrazovnih, pravosudnih i drugih socijalnih službi, jer može da pokrene niz porodičnopravnih i socijalnozaštitnih intervencija, kao što su: upozoravanje roditelja i pomoć u vršenju roditeljskih funkcija, stalni nadzor nad vršenjem

roditeljskog prava, upućivanje na tretman, pokretanje postupka za lišenje roditeljskog prava, pokretanje postupka za lišavanje roditelja poslovne sposobnosti, izdvajanje deteta iz porodice uz saglasnost roditelja ili oduzimanje deteta i sl.

Uloga službi i institucija u tretmanu zlostavljanja

- > **CENTAR ZA SOCIJALNI RAD / ORGAN STARATELJSTVA:**
 - porodičnopravne intervencije;
 - oblici i mere socijalne zaštite;
 - usluge socijalnog rada.
- > **DRUGE SLUŽBE SOCIJALNE ZAŠTITE:**
(savetovališta, centri za porodični smeštaj, domovi za decu, vaspitne ustanove, ustanove za decu sa smetnjama u razvoju, dnevni centri)
 - staranje o zdravlju i razvoju dece koja su na smeštaju;
 - savetovanje;
 - usluge dnevnih centara.
- > **ZDRAVSTVENE SLUŽBE:**
(domovi zdravlja, klinike, bolnice, rehabilitacioni centri)
 - dijagnoza i lečenje ustanovljenih bolesti ili povreda
- > **SLUŽBE ZA MENTALNO ZDRAVLJE:**
(instituti, klinike, savetovališta, specijalizovana odeljenja doma zdravlja i sl.)
 - priprema deteta za sudski postupak (u saradnji sa centrom za socijalni rad);
 - podrška nenasilnom roditelju (sa centrom za socijalni rad);
 - terapija: individualna (dete-žrtva, nenasilni roditelj, nasilnik), dijadna (dete-nenasilni roditelj, bračna), grupna ili porodična.
- > **OBRAZOVNE INSTITUCIJE:**
(osnovne, srednje, specijalne, eksperimentalne škole)
 - obezbeđenje kontinuiteta u obrazovanju deteta;
 - zadovoljavanje specifičnih edukativnih potreba deteta;
 - podrška tretmanu koji se sprovodi u drugim sistemima i praćenje.

Oblici socijalne zaštite i usluge socijalnog rada

Oblici socijalne zaštite (raznovrsne novčane pomoći, obezbeđenje rehabilitacije, smeštaj u drugu porodicu ili ustanovu i sl.), odnosno usluge socijalnog rada, imaju u najširem smislu reči, funkciju socijalne podrške koja treba da omogući očuvanje porodice i unapređenje porodičnog života.

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ─

Centar za socijalni rad obezbeđuje usluge socijalnog rada direktno i/ili u saradnji sa drugim službama i institucijama, i to:

- > **usluge savetovanja** (tzv. pomoć u vaspitanju i razvojnim problemima dece, pomoć u sređivanju bračnih i porodičnih odnosa);
- > **usluge posredovanja i zastupanja** (tzv. intervencije i posredovanje kod drugih institucija, pomoć u ostvarenju određenih prava);
- > **usluge podrške** (tzv. rad na usmeravanju i praćenju lica u stanju socijalne potrebe, organizovanje radne i životne sredine).

Kod planiranja i obezbeđivanja ovih usluga važno je jasno definisati realistične ciljeve rada, kroz proces ugovaranja sa detetom ili mladom osobom (u zavisnosti od uzrasta i sposobnosti razumevanja), roditeljima/starateljima i drugim važnim osobama iz detetove šire porodice i sredine. Proaktivno učešće deteta i porodice se obezbeđuje u procesu ugovaranja usluga i mera, ali i kroz jasno vremensko određenje zadataka i akcija koje vodiitelj tretmana preduzima, i zadataka i akcija koje roditelj/staratelj, dete i druge važne osobe preduzimaju.

Intervencije organa starateljstva

Zaštitne intervencije koje su u nadležnosti organa starateljstva složene su iz više raznovrsnih funkcija, sadržaja i metoda. I pored zajedničkih ciljeva (zaštita ličnosti i prava deteta), one imaju i specifične ciljeve i obeležja. Generalno, razlikuju se intervencije socijalne zaštite (pomoći i usluge), koje se zasnivaju na autonomiji volje klijenata (roditelja), od pravnih intervencija obavezujućeg, opresivnog karaktera. Dok se prva grupa intervencija u načelu usmerava na celinu porodičnih odnosa i ima za cilj rehabilitaciju roditeljskih funkcija, druga grupa ima za neposredni **cilj zaštitu izdvojenog prava, odnosno interesa deteta**. Međutim, delatnost organa starateljstva je kompleksna tako da se u okviru pojedinih intervencija porodičnopravne zaštite prepliću, povezuju i uslovljavaju raznovrsni elementi i obeležja.

- > **Upozoravanje roditelja** na nedostatke u vaspitanju i podizanju deteta povezano je sa pružanjem pomoći ili upućivanjem na korišćenje usluga odgovarajućih institucija.

Zaštita je u ovom slučaju složena iz dve komponente. "Upozoravanje" pretpostavlja odnos autoriteta (vlasti) i subjekta koji je obavezan da prihvati stav nadležnog organa o interesu deteta. S druge strane, "pružanje pomoći" polazi od potrebe porodice za odgovarajućim stručnim uslugama (po pravilu savetodavnog karaktera), s obzirom na teškoće koje se ispoljavaju u neadekvatnom ili neuspešnom ostvarivanju funkcija zaštite i vaspitanja deteta. Savetodavni rad po svojoj suštini podrazumeva aktivno i dobrovoljno učešće klijenta, tj. primenu "metoda zasnovanih na dobrovoljnosti i saradnji".

Roditelju se nameće kao obavezujuća procena detetovog interesa koju je doneo nadležni organ. Sledstveno tome, on bi morao da prihvati ponuđene usluge. Upozoravajuća intervencija ostavlja relativno mali prostor volji roditelja, jer ga neprihvatanje tako određenog interesa deteta ili odbijanje ponuđenih beneficija dovodi u rizik da se prema njemu primene teže porodičnopravne sankcije, koje dublje zadiru u porodičnu autonomiju. Ipak, ni u ovakvim slučajevima, kada je nužna izvesna mera pojačanog uticaja na roditelje, ne treba isključiti mogućnost korišćenja njihove saradnje. Naročito je važno da oni učestvuju u izboru konkretnih usluga (sadržaja i metoda). "Dobrovoljnost" i učešće klijenta treba da budu postavljeni kao međuciljevi stručnih postupaka, i zato ti postupci treba, pre svega, da se usmere ka promeni stavova roditelja.

Budući da se ova mera iz delokruga organa starateljstva zasniva na moći države i sadrži izvesnu meru represije u odnosu na subjektivna prava roditelja, neophodno je da njena primena bude na određen način formalizovana. Način na koji se ona pravno oblikuje vezan je za primenu upravnog postupka. Ako je planom zaštite određeno da treba primeniti ovu vrstu intervencije, treba je sprovesti na takav način što će rukovodilac ili ovlašćeni stručnjak (rukovodilac tima) **izreći upozorenje roditelju/ima kao akt vlasti organa starateljstva, navesti obaveze koje se tiču njegovog ponašanja i korišćenja određenih usluga (organa starateljstva ili drugih ustanova ili organizacija) i predočiti posledice koje mogu nastupiti za slučaj nepridržavanja ovih obaveza.**

Pored rukovodioca ili drugog ovlašćenog lica ovom aktu prisustvuju roditelj(i), drugi stručnjaci koji su angažovani na slučaju i dete (ako to želi i ukoliko po oceni tima to ne bi imali za njega štetne posledice). O ovome se sastavlja zapisnik koji potpisuju roditelj(i) i ovlašćeni predstavnik organa starateljstva.

> **Stalni nadzor** nad vršenjem roditeljskog prava je intervencija koja, u još većoj meri, predstavlja mešanje u porodični život, tako da se može smatrati prvim stepenom ograničenja roditeljskog prava. Elementi obaveznosti, odnosno prinude, više su izraženi, ali intervencija sadrži i socijalnozaštitnu komponentu: mere socijalne podrške, savetovanje i druge usluge socijalnog rada.

Intervencija u osnovi znači ustanovljavanje neposrednog, kontinuiranog, sistematskog uvida - kontrole i uticaja na porodicu. Na takav način organ starateljstva bitno zadire u samostalnost roditelja i menja opšti pravni status roditeljskog prava, budući da direktno ograničava, odnosno usmerava određena prava i obaveze roditelja.

U takvom slučaju organ starateljstva donosi **rešenje**, čijim se dispozitivom (u prvom delu) utvrđuje status kontrolisanog prava i, u drugom delu ili delovima, prema potrebi, određuju konkretni zahtevi prema roditeljima. To mogu biti:

└ Zaštita deteta od zlostavljanja ─

- **nalozi** za određen način postupanja, uključujući korišćenje odgovarajućih usluga socijalne ili zdravstvene zaštite (npr. vakcinacija ili lečenje deteta, upis u školu i praćenje školovanja, savetovanje u okviru centra ili specijalizovane ustanove, lečenje roditelja od eventualnih bolesti zavisnosti i sl.);
- **zabrane** u pogledu oblika ponašanja koji mogu imati negativnih posledica za zdrav razvoj deteta (odvođenje na neadekvatna mesta ili omogućavanje kontakta sa osobama koje štetno utiču na dete i dr.).

Obrazloženje rešenja treba da obuhvati, pored opšte procene situacije koja nalaže uvođenje nadzora, i konkretne razloge za postavljanje određenih zahteva roditeljima. Roditelji imaju pravo žalbe na rešenje organa starateljstva, koja po pravilu zadržava izvršenje rešenja. Međutim, ako bi odlaganje izvršenja moglo doneti ozbiljnije posledice po dete, tim razlogom se opravdava klauzula izvršnosti.

Uporedo sa ograničenjima prinudnog karaktera, organ starateljstva pruža roditeljima neposrednu pomoć ili im obezbeđuje usluge u podizanju i vaspitanju deteta, sa ciljem da podigne nivo njihovih sposobnosti i na taj način omogući promenu uslova za detetov razvoj. Stručni postupci socijalnog rada protežu se kroz celokupan proces procene, obezbeđenja podrške i praćenja postignutih rezultata. Treba nastojati da se roditelji, kao i dete, uključuju u ove aktivnosti, da se sa njima postiču dogovori o daljim koracima i da se način realizacije ove mere prilagođava njihovom većem učešću i promenama ponašanja, odnosno stavova.

Ovakvo koncipiran nadzor, u zavisnosti od procene rezultata, otvara više mogućnosti: promene zahteva ili ublažavanje ograničenja (uz donošenje novog, izmenjenog rešenja), prestanak nadzora tj. "zatvaranje slučaja" (uz nastavak savetodavne i druge podrške po želji roditelja), ili preduzimanje drugih mera pravne zaštite (oduzimanja deteta ili lišenja roditeljskog prava).

> Oduzimanje deteta od roditelja (oduzimanje prava na čuvanje i vaspitanje), kao mera koja najdublje zadire u roditeljsko pravo, po novijim koncepcijama zaštite prava iziskuje sudsku proceduru. U tom pravcu upućuje i Konvencija o pravima deteta. Rešenja data u toku rada na reformi porodičnog zakona za ovakve slučajeve predviđaju donošenje sudske odluke (rešenja) u vanparničnom postupku. Organ starateljstva bio bi ovlašćen da preduzima inicijalne intervencije, s tim što bi za trajnije pravno rešenje bio obavezan da pokrene sudski postupak.

Prema važećim propisima, organ starateljstva nadležan je za sprovođenje čitavog postupka. Kao prvo, obavezan je da primeni hitne, neodložne mere zaštite. Hitna intervencija se može primeniti neposredno i bez odlaganja, ako je ugrožen život deteta ili ako prete teške posledice po zdravlje. U takvim slučajevima organ starateljstva će tražiti pomoć policije. Ako ne postoji mogućnost trenutnog donošenja rešenja, organ starateljstva

će to učiniti naknadno, u najkraćem roku. Žalba na takvo rešenje ne zadržava izvršenje, što se mora obrazložiti i navesti u otppravku rešenja (klauzula izvršnosti).

Prema očekivanim izmenama porodičnopravnih propisa, sledeći korak bio bi pokretanje postupka pred nadležnim vanparničnim sudom za oduzimanje prava roditelja na čuvanje i vaspitanje deteta. Ako postupak sledi prethodno oduzimanje deteta intervencijom starateljskog organa, on bi se morao pokrenuti u određenom, kratkom roku (tri dana). U ostalim slučajevima, inicijativa je rezultat izvršenog postupka procene i timskog zaključka, odnosno sačinjenog plana zaštitnih intervencija.

Predlog za oduzimanje prava roditelja na čuvanje i vaspitanje deteta treba da bude detaljno obrazložen činjenicama koje je organ starateljstva prikupio i procenom koju je doneo stručni tim. Pored navođenja podataka - činjenica koje je organ starateljstva utvrdio i procenio u okviru svojih postupaka, mogu se predložiti i druga dokazna sredstva, odnosno predložiti izvođenje drugih dokaza (svedoci, sudskomedicinsko ili psihijatrijsko veštačenje).

Pravno dejstvo mere kojom se dete oduzima od roditelja jeste ograničenje roditeljskog prava u smislu oduzimanja prava na čuvanje, podizanje i vaspitanje deteta. Prema važećem ZBPO, istovremeno sa oduzimanjem ovog ovlašćenja, organ starateljstva određuje smeštaj deteta u drugu porodicu ili ustanovu socijalne zaštite, na koje prenosi ovlašćenje za vršenje ovoga prava in loco parentis. Nova zakonska rešenja bi razdvojila ove dve pravne stvari, tako da bi organ starateljstva, na osnovu odluke suda o oduzimanju ovog prava, donosio rešenje o smeštaju deteta.

Roditelj kojem je oduzeto pravo na čuvanje i vaspitanje deteta u principu zadržava sva ostala roditeljska prava i obaveze, ukoliko i neka od njih nisu ograničena ili privremeno uskraćena. To je slučaj i sa pravom na održavanje ličnih odnosa sa detetom, što znači da organ starateljstva, u okviru plana zaštite, treba da predvidi modalitete (način održavanja ličnih odnosa) i eventualna ograničenja (kontakti uz prisustvo i kontrolu određenih stručnjaka ili drugih lica), odnosno privremenu zabranu kontakta. Prema važećim propisima, organ starateljstva rešenjem kojim ograničava roditeljsko pravo (oduzimanje deteta od roditelja i poveravanje drugom licu ili ustanovi na čuvanje i vaspitanje) može da uredi i način održavanja kontakta, da ih ograniči ili privremeno zabrani. S obzirom na to da je ova mera indikovana situacijom zlostavljanja, potrebno je da se u momentu njene primene precizno odredi položaj roditelja koji je zlostavljao dete. Međutim, moguće je da se pitanje održavanja odnosa reguliše kasnije. Praćenje statusa i potreba deteta, kao i rezultata rada sa roditeljima, treba da bude osnov za nove procene i eventualne izmene rešenja.

Intervencija koja se odnosi na izdvajanje deteta iz porodice sastavljena je iz prinudne, obavezujuće porodičnopravne mere i određenih sadržaja socijalne zaštite: smeštaj deteta kojim se obezbeđuju odgovarajući uslovi za razvoj, praćenje i pružanje potrebnih usluga socijalnog rada. Prilikom

određivanja smeštaja (izbora odgovarajuće porodice ili ustanove) posebno treba imati u vidu specifične potrebe deteta, kao i procene u pogledu budućeg ponašanja roditelja, odnosno mogućnosti njihove rehabilitacije.

Sastavni deo ove složene intervencije je i dalji rad sa roditeljima (nasilnim i nenasilnim) po pitanju njihovog osposobljavanja za roditeljske uloge, budući da jedan od postavljenih ciljeva treba da bude reintegracija porodice. Međutim, ovo zavisi od procene datih mogućnosti i dugoročnijeg planiranja zaštite. Ako je intervencija oduzimanja deteta planirana i sprovedena kao privremena mera zaštite u sklopu procesa za lišavanje roditelja roditeljskog prava i obezbeđenja pravne zaštite deteta kroz druge oblike zaštite (starateljstvo ili usvojenje), u ovoj fazi treba da se orijentiše i regulisanje odnosa sa roditeljima.

> **Lišenje roditeljskog prava** je pravna sankcija koja se izriče u postupku pred vanparničnim sudom. Postupak se pokreće predlogom organa starateljstva, drugog roditelja ili javnog tužioca. S obzirom na to da postupak ima za cilj zaštitu prava i interesa maloletnog deteta, inicijativa bi pre svega, i po pravilu, trebalo da potekne od organa starateljstva. Ali, taj organ mora uzeti učešće u postupku i kada predlog dolazi od drugog ovlašćenog subjekta.

Intervencija se zasniva na proceni i zaključku tima i predstavlja sastavni deo ukupnog zaštitnog procesa. Predlog za lišenje roditeljskog prava po pravilu sastavlja pravnik i taj predlog treba da sadrži detaljno obrazloženje u kojem se navode sve činjenice do kojih je organ starateljstva došao u postupku procene, a koje se odnose na oblike, intenzitet i hronicitet zlostavljanja, posledice ili rizike za zdravlje i razvoj deteta, preduzete intervencije socijalne i porodičnopravne zaštite kao i subjektivni odnos roditelja. Navedene činjenice treba da budu dovedene u vezu sa pravnim pojmovima koje zakon definiše kao pretpostavke za lišenje roditeljskog prava ("zloupotreba roditeljskog prava" i "grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti"), tj. ovim činjenicama treba obrazložiti tvrdnju da postoje osnovi za donošenje takve odluke.

Status i funkcije organa starateljstva u sudskim postupcima

Organ starateljstva smatra se generalnim zastupnikom prava i interesa maloletnika. Vršeci svoju osnovnu funkciju on se može pojaviti u više uloga:

- > donosi odluke i preduzima mere u okviru sopstvene nadležnosti;
- > daje stručna mišljenja i predloge sudu;
- > zastupa interese deteta u sudskim postupcima.

Kada se radi o stvarima u kojima je propisana nadležnost suda (vanparničnog ili parničnog), taj organ je aktivni učesnik u obezbeđenju

pravne zaštite deteta. U procesnom smislu, njegov status, uloga i karakter zadataka i ovlašćenja, razlikuju se u zavisnosti od stvari u kojoj se postupak vodi, vrste postupka, faze u kojoj se uključuje, pa i pristupa u okviru iste faze postupka. ZBPO određuje njegov status u osnovi kao status posebnog učesnika u postupku, koji štiti i zastupa prava i interese deteta. Međutim, u pojedinim postupcima, odnosno pojedinim pravnim stvarima, organ starateljstva može imati ulogu stranke, subsidijarnog zakonskog zastupnika, umešača *sui generis*, pomoćnog organa, odnosno saradnika suda, ili posebne stručne službe koja vrši veštačenje.

U okviru opštih odredbi ZBPO, čl. 11. propisuje da je organ starateljstva "kao učesnik u postupku ovlašćen da stavlja predloge radi zaštite prava i interesa dece, da iznosi i činjenice koje stranke nisu navele i da predlaže da se izvedu potrebni dokazi, da ulaže pravne lekove i da preduzima druge parnične radnje".

Učešće u vanparničnom postupku

Vanparnični postupak za lišavanje roditeljskog prava može da se pokrene predlogom organa starateljstva, drugog roditelja ili javnog tužioca. Pokretanjem postupka organ starateljstva stiče procesni položaj stranke u postupku. Isto to svojstvo stiče i kada on sam nije pokrenuo postupak, kada po pozivu suda stupi u postupak, ili kada, po prijemu obaveštenja o povlačenju predloga predlagača, sam predloži da se postupak nastavi (čl. 4. st. 3. i čl. 12. st. 5. Zakona o vanparničnom postupku).

Ulogom stranke organ starateljstva "pokriva" stranački status deteta, tako što svojim procesnim ovlašćenjima nadomeštava ona koja dete, u nedostatku procesne sposobnosti, ne može vršiti.

Procesni položaj učesnika organ starateljstva ima uvek kada se u vanparničnom postupku odlučuje o pravima i pravnim interesima maloletnika. Sud je dužan da obavesti organ starateljstva, da ga pozove na ročište i da mu dostavlja podneske ostalih učesnika, kao i odluke protiv kojih je dozvoljen pravni lek, bez obzira da li taj organ aktivno sudeluje u postupku (čl. 4. Zakona o vanparničnom postupku). Prema tome, organ starateljstva može i treba da se uključi u postupak uvek kada oceni da to zahteva interes deteta.

Kao stranka ili kao učesnik, organ starateljstva ima pravo da preduzima sve radnje u postupku radi zaštite prava i interesa deteta, da iznosi činjenice koje ostali učesnici nisu izneli, da predlaže izvođenje dokaza i da izjavljuje pravne lekove (čl. 5. ZVP).

Uloga inicijatora pravne zaštite i zastupnika interesa deteta u okviru sudskog postupka treba da se ostvaruje u kontekstu integralnog zaštitnog procesa. U tom smislu, organ starateljstva planira i organizuje ovu vrstu intervencija uporedo sa drugim zaštitnim merama iz svoje nadležnosti (mere nadzora, neodložno izdvajanje deteta, ograničenje ili privremena zabrana kontakta sa detetom, obezbeđenje smeštaja i izdržavanja). Isto

tako, potrebna je i saradnja sa policijom i pravosudnim organima u vezi sa eventualnim pokretanjem i vođenjem krivičnog postupka.

U tom kontekstu, organ starateljstva obavlja i treću funkciju: **stručne pomoći ili stručne saradnje sa sudom**. Sud je dužan da u postupku za lišenje roditeljskog prava pribavi mišljenje organa starateljstva. To "mišljenje" potrebno je sudu radi sticanja celovitog uvida u činjenice i okolnosti značajne za donošenje odluke i zato ono mora da obuhvati sva saznanja koja su dobijena postupkom stručne procene i koja određuju opravdanost i celishodnost mere. Na takav način "mišljenje" podrazumeva i "stručni predlog" za rešenje slučaja. S druge strane, stručna procena koju vrši multidisciplinarni tim stručnjaka predstavlja osnovu za formiranje stava - suda o interesu deteta, tako da neposredno usmerava procesne aktivnosti organa starateljstva kao zastupnika detetovog interesa. Zato, stručno mišljenje ovog organa ne može da se poistoveti sa veštačenjem kao dokaznim sredstvom u postupku. Iako doprinosi rešavanju stvari primenom stručnih ispitivanja i davanjem odgovarajućeg stručnog nalaza i mišljenja, ovaj organ i njegovi stručni radnici imaju specifičan status učesnika u postupku koji ih razlikuje od veštaka. To je status organa koji poseduje sopstvena ovlašćenja za pravnu zaštitu interesa deteta i ta ovlašćenja, pored ostalih mera, koristi vršeći određene procesne radnje kao zastupnik tog interesa. Između ostalog, organ starateljstva treba da predloži sudu izvođenje dokaza koji bi trebalo da potkrepe njegovo stručno mišljenje (medicinsko ili psihijatrijsko veštačenje).

Pojedini stručnjaci organa starateljstva mogu, na poziv suda ili po inicijativi ovog organa, da učestvuju u postupku na taj način što usmeno interpretiraju i obrazlažu dato pismeno mišljenje, objašnjavaju i zastupaju određene stavove.

Šta nam govore istraživanja?

Organ starateljstva se uzdržava ili odustaje od svojih ovlašćenja u slučajevima lišavanja roditeljskog prava, uglavnom zbog nerazrađene metodologije u pogledu pravne prezentacije i zaštite deteta u sudskom postupku, negativnih očekivanja od drugih organa koji su nadležni da finalizuju proces pravne zaštite i nedovoljno definisanog procesnog položaja.

Učešće u parničnom postupku

Učešće organa starateljstva u parničnom postupku takođe je određeno njegovom osnovnom ulogom u zaštiti prava i interesa dece, koji su ugroženi poremećajem porodičnih odnosa. U sporovima iz porodičnih odnosa nisu retki slučajevi u kojima ima elemenata ili indikacija zlostavljanja dece. Ovo se odnosi, pre svega, na brakorazvodne sporove i sporove o poveravanju dece na čuvanje i vaspitanje, ali takve indikacije mogu da se nađu i u drugim vrstama sporova (za izdržavanje, za utvrđivanje, odnosno osporavanje očinstva ili materinstva).

Kada je reč o bračnim sporovima, organ starateljstva ima trostruku ulogu: **medijatora u procesu "mirenja"** supružnika, **stručne službe koja pomaže sudu** davanjem mišljenja o uslovima za poveravanje deteta, i **zastupnika detetovog interesa**.

Savećodavne usluge i drugi oblici stručne podrške u toku procesa "mirenja" mogu imati veliki preventivni znaćaj u smislu preduprećivanja ili prevazilaženja konfliktnih stanja koja se prenose na decu u vidu raznih oblika zlostavljanja (najćešći su slućajevi emocionalnog zlostavljanja i osujećenja razvojnih potreba dece).

Uloga stručnog pomogaća sudu - davanje mišljenja u vezi sa poveravanjem deteta(ce), ostvaruje se kroz postupak stručne procene koja se odnosi na uslove života i razvoja, i definisanje interesa deteta. Ukoliko taj proces dovede do izvesnih indicija zlostavljanja deteta, procenu treba proširiti, produbiti i usmeriti ka proveravanju ovih ćinjenica. Ishod ovakve procene bitno utiće na stav organa starateljstva o interesu deteta i naćinu njegovog zbrinjavanja i vaspitanja. Kada na strani jednoga od roditelja postoji odrećen stepen rizika za zdravlje i razvoj deteta, logićno je da se mišljenje i predlog organa starateljstva orijentišu na drugog roditelja. U tom slućaju potrebno je proceniti i dati sudu predlog za regulisanje lićnih odnosa (kontakta) sa detetom, tj. proceniti potrebu za eventualnim ogranićavanjem ili privremenom zabranom kontakta. Ovim se ne odbacuje mogućnost dalje saradnje sa oba roditelja, pružanja pomoći i podrške i eventualnih promena u pravnom regulisanju odnosa. Ako oba roditelja manifestuju ponašanje koje ozbiljno ugrožava dete, ili ako uslovi i okolnosti pod kojima žive predstavljaju opasnost za njegovo zdravlje i razvoj, organ starateljstva će proceniti potrebu za odvajanjem deteta od roditelja i dati sudu predlog da se dete poveri drugom licu (srodniku ili hraniteljskoj porodici) ili ustanovi na ćuvanje i vaspitanje. I u takvoj situaciji postoji potreba za regulisanjem lićnih odnosa sa detetom, uz mogućnost ogranićavanja ili uskraćivanja kontakta.

Kao zastupnik interesa deteta organ starateljstva ima pravo da se umeša u parnicu (sporovi u vezi sa poveravanjem deteta, oćinstvom ili materinstvom, ili izdržavanjem deteta) i da u **ulozi umešaća** zastupa interes deteta. U tom svojstvu ovlašćen je da podnosi predloge, izjavljuje pravna sredstva i da preduzima druge parnićne radnje (ćl. 11. i 375. ZBPO). Specifićnost uloge umešaća *sui generis* je u tome što se on ne pridrućuje nijednoj od stranaka (roditelja), već ima zadatak da zašćiti interes onog subjekta o kojem vodi posebnu brigu. Da bi organ starateljstva mogao da ostvari svoje zadatke i ovlašćenja koja ima u postupku, sud je dućan da ga obavesti o postupku u kojem ima potrebe za njegovim ućešćem, da ga poziva na roćišta i da mu dostavlja odluke donesene u tom postupku. Kada je reć o brakorazvodnom sporu ili sporu za izmenu sudske odluke o poveravanju deteta, sud je inaće obavezan da traći mišljenje i da u toku celog postupka saraćuje sa tim organom i drugim slućbama koje se bave pitanjima braka i porodice.

Ostvarivanje uloge organa starateljstva kao inicijatora pravnih intervencija iz sudske nadležnosti pretpostavlja adekvatnu pripremu u smislu svestrane i kompetentne stručne procene slučaja, kao i dosledno zastupanje interesa i prava deteta u sudskoj proceduri. Kompleksan i integrativan pristup procenivanju interesa nužno uključuje i stavove deteta. To znači da bi se predstavljanje deteta u sudskom postupku trebalo zasnivati i na njegovoj ličnoj participaciji. Zato aktivnosti organa starateljstva treba da se usmere na podršku detetu da formira i izrazi mišljenje o sopstvenoj situaciji i mogućim rešenjima. Detetu za koje se procenjuje da ima dovoljno kapaciteta, treba predložiti mogućnost da i neposredno učestvuje u sudskom postupku. U takvom slučaju moguće je i potrebno da mu se, pored odgovarajuće pripreme za sud, pruži i neposredna podrška kroz prisustvo stručnjaka ili druge osobe u koju dete ima poverenja.

S druge strane, organ starateljstva trebalo bi da bude aktivni zastupnik prava, da u takvoj, obavezujućoj ulozi, inicira odgovarajuću sudsku zaštitu i da se zalaže za interes deteta.

Da li stručnjaci organa starateljstva treba da svedoče u parničnom ili vanparničnom postupku?

Stručnjaci organa starateljstva mogu steći saznanja o određenim činjenicama vezanim za zlostavljanje deteta i to pre, u toku i posle obavljenog postupka stručne procene. Postavlja se pitanje da li oni mogu i treba da se pojave na sudu (parničnom ili vanparničnom) u svojstvu svedoka koji bi davali iskaze o opažanju činjenica do kojih su došli vršeći svoju delatnost, ali koje nisu predmet stručnih mišljenja - izveštaja koji se podnosi sudu. Zakon o parničnom postupku (čl. 237) predviđa pravo svedoka da uskrati svedočenje o činjenicama koje je saznao vršeći svoj poziv, ako bi davanjem iskaza povredio obavezu čuvanja profesionalne tajne. Opravdanost razloga za uskraćivanje svedočenja ili odgovora na pojedina pitanja ocenjuje sud. Treba imati u vidu da je u zaštiti dece od zlostavljanja opšte prihvaćen princip najboljeg interesa deteta i prednosti tog interesa nad obavezom čuvanja profesionalne tajne. U tom pogledu, stručnjaci organa starateljstva (socijalni radnici, psiholozi i dr.) ulaze u krug stručnjaka koji rade sa decom i koji imaju posebnu dužnost da prijave ovakve slučajeve. Sledstveno tome, svedočenje ne bi bilo u suprotnosti sa njihovim profesionalnim obavezama u zaštiti dece. Međutim, drugo je pitanje odnosa te uloge prema osnovnoj funkciji u postupku, a to je zastupanje interesa deteta zasnovano na prethodnoj stručnoj proceni koja je rezultat timskog rada. Kao i u odnosu na veštačenje, status predstavnika organa starateljstva razlikuje se po tome što on ne dela neutralno, u "tuđoj stvari", već vrši sopstvena ovlašćenja u pravnoj zaštiti interesa deteta. Iz ovog razloga, stručnjaci organa starateljstva bi trebalo da nastoje da sve relevantne podatke koje su saznali obuhvate obrazloženim stručnim izveštajem i da pred sudom daju eventualne dopune i obrazloženja svojih stručnih mišljenja i predloga. Sudu se moraju izneti sve činjenice do kojih se

došlo tokom rada na slučaju, ali na način koji odgovara pravilima struke, kojim se ne vređa dostojanstvo i ugled neke od stranaka i koji ostavlja mogućnost kontakta i dalje saradnje.

Izvršenje odluka o oduzimanju (predaji) deteta

Izvršenje rešenja organa starateljstva o oduzimanju deteta, prema odredbama ZBPO, podrazumeva primenu različitih intervencija koje su, pre svega, usmerene ka ostvarivanju sigurnosti i zaštite deteta. Metodi sprovođenja rešenja bi trebalo da se odrede, takođe, planom zaštitnih aktivnosti i to tako da se izaberu način i sredstva kojima se što je moguće više izbegavaju ili umanjuju traumatske posledice po dete, ali i po roditelje. U tom cilju organ starateljstva će pokušati da primenom odgovarajućih metoda i tehnika stručnog rada postigne dobrovoljno izvršenje.

Kada izvršenje rešenja organa starateljstva - centra za socijalni rad - kao prvostepenog organa koji je nadležan za sprovođenje izvršenja (čl. 269. st.1. ZOUP), zahteva **primenu prinudnih mera**, tim centra za socijalni rad, u konsultaciji sa drugim službama, treba da odredi način i sredstva za sprovođenje rešenja, koji su najcelishodniji i koji ostavljaju najmanje štetne posledice na dete. To podrazumeva i predviđanje efikasnosti određenih mera: pretnja pojedinim prinudnim sredstvima, izricanje novčanih kazni ili primena neposredne prinude (čl. 276. ZOUP). Budući da izvršenje putem neposredne prinude po pravilu zahteva pomoć policije, poželjno je da se blagovremeno u planiranje ove akcije uključe i predstavnici policije koji će učestvovati u tom činu.

Izvršenje sudskih odluka o predaji deteta regulisano je odredbama ZBPO koje posebno naglašavaju zahtev da se u najvećoj meri zaštiti ličnost deteta. U ovome je neophodno učešće organa starateljstva kao službe koja je pozvana da obezbedi stručnu pomoć, ali i da se stara o tome da ovim postupkom ne bude ugrožen ili povređen fizički i psihički integritet deteta.

"Prilikom sprovođenja prinudnog izvršenja sud vodi računa o hitnosti postupka i o potrebi da se u najvećoj meri zaštiti ličnost deteta.

Sud, pošto oceni sve okolnosti slučaja, odlučuje da li će izvršenje sprovesti izricanjem novčanih kazni protiv lica kod koga se dete nalazi ili oduzimanjem deteta od tog lica.

Ako se svrha izvršenja ne može postići izricanjem i izvršenjem odluka o novčanim kaznama, izvršenje će se sprovesti oduzimanjem deteta od lica kod koga se dete nalazi i predajom deteta roditelju, odnosno drugom licu ili organizaciji kojoj je ono povereno na čuvanje i vaspitavanje.

U postupku izvršenja sud će zatražiti pomoć organa starateljstva" (čl.391. ZBPO).

Prema važećim propisima, organ starateljstva se može pojaviti kao učesnik u izvršnom postupku koji se vodi radi izvršenja odluke donesene u parničnom postupku u kojem je on umešač sa funkcijom zaštite interesa

deteta. U tom svojstvu on može da vrši procesne radnje kojima se utiče na tok postupka. S druge strane, organ starateljstva obezbeđuje pomoć sudu u sprovođenju izvršenja, i to na dva načina:

- > predlaganjem načina izvršenja, koji treba da se zasniva na stručnoj proceni i planu zaštitnih aktivnosti, i
- > neposrednim učešćem (prisustvom) stručnjaka organa starateljstva u oduzimanju i predaji deteta ovlašćenom licu.

Razumljivo je da organ starateljstva usmerava sve svoje aktivnosti da bi postigao dobrovoljnu predaju deteta, bez primene prinude. Na osnovu stručne procene uslova i okolnosti pod kojima treba da se sprovede izvršenje, taj organ će izvršnom sudu podneti stručno mišljenje o najpogodnijem načinu izvršenja. Korisno je da se način izvršenja planira timski, uz učešće izvršnog sudije i predstavnika policije koji treba da obezbede pomoć. U situaciji koja direktno ugrožava život i zdravlje deteta, s obzirom na nužnost hitne intervencije, pristupilo bi se oduzimanju deteta bez prethodnog izricanja novčanih kazni.

Kakva je uloga stručnjaka - predstavnika organa starateljstva u samom činu oduzimanja, odnosno predaje deteta? Sud ne može zahtevati njihovo učešće ili prisustvo, već je to stvar ocene celishodnosti, tj. procene organa starateljstva da li i koliko ova vrsta pomoći može da doprinese da se dete zaštiti od štetnih posledica ovog čina. Veoma je važno da se procene svi elementi koji mogu imati uticaja, kao što su: uzrast deteta, njegov psihofizički status i emocionalna zrelost, stavovi u odnosu na roditelje i sam postupak zaštite. Ako je dete dostupno, potrebno je da se i u ovoj fazi pripremi na pogodan način za ovu vrstu intervencije.

Stručnjaci organa starateljstva ni u kom slučaju ne treba da budu neposredni izvršioci prinude. Naprotiv, njihovo prisustvo i njihovi postupci treba da pomognu da se prinuda izbegne, da se spreči upotreba fizičke sile, a kada je ona neophodna - da ne bude prekomerna i neadekvatna, tj. da ne povredi integritet deteta i roditelja.

Priprema deteta za sud

Poseban postupak u obezbeđenju zaštite detetu - žrtvi zlostavljanja i zanemarivanja je **priprema deteta za sud**. U okviru našeg pravnog sistema nije posebno razrađen postupak pravne prezentacije i zaštite deteta u sudskom postupku. Smatra se da je učešće deteta u sudskom procesu dodatna trauma, dok je sudski postupak neizvesnog trajanja i ishoda.

Odredbе ZKP SRJ propisuju da se prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom, postupa obazrivo, da saslušanje ne bi štetno uticalo na njegovo psihičko stanje. Ako je to potrebno, Zakon pruža mogućnost da se ovo lice sasluša uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica (čl. 231. stav 4. ZKP SRJ). Ovu pogodnost, kao i mogućnost isključenja javnosti na glavnom pretresu treba uvek

koristiti u praksi kada je u pitanju slučaj zlostavljanja deteta. Uvažavanje razvojnih potreba deteta zahteva i stvaranje zakonskih mogućnosti za korišćenje specifičnih dokaznih sredstava i tehnika ispitivanja koje još više redukuju posledice sekundarne viktimizacije (korišćenje video snimaka kao načina registrovanja stručnih intervjua sa zlostavljanim detetom, upotreba jednostranih ogledala prilikom saslušanja deteta kao svedoka-oštećenog, onemogućavanje suočavanja deteta žrtve sa počiniocem, itd.).

Neki od problema sekundarne traumatizacije mogu se preduprediti koordinacijom u okviru tima u lokalnoj zajednici. Priprema za sudski postupak je važan faktor koji može da utiče na detetovo svedočenje i subjektivni doživljaj procesa. Ovakvu pripremu može da vrši radnik centra za socijalni rad, terapeut deteta, tužilac, školski psiholog ili druga osoba od detetovog poverenja koja učestvuje u radu tima. U trenutku kada u našoj zemlji ne postoje posebni programi pripreme deteta, važno je obratiti pažnju na taj problem u svakom pojedinačnom slučaju i u skladu sa raspoloživim resursima pomoći detetu da savlada izazove sudskog postupka.

Metodi pripreme deteta za sud

- > Obilazak sudnice;
- > pregled činjenica koje se odnose na zlostavljanje;
- > poučavanje o zadacima i funkcijama učesnika u procesu;
- > korišćenje tehnika za smanjenje anksioznosti.

Priprema deteta za sudski postupak podrazumeva obilazak sudnice i letimičan pregled činjenica koje se odnose na zlostavljanje u okviru opšte pripreme. Ovakav postupak je koristan za smanjenje anksioznosti, ali se smatra nedovoljnim da pripremi dete za komunikativne, kognitivne i emocionalne izazove u sudskoj proceduri. Korisno je da se dete pouči o zadacima i funkcijama pojedinih aktera, kao i tehnikama za smanjenje sugestibilnosti (problemi ispitivanja svedoka i suočavanja, u skladu sa načelom kontradiktornosti krivičnog postupka). Priprema može da obuhvati upotrebu tehnika za smanjenje anksioznosti: tehnike disanja, vođene fantazije, samoposmatranja i samoohrabrivanja.

Šta nam govore istraživanja?

Deca koja su prošla pripremu za sud imaju mnogo više znanja o sudskom sistemu, manje su podložna generalizovanim strahovima i strahovima vezanim za zlostavljanje (na primer, strah od ponovnog zlostavljanja).

PRAĆENJE I EVALUACIJA

Evaluacija napretka

Evaluacija napretka

- > Razmatranje napretka deteta i roditelja/staratelja kroz sve usluge i mere koje su obezbeđene;
- > razmatranje klijentove percepcije napretka;
- > određivanje usluga koje su i na dalje potrebne, razmatranje novih mera i usluga;
- > dalje praćenje bezbednosti, stanja i potreba deteta.

Faza praćenja i evaluacije podrazumeva timsko razmatranje napretka deteta i porodice kroz sve usluge i mere koje su obezbeđene. Prvu timsku evaluaciju preduzetih mera organizuje centar za socijalni rad u roku od tri meseca od donošenja plana mera i usluga, dok se naredne evaluacije planiraju u intervalima od najviše šest meseci, sve do završetka rada na slučaju.

Svrha procesa evaluacije je pregled bezbednosti, zdravlja i razvoja deteta u odnosu na očekivane ishode koji su zabeleženi u planu mera i usluga, uvid u stanje bezbednosti deteta i razmatranje da li treba nastaviti sa planiranim aktivnostima ili prilagoditi plan usluga i mera promenjenim okolnostima i novim potrebama deteta i porodice. U svim slučajevima u kojima su druge službe i ustanove uključene u obezbeđivanje usluga i mera detetu i porodici, treba uključiti tim lokalne zajednice.

Tokom ovog postupka treba eksplicitno izreći da li je dete i dalje u situaciji ozbiljne opasnosti po zdravlje i razvoj, odnosno proceniti nivo rizika po pojedinim kategorijama. Tim centra treba da sačini pregled aktivnosti voditelja tretmana, drugih stručnjaka i članova porodice i proceni adekvatnost preduzetih aktivnosti usmerenih na dete, u odnosu na ciljeve i zadatke koji su postavljeni u planu mera i usluga.

Procenjuju se sledeće kategorije:

- > zadovoljavanje detetovih zdravstvenih i razvojnih potreba (s obzirom na specifične potrebe deteta, procenjuje se adekvatnost i pravovremenost zadovoljavanja posle preduzetih usluga i mera);
- > kod dece na smeštaju vrši se procena adaptiranosti na novu životnu sredinu i proces vezivanja za nove staraoce; odnos sa roditeljima i drugim članovima porodice porekla;
- > promene u stavovima i znanjima roditelja/staratelja (procena saradnje sa službama, motivisanost za promenu, promene u roditeljskim veštinama i znanjima, sagledavanju potreba deteta i dr.);

- > promene u ponašanjima roditelja (promene u zadovoljavanju potreba deteta, mentalnom zdravlju roditelja, korišćenju alkohola/droga/psiholoških supstanci, promene u partnerskim odnosima s obzirom na nasilje u porodici, roditeljsku neslogu, razmimoilaženja u stavovima oko nege i vaspitanja dece, i promene u zaposlenosti, obrazovanju roditelja i dr.);
- > promene u kućnom okruženju i socijalnoj sredini (promene u životnim uslovima i okolnostima, stepenu socijalne izolacije, sposobnosti adekvatnog korišćenja pomoći zajednice i dr.).

Važan deo procesa je i razmatranje klijentove percepcije napretka, odnosno tumačenje i doživljaj deteta, porodice ili značajnih osoba iz detetove okoline, o promenama koje su nastale posle intervencija socijalnih službi. Na osnovu ovih parametara dalji postupak nalaže određivanje usluga koje su i na dalje potrebne, kao i razmatranje novih mera i usluga, s obzirom na novonastalu situaciju deteta i porodice.

Zatvaranje slučaja

Zatvaranje slučaja

- > Procenjivanje napretka sa porodicom;
- > procena preostalih rizika za dete;
- > određivanje koraka koji će se preduzeti u slučaju ponovne potrebe za zaštitom;
- > odluka o zatvaranju ili nastavljaju rada na slučaju;
- > obaveštavanje svih relevantnih službi i osoba o odluci;
- > dokumentovanje i izveštavanje o razlozima za zatvaranje slučaja.

Posle opisanih postupaka i evaluacije napretka sa porodicom, slučaj zlostavljanja zatvara ili se vraća na prethodne faze procene i planiranja novih usluga i mera. Nakon faze evaluacije potrebno je **proceniti preostale rizike za dete** i doneti odluku o zatvaranju ili nastavljaju rada na slučaju.

Odluka o zatvaranju slučaja se donosi na osnovu timskog zaključka da su roditelji ili staratelji deteta u stanju da savladaju preostale rizike za detetovo zdravlje i razvoj. Timski zaključak mora podržati sledeće elemente:

- > rizik od ozbiljne opasnosti za dete je otklonjen preduzetim uslugama i merama;
- > promena u životnim okolnostima deteta i porodice umanjila je ili otklonila rizike po dete;
- > evaluacija preduzetih mera i usluga i ponovna procena rizika ukazuje da nije potrebno nastaviti sa merama i uslugama.

Koristan postupak u ovoj fazi je i **određivanje koraka koji će se preduzeti u slučaju ponovne potrebe za zaštitom deteta.**

Stavljanju predmeta u "pasivu" prethodi i obaveštavanje svih relevantnih službi i osoba o odluci da se slučaj zatvara, kao i postupak dokumentovanja i izveštavanja o razlozima za zatvaranje slučaja.

EVIDENCIJA O ZLOSTAVLJANOJ DECI

U zemljama koje pripadaju razvijenom delu sveta nasilje nad decom se tretira kao ozbiljna društvena pojava i socijalni problem. Potvrdu takvog odnosa pruža sama praksa ovih zemalja koja se ogleda u primeni razvijenog modela (sistema) reagovanja na pojavu zlostavljanja dece, a valja naglasiti da on obuhvata ne samo razrađen institucionalni i stručno-metodološki okvir zaštitnih intervencija, već i specifične aktivnosti praćenja i istraživanja ove pojave.

Da li zlostavljanje dece i kod nas ima značenje **ozbiljnog socijalnog problema** posmatrano iz ugla raširenosti pojave, njenih posledica i drugih važnih obeležja? Pouzdan odgovor je isključen budući da je kompleks pitanja u vezi sa zlostavljanjem dece postao predmet interesovanja stručne i društvene javnosti tek poslednjih deset godina. Do koje mere je problem zlostavljanja dece zanemaren i potisnut najbolje ilustruje podatak da kod nas još uvek **nije uspostavljena elementarna evidencija o zlostavljanoj deci niti se uočava službena namera da se nasilje nad decom definiše kao posebno važno područje istraživačkog rada i statističkog praćenja.**

Insistiranje na potrebi za neodložnom promenom odnosa države i najpozvanijih institucija prema nasilju nad decom, koji dimenzije ovog problema svodi u okvire pružanja zaštite pojedinačnim 'alarmantnim' (ekstremnim) slučajevima, uglavnom potiče od organizacija iz nevladinog sektora. Realizujući alternativne programe zaštite namenjene dečjoj populaciji tokom 90-tih godina, jedan broj nevladinih organizacija je došao do upozoravajućih podataka o raširenosti pojave zlostavljanja dece. U ovom kontekstu valja posmatrati i podatke o porastu potreba za različitim vrstama zaštitnih intervencija u maloletničkoj populaciji koji na indirektan način skreću pažnju na to da ovakav trend može biti posledica i raširenog nasilja u porodičnom okruženju i drugim mikrosredinama.

Raspoloživi podaci su indikativni za razumevanje ozbiljnosti problema ali ne omogućavaju takav saznajni uvid koji bi mogao da bude ocenjen kao dobro poznavanje pojave nasilja nad decom. Zbog toga se **uspostavljanje potpune i sistematične iskustvene evidencije o zlostavljanju u dečjoj populaciji mora odrediti kao obaveza i integralni deo osmišljenog delovanja na problem** čiji se strateški ciljevi ne bi isključivo vezivali za pružanje zaštite deci žrtvama nehumanog odnosa, već i za stvaranje društvenog miljea koji pogoduje sužavanju i prevenciji ove pojave.

Preciziranje obaveze stvaranja odgovarajućeg fonda podataka i informacija o zlostavljanju dece u prvom redu se odnosi na **centar za socijalni rad** koji deluje kao osnovna služba za socijalnu zaštitu dece na nivou lokalne zajednice, a ujedno obavlja veoma kompleksnu funkciju organa starateljstva. Sa stanovišta ukupne pozicije centra za socijalni rad u zaštiti prava i interesa dece, ovaj zahtev može izgledati kao nelogičan i

apsurdan. Međutim, na njegovu osnovanost upućuju nalazi tek sprovedenih istraživanja koji pokazuju da u praktičnom radu centara, zlostavljanje dece **nije prisutno** kao predmet posebne evidencije, statističkog praćenja i dubljeg saznavnog interesovanja. Razloge ove nesumnjivo paradoksalne situacije, pre svega, treba tražiti u brojnim slabim tačkama normativno postavljenog načina vođenja evidencije i dokumentacije u centrima za socijalni rad.

Evidencija u centrima za socijalni rad

U najširem smislu 'vođenje evidencije' se može identifikovati kao proces kontinuiranog i organizovanog rada na **stvaranju skupa podataka** sa određenom namenom i za određene potrebe njegovih korisnika.

U uslovima savremene civilizacije, razvoj bilo koje delatnosti ili područja društvenog rada ne može se ni zamisliti bez unapređivanja aktivnosti koje su usmerene na obezbeđivanje odgovarajuće baze podataka, njihovu obradu i pretvaranje u relevantnu informacionu građu.

Pravni osnov za vođenje evidencije i dokumentacije u centrima za socijalni rad postavljen je već u prvom zakonskom propisu koji reguliše oblast socijalne zaštite (1966.). Osim toga, ovim propisom u delokrug rada centra uključeni su i poslovi analitičko-istraživačkog i informativnog karaktera terminološki označenih kao poslovi 'praćenja i proučavanja' socijalnih pojava i problema.

Razrada načina postupanja centra za socijalni rad u oblasti evidencije i dokumentacije sadržana je u sledećim osnovnim dokumentima:

- > **Pravilniku o vođenju evidencije i dokumentacije u ustanovama socijalne zaštite** (u daljem tekstu: Pravilnik)*;
- > **Uputstvu za vođenje evidencije i dokumentacije u centrima za socijalni rad** (u daljem tekstu: Uputstvo)**.

Pravilnik određuje svrhu podataka koje treba evidentirati, propisuje sredstva/instrumente evidencije ('obrasce') i pruža opšte uputstvo o načinu njihovog vođenja.

Prema odredbama Pravilnika (član 2), evidencija u centrima za socijalni rad ima višestruku namenu. Eksplicirano je da njeni podaci služe za izvršavanje sledećih obaveza:

- > obezbeđivanje **potpunog i jedinstvenog evidentiranja korisnika** socijalne zaštite i socijalnog rada,
- > stvaranje statističkih obaveštenja s ciljem jedinstvenog **statističkog praćenja** socijalnih problema,
- > **programiranje** delatnosti socijalne zaštite,
- > **odlučivanje** o preduzimanju potrebnih mera u socijalnoj zaštiti (na mikro i makro nivou),

* Pravilnik je donet 1975. god. (Službeni glasnik SRS, br.51/1975.) a njegova primena teče od 1976. g.

** Uputstvo je sačinio Institut za socijalnu politiku u Beogradu 1976.

- > produblјivanje analize i naučna istraţivanja pojava kojima se socijalna zaštita bavi.

Očigledno je da je svrha evidencije dovedena u vezu sa svim ključnim zadacima i obavezama centra, pa se ne čini nimalo preteranom ocena da je u normativnoj zamisli važnost njenih podataka stavljena u ravan bazičnog uslova za realizaciju stručne društvene uloge centra u lokalnoj zajednici.

Značaj **Uputstva** se ne ogleda samo u detaljnoj razradi postupanja centra u primeni propisanih sredstava evidencije, već i u pokušaju da se ostvari viši stepen određenosti sadržaja koji se evidentira.

U toj nameri, **“stanje socijalne potrebe” je postavljeno kao glavni klasifikacioni princip za razvrstavanje korisnika u određene kategorije** (i njihove potkategorije), a zaštitne intervencije prema osobama u “stanju socijalne potrebe” su diferencirane u tri grupe koje su označene kao oblici, mere i usluge socijalne zaštite i socijalnog rada.

Prema brojnim modalitetima (varijantama) “stanja socijalne potrebe”, ustanovljena je poduža “lista” kategorija i potkategorija. Ona obuhvata 51 klasifikacionu jedinicu, a čak 27 jedinica se odnosi na korisnike maloletnog uzrasta. Definisanje kategorija u Uputstvu je izvršeno na osnovu pojavnih obeležja i manifestnih indikatora stanja ugroženosti koje predstavlja razlog potrebe za posebnom intervencijom socijalne zaštite.

Normativno uobličavanje evidencije u centrima za socijalni rad, koje je obavljeno sredinom 70-tih godina, nije bilo predmet značajnih “korekcija”. Postavlja se pitanje kako tumačiti činjenicu istrajavanja na očuvanju “početnog” koncepta evidencije koji se primenjuje dvadeset i pet godina i još uvek je obavezujući okvir postupanja centra. Ovo utoliko pre ako se ima u vidu da su donošenjem Zakona o braku i porodičnim odnosima (1985.) značajno povećane nadležnosti i ovlašćenja ove institucije, pre svega u domenu nadzora nad vršenjem roditeljskog prava, odnosno zaštite prava i interesa dece u situacijama narušenih standarda roditeljskog (i porodičnog) staranja.

Sprovedena istraţivanja na temu empirijskih obeležja evidencije ne upućuju na odgovor da je višedecenijsko zadržavanje propisanog načina njenog vođenja posledica u “startu” valjano postavljenih rešenja. Naprotiv, svi nalazi jasno pokazuju da je model evidencije bio sporan od početka, osporavanje njegove valjanosti se vremenom povećavalo, a u aktuelnim uslovima je jedan od ograničavajućih faktora transformacije socijalne zaštite u razvijenu i savremeno organizovanu delatnost. Razloge zbog kojih je unapređivanje evidencije sistematski zanemarivano treba traţiti u kontekstu globalnog procesa koji se ogleda u marginalizaciji i destrukciji ukupne pozicije centra, drastičnom suţavanju njegovih uloga u lokalnoj zajednici i redukovanju sadržaja rada na primenu mera ‘zaštitarškog’ i humanitarnog karaktera.

Problemi u funkcionisanju evidencije se ne mogu otkloniti parcijalnim i neosmišljenim ‘korekcijama’ postojećeg modela, već zahtevaju radikalnu intervenciju u smislu konceptualizacije **potpuno novog sistema formiranja**

podataka, njihove obrade i korišćenja. O prirodi ovih problema govore iskustvena zapažanja o sledećim najslabijim i najspornijim rešenjima načina vođenja evidencije prema važećim normama.

- > Centri imaju obavezu da vode veoma obimnu evidenciju. Njena obimnost nije sporna sa stanovišta zahteva za celovitim i sistematičnim uvidom u realizaciju brojnih nadležnosti, ovlašćenja i kompleksnih zaštitnih intervencija prema korisnicima različitog uzrasta, sa raznim vrstama i intenzitetom "posebnih potreba". Međutim, zbog parcijalno postavljenih i nepovezanih segmenata evidencije, često se isti skup podataka ponavlja i više puta tako, da je obim poslova na vođenju evidencije neosnovano povećan u značajnim razmerama.
- > Obimnost evidencije ne podrazumeva da centri raspolažu takvim skupom podataka koji omogućava relativno potpuno sagledavanje pojava i problema kojima se bave. Naprotiv, o pojedinim sadržajima registruje se i 'višak' podataka dok je praćenje određenih pojava i procesa u socijalnoj zaštiti i socijalnom radu zadatak koji se ne može ostvariti zbog nepostojanja bilo kakve iskustvene evidencije (pojava nasilja nad decom je tipičan primer ovakve situacije).
- > Određivanje kategorije (i njene potkategorije) je ključni princip u vođenju evidencije korisnika. Pri tom se "stanje socijalne potrebe" (po pravilu, iskazano u samoj prijavi ili obraćanju "slučaja" za pomoć) uvažava kao osnovni kriterijum za njihovo razvrstavanje. Njegova primena ne bi bila sporna pod pretpostavkom da se 'stanje socijalne potrebe' bilo koje osobe ili porodice svodi na jedno od negativnih obeležja egzistencijalne situacije. Pošto ono najčešće obuhvata širi dijapazon odstupanja od standarda normalne situacije, ponavlja se uvek ista dilema - koje obeležje (odnosno posledicu ili manifestaciju) u takvim slučajevima treba izdvojiti kao kriterijum njihovog kategorijalnog razvrstavanja. Pokušaj da se ovaj problem reši određivanjem "dominantne" i "prateće" kategorije ne samo da je ostao bez rezultata nego je čak i povećao stepen proizvoljnog i nejednoobraznog postupanja u centrima. Ako se ima u vidu kompleksnost sadržaja u oblasti socijalne zaštite, veoma je teško pronaći takav klasifikacioni princip koji bi zadovoljavao sve logičko-epistemološke zahteve. Osim toga, iskustva pokazuju da dominacija kategorijalnog pristupa ima izrazito negativne posledice koje se odražavaju na kvalitet zaštite korisnika. Rešenje predloženo problema treba tražiti u uspostavljanju jedinstvene matične evidencije korisnika i stvaranju takve baze podataka koja otvara prostor za razne vrste klasifikacija (prema posebnim interesima i zahtevima), uključujući i one koje bi se zasnivale na složenijim - sintetičkim pokazateljima.
- > Zbog nerazvijenosti i nerazučivosti nomenklature sadržaja zaštite (oblik, mera i usluga), vođenje evidencije o delatnosti centra se odvija na nivou beleženja prilično uopštenih i nepreciznih činjenica. Osim toga, registrovanje podataka o pojedinim veoma važnim intervencijama

nije čak ni predviđeno u okviru važeće nomenklature. Ovo se, pre svega, odnosi na "identifikaciju" sadržaja rada centara u ostvarivanju funkcija organa starateljstva.

> Već je pomenuto da vođenje evidencije ima više namena. Između ostalog, predviđeno je da se ona vodi sa ciljem stvaranja baze podataka za 'praćenje i proučavanje' socijalnih pojava. Međutim, obavljene analize ne pokazuju da je takav odnos između evidencije, praćenja i istraživačkog rada de facto uspostavljen. Mogućnost nejednoobraznog, nepreciznog i nepotpunog beleženja podataka, odsustvo standarda i registrovanja sadržaja koji su uključeni u predmet evidencije i neprilagođenost podataka za automatsku obradu, glavni su razlozi što je upotreba (korišćenje) evidencije za statističko praćenje i ozbiljne istraživačke zahvate redukovana na minimalni broj pokazatelja i što je smisao rada na unosu podataka u određena sredstva evidencije doveden u pitanje.

Zašto u centrima nema evidencije o zlostavljanoj deci?

Povećano ili, bolje reći, tek "probudeno" interesovanje javnosti za pojavu nasilja nad decom otkriva paradoksalnu situaciju u kojoj se nalaze centri za socijalni rad.

Kao institucije od ključnog značaja za ostvarivanje ciljeva u socijalnoj zaštiti najmlađeg dela populacije, centri su najpozvaniji da organizuju rad na stvaranju odgovarajućeg fonda "informacija" o pojavi ugrožavanja "dobrobiti" dece, ma u kom obliku i intenzitetu se ono ispoljavalo. Sasvim je razložno očekivanje da je odgovornost centara u beleženju ove pojave pomešana ka težim poremećajima odnosa u mikrosredini, a takvu oznaku mora imati svaka situacija koju karakteriše odnos nasilja prema deci. Međutim, u svetlu realnih činjenica, funkcionisanje centara izgleda drugačije. suočeni su sa veoma neprijatnom situacijom da na povećano interesovanje javnosti za prezentaciju iskustava i saznanja socijalne zaštite o zlostavljanju dece daju negativan odgovor koji otkriva dramatično nepoznavanje ove pojave. **Ono ne doseže čak ni nivo elementarnog prepoznavanja zlostavljanja dece kao posebnog socijalnog fenomena o kojem se vodi odgovarajuća evidencija i koji je obuhvaćen procesom analitičkog praćenja delatnosti socijalne zaštite i socijalnog rada.**

Zašto je zlostavljanje dece "neprepoznatljiv" iskustveni sadržaj delatnosti centara od njihovog osnivanja do danas? Svojevrсна ignorancija ove pojave nije posledica pogrešne subjektivne procene već je logična konsekvencа sledećih ograničenja u radu centara:

- > ni u jednom pravnom dokumentu koji reguliše oblast socijalne zaštite ne postoji pojam zlostavljanja (nasilja), niti je sadržano bilo kakvo određenje takvog odnosa prema deci;
- > na službenoj "listi" kategorija ne nalazi se i kategorija zlostavljane dece pa su na taj način centri oslobođeni obaveze stvaranja posebnog "skupa podataka" o ovoj deci;

- > zlostavljanje dece nije predviđeno ni u okviru obaveza koje se odnose na statističko praćenje socijalne zaštite i izveštavanje o ovoj oblasti. Naime, program redovnih statističkih istraživanja ne sadrži zahtev za bilo kakvim statističkim obaveštenjima o zlostavljanoj deci;
- > praznina u obezbeđivanju odgovarajuće iskustvene evidencije implicira da su centri oslobođeni i obaveze sprovođenja posebnih istraživanja o zlostavljanju dece koja su neophodna za odlučivanje o merama unapređivanja njihove zaštite ne samo na nivou lokalnih zajednica.

Evidentiranje "otkrivenih" slučajeva zlostavljanja se rešava njihovim razvrstavanjem ("utapanjem") u neku od zvanično predviđenih kategorija. Njihovo evidentiranje u neposrednom radu centara se i ne percipira kao problem što je razumljivo ako se imaju u vidu sledeće činjenice: a) zabeleženi slučajevi su po pravilu "otkriveni" u okviru postupka koji je pokrenut povodom prijave/zahteva po nekom drugom pravnom osnovu, odnosno potrebe za rešavanjem neke druge vrste problema; b) zbog kompleksnosti stručnog rada u zaštiti dece koja su žrtve nasilja, izbegava se rad na prepoznavanju problema tako što se stručni postupak usmerava na rešavanje postavljenog zahteva (po nekom drugom pravnom osnovu), a provera indicija o zlostavljanju ne definiše kao njegova suštinska komponenta. Zato se prema iskustvima centara obim zlostavljanja u dečjoj populaciji svodi na 'marginalan' broj zabeleženih slučajeva. U pitanju su deca čije je zlostavljanje moralo da bude prepoznato zbog očiglednog i ekstremnog stepena ugroženosti njihovog integriteta.

Predlog evidencije o zlostavljanoj deci

Rešavanje problema evidencije i praćenja pojave zlostavljanja dece se ne može odlagati sa obrazloženjem da predstoji uvođenje savremenog informacionog sistema i u oblast socijalne zaštite. Ovo utoliko pre ako se zna da izrada novog pojmovno-kategorijalnog aparata, koji treba da omogući da se evidentiranje i praćenje delatnosti centara odvija u skladu sa savremenim principima stručnog rada, nije ni uvršćena među prioritetne promene u ovoj oblasti.

Stvaranje fonda podataka i informacija o nasilju nad decom je **urgentna društvena potreba** koju je moguće zadovoljiti (barem na nivou obezbeđivanja elementarnih znanja o pojavi) **uvođenjem određenih novina u postojeći sistem evidencije.**

Sa tom namerom je u sadržaj Priručnika uključen i **predlog (koncept) načina na koji treba da bude organizovan rad centara na evidentiranju zlostavljane dece.** Ponuđena rešenja se baziraju na sledećim principijelnim stavovima:

- > treba prekinuti dosadašnju praksu razvrstavanja zlostavljane dece u druge kategorije i potkategorije. Prema važećem klasifikacionom principu ("stanje socijalne potrebe"), ovu decu treba definisati kao posebnu ("novu") kategoriju. U skladu sa tim, o zlostavljanoj deci bi se vodila posebna evidencija;
- > neophodno je da se o zlostavljanoj deci formira takav skup podataka koji omogućuje stvaranje kvalitetne informacione osnove za realizaciju veoma kompleksne uloge centara u zaštiti zlostavljane dece na lokalnom nivou (praćenje pojave, analize i istraživanja, programiranje zaštitnih intervencija, evaluacija sistema zaštite, informisanje javnosti, promena društvenog odnosa prema pojavi i dr.);
- > u projekciji sadržaja i strukture podataka moraju se uvažavati specifična obeležja pojave zlostavljanja u maloletničkoj populaciji kao i osobenosti stručnog rada i procedure u sprovođenju zaštitnih intervencija prema zlostavljanoj deci;
- > kao proces stvaranja relevantnog skupa podataka koji je u funkciji tumačenja, zaključivanja i donošenja odluka o pojedinačnom slučaju, vođenje evidencije predstavlja integralni deo stručnog postupka. U suprotnom, njegovo poistovećivanje sa nepotrebnim "administriranjem" značilo bi nerazumevanje ozbiljnosti zahteva za sprovođenjem korektnih stručnih procedure i opredeljivanjem za intervencije kojima se doseže maksimalno moguć efekat zaštite;
- > neophodno je formiranje uređenog skupa (baze) podataka o zaštiti dece od zlostavljanja, a prilagođavanjem podataka za automatsku obradu otvaraju se mogućnosti korišćenja evidencije za sve normativno predviđene namene - ne samo za rad na rešavanju problema određenog deteta, već i za posebne statističko-analiitičke obrade i istraživanja same pojave nasilja nad decom.

Koja sredstva centar za socijalni rad treba da koristi za vođenje evidencije o zlostavljanoj deci i koji skup podataka treba da bude formiran u pojedinim sredstvima?

U traženju odgovora na prvo pitanje pronađeno je kompromisno rešenje u smislu delimičnog uvažavanja Uputstva iz 1976. godine, odnosno zamene njegovih najnefunkcionalnijih delova novim instrumentima evidencije. Prema našem predlogu, na listi instrumenata za vođenje evidencije i dokumentacije o zlostavljanoj deci nalazi se:

- > Registar (obrazac br. 1),
- > Prijava slučaja (interni obrazac ZD1),
- > Lični karton (obrazac br. 3),
- > Dosije ZD,
- > Protokol stručnog rada (interni obrasci br. 2-4).

Registar

Ovaj instrument služi za evidentiranje građana koji se, na posredan ili neposredan način, **po prvi put** obraćaju centru za socijalni rad. U Registar se upisuju **sva lica** za koja se ustanovi da imaju potrebu za odgovarajućom intervencijom centra.

Upis u Registar, koji predstavlja polaznu tačku evidencije, odnosi se i na kategoriju zlostavljanja dece.

I u njihovom slučaju važi generalno pravilo pojedinačnog evidentiranja što znači da u situaciji zlostavljanja većeg broja dece u istoj porodici, svako dete mora biti upisano pod posebnim (registarskim) brojem.

Problem formiranja dosijea porodice rešava se aktiviranjem rubrike "napomena" u kojoj se označava registarski broj najmlađeg deteta u svojstvu nosioca "porodičnog dosijea".

Vođenje Registra i upisivanje predviđenih podataka obavlja administrativni radnik centra.

Prijava slučaja

Upis u Registar se vrši na osnovu prijave koja je prihvaćena za razmatranje. Ovaj dokument je uobličen kao poseban obrazac, a za njegovo popunjavanje je nadležan trijažer centra.

Prijave koje nisu uzete u razmatranje, sa odgovarajućom službenom beleškom, treba da budu odložene u poseban registar. Poželjno je da se u centrima i o odbačenim prijavama formira posebna (interna) evidencija.

Nakon prihvatanja prijave, metodološka procedura nalaže njeno prosljeđivanje koordinacionom timu i uključivanje u dokumentaciju koja se odlaže u Dosije ZD.

Dosije ZD

Prema važećim normativnim aktima, centar ima obavezu da za svakog korisnika socijalne zaštite formira poseban dosije.

Dosije služi za odlaganje ("deponovanje") celokupne dokumentacije koja se u okviru stručnog rada i upravnog postupka formira o pojedinačnom slučaju (član 7. Pravilnika). U procesu formiranja dosijea mora se uvažavati zahtev za sistematskim grupisanjem dokumentacione građe, a predviđeno je da se njena klasifikacija obavlja prema kriterijumu vrste dokumenta i vremenu njegovog nastajanja.

Ova vrsta generalne obaveze centra odnosi se i na grupaciju zlostavljane dece. Prihvatanje prijave za zlostavljanje određenog deteta je dovoljan razlog za otvaranje njegovog dosijea.

U slučaju zlostavljanja većeg broja dece u istoj porodici, ne važi pravilo formiranja individualnih dosijea, već se pristupa formiranju **zajedničkog**, odnosno **porodičnog** dosijea koji je u našem predlogu nazvan **Dosije ZD**.

Moguća je situacija da je za dete ili decu već otvoren dosije zbog neke druge vrste problema kao što su - siromaštvo, prestanak zajedničkog života

roditelja, ponašanje koje je u sukobu sa društvenim normama, hendikep... Pravilo formiranja Dosijea ZD ne prestaje da važi i za takve slučajeve. **Izdvajanje Dosijea ZD je neophodno zbog specifičnosti problema zlostavljanja i veoma kompleksnih postupaka koje organ starateljstva treba da sprovede u cilju njegovog prepoznavanja i rešavanja.**

Ukoliko su formirana oba dosijea, upisuje se isti registarski broj, odnosno, u Dosije ZD se prenosi registarski broj dosijea koji je otvoren u prethodnom postupku i po drugom osnovu.

U dosije ZD se odlaže celokupna dokumentacija koja se odnosi na **problem zaštite deteta/dece od zlostavljanja.**

Trijažer centra je nadležan za administrativno-tehničko formiranje Dosijea ZD pod kojim se podrazumeva upisivanje podataka na naslovnoj strani fascikle u koju će dokumentacija biti odlagana.

Preuzima ga koordinacioni tim čija se odgovornost ne proteže samo na obezbeđivanje i sistematizaciju relevantne dokumentacione građe već i na njeno čuvanje. U cilju maksimalne zaštite ličnog integriteta zlostavljane dece, dosijei ZD treba da budu izdvojeni, koncentrisani na jednom mestu i dostupni određenom krugu stručnih saradnika.

Lični karton

Iz samog naziva ovog instrumenta vidi se da on služi za vođenje kartoteke korisnika socijalne zaštite.

Lični karton se otvara za svako lice koje je upisano u Registar. Trijažer centra je odgovoran za otvaranje kartona i ažuran unos predviđenih podataka.

Formiranje kartoteke je potrebno iz dva razloga:

- > omogućava brzu proveru da li je određeno lice obuhvaćeno aktivnom ili pasivnom evidencijom centra i pronalaženje dosijea,
- > olakšava statističko praćenje korisnika prema službenom programu redovnih statističkih istraživanja u oblasti socijalne zaštite.

Kartotečko evidentiranje zlostavljane dece treba da se obavlja u skladu sa odredbama važećeg Pravilnika.

Razvrstavanje ove dece u posebnu kategoriju zahteva uvođenje nove šifre za njeno označavanje. Predlog je da se za vođenje evidencije o kategoriji zlostavljane dece koristi **šifra 77**.

Protokol stručnog rada

Protokol je **novi** instrument predviđen isključivo za **vođenje evidencije o zlostavljanoj deci**. Koncipiran je kao zamena "Ličnog lista" koji se pokazao nefunkcionalnim evidencionim sredstvom iz više razloga: nepotpunog obuhvata indikatora za procenu "stanja socijalne potrebe", nestandardizovanog beleženja podataka i njihove nepripremljenosti za automatsku obradu.

Protokol je zamišljen kao glavni instrument za stvaranje celovitog i uređenog skupa podataka o kategoriji zlostavljane dece. Bez formiranja

takvog saznanjog fonda ne može se ni zamisliti pozitivan odgovor centra na dva globalna zahteva koji se postavljaju u vezi sa zaštitom ove dece:

- > **kvalitetna anamneza o pojedinačnom slučaju** zlostavljanja da bi se mogao definisati adekvatan plan zaštitnih intervencija organa starateljstva (i drugih institucija) za rešavanje slučaja,
- > razvijen analitičko-istraživački rad na stvaranju konzistentnih i objektivnih saznanja **o pojavi zlostavljanja** kako bi društvena zajednica i najodgovornije društvene institucije bile podstaknute da razvijaju i unapređuju sistem zaštite dece od zlostavljanja i aktivnosti na sužavanju i prevenciji ove pojave.

Protokol čine tri interna obrasca kojima su dati sledeći nazivi:

- > **Upitnik za dete (interni obrazac ZD2),**
- > **Upitnik za roditelje i porodicu (interni obrazac ZD3),**
- > **Stručni postupak i zaštita deteta (interni obrazac ZD4).**

Gledano u celini, sadržajem Protokola su obuhvaćeni svi parametri koji se u okviru savremenog teorijsko-metodološkog pristupa smatraju relevantnim za:

- > procenu faktora (uslova) koji vode ili doprinose razvoju problema,
- > utvrđivanje potreba deteta za zaštitom od zlostavljanja,
- > razradu plana zaštitnih intervencija (oblika, mera i usluga socijalne zaštite i socijalnog rada),
- > procenu efekata zaštite sa stanovišta ostvarenih promena u obezbeđivanju najboljeg interesa deteta,
- > verifikaciju valjanosti stručnog postupka.

Sadržaj **Upitnika za dete** je sastavljen iz dva dela. U prvom delu se evidentiraju opšti podaci o detetu i činjenice o njegovim statusima i potrebama. Drugi deo je predviđen za formiranje skupa podataka o zlostavljanju deteta (oblik, indikatori, hronicitet, okruženje i dr.), uključujući i rezultate procene rizika do kojih se dolazi primenom posebnog instrumenta - "Matrice za procenu rizika".

Ako se prijava zlostavljanja odnosi na veći broj dece u istoj porodici, podrazumeva se da Upitnik treba popuniti za svako dete posebno.

Kao što sam naziv kaže, **Upitnik za roditelje i porodicu** je konstruisan za stvaranje relevantnog skupa podataka o primarnom srodničkom okruženju deteta (podaci o karakteristikama roditelja, funkcionisanju porodične zajednice i egzistencijalnoj obezbeđenosti porodice u kojoj dete živi).

Protokol obuhvata i poseban upitnik za evidentiranje podataka o **karakteristikama stručnog postupka** koji organ starateljstva sprovodi u pojedinim fazama socijalnozaštitnog procesa, počev od provere osnovanosti sumnje na zlostavljanje do donošenja odluke o pozitivnom ishodu tretmana i "zatvaranju" slučaja.

U vezi sa Protokolom, vredna je pažnje i napomena da je njegov sadržaj standardizovan i prilagođen za automatsku obradu (kodeks šifara je sastavni deo upitnika).

LITERATURA

Pravni izvori

Konvencija o pravima deteta - "Međunarodni ugovori", br. 15, 1990. i 4/96

ZBPO RS - Zakon o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije - Službeni glasnik SRS, br. 22/80, 24/84, 11/88 i Službeni glasnik RS, br. 22/93, 25/93, 35/94, 46/95 i 29/2001

PZ RCG - Porodični zakon Republike Crne Gore - Službeni list SRCG, br. 7/89

ZOUP - Zakon o opštem upravnom postupku - Službeni list SRJ, br. 33/97 i 31/2001

ZPP - Zakon o parničnom postupku - Službeni list SFRJ, br. 4/77, 36/77, 36/80, 69/82, 58/84, 74/87, 57/89, 29/90, 27/90, 35/91 i Službeni list SRJ, br. 27/92, 31/93, 24/94, 12/98 i 15/98

ZVP RS - Zakon o vanparničnom postupku Republike Srbije- Službeni glasnik SRS, br. 25/82 i 48/88

ZVP RCG - Zakon o vanparničnom postupku Republike Crne Gore- Službeni list SRCG, br. 34/86 i 5/87

KZ SRJ - Krivični zakon Savezne Republike Jugoslavije - Službeni list SFRJ, br. 44/76, 36/77, 34/84, 37/84, 74/87, 57/89, 3/90, 38/90, 45/90, 54/90 i Službeni list SRJ, br. 35/92, 16/93, 37/93 i 24/94

KZ RS - Krivični zakon Republike Srbije - Službeni glasnik SRS, br. 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89, 20/90 i Službeni glasnik RS, br. 16/90, 26/91, 75/91, 9/92, 49/92, 51/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95 i 44/98

KZ RCG - Krivični zakon Republike Crne Gore - Službeni list RCG, br. 42/93, 14/94 i 27/94

ZKP - Zakon o krivičnom postupku - Službeni list SFRJ, br. 26/86, 74/87, 57/89, 3/90 i Službeni list SRJ, br. 27/92 i 24/94

Zakon o unutrašnjim poslovima - Službeni glasnik RS, br. 44/91, 79/91 i 54/96

Zakon o unutrašnjim poslovima - Službeni list RCG, br. 24/94 i 29/94

Zakon o prekršajima - Službeni glasnik SRS, br. 44/89 i Službeni glasnik RS, br. 21/90, 11/92, 20/93, 53/93, 28/94, 36/98 i 44/98

Zakon o prekršajima - Službeni list RCG, br. 25/94, 29/94 i 48/99

Zakon o javnom redu i miru - Službeni glasnik RS, br. 51/92

Zakon o javnom redu i miru - Službeni list RCG, br. 41/94

Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana - Službeni glasnik RS, br. 36/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96 i 29/2001

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti - Službeni list RCG, br. 45/93 i 16/95

Zakon o društvenoj brizi o deci - Službeni glasnik RS, br. 49/92, 29/93, 53/93, 67/93, 28/94, 47/94, 48/94, 25/96 i 29/2001

ZZZ RS - Zakon o zdravstvenoj zaštiti Republike Srbije - Službeni glasnik RS, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93 i 25/96

ZZO RCG - Zakon o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju Republike Crne Gore - Službeni list SRCG, br. 39/90, 21/91 i Službeni list RCG, br. 30/92, 58/92, 6/94, 27/94, 30/94, 16/95, 20/95, 22/95 i 23/96

Za dalje čitanje:

Brajša, P., Stakić, Đ. (1991) *Timski rad u socijalnom radu*, Zagreb, Zavod za socijalni rad.

Banjanin-Đuričić, N. (1998) *Udarac po duši*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta.

Briere, J. et al., ed. (1996) *The APSAC Handbook on Child Maltreatment*, Thousand Oaks - London, Sage Publications.

Janjić, M., Obretković, M. (1996) *Prava deteta - prava čoveka*, Beograd, Dosije i Udruženje Pravnika Srbije za socijalno pravo.

Milosavljević, M., ur. (1998) *Nasilje nad decom*, Beograd, Fakultet političkih nauka.

Milosavljević, M., ur. (1999) *Obuka multidisciplinarnih timova za zaštitu od nasilja u lokalnoj zajednici*, materijali za seminar, Beograd, Socijalno-humanitarno udruženje "Sačuvajmo decu".

Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja (1998) Zbornik radova za naučno-stručni skup, Beograd, Ministarstvo za brigu o porodici Republike Srbije.

Mršević, Z., (1997) *Incest između mita i stvarnosti*, Beograd, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Jugoslovenski centar za prava deteta.

Obretković, M. (1999) Multidisciplinarni model zaštite dece - žrtava nasilja, *Temida*, god. 2, br. 3-4.

Porodica, nasilje i savremeno društvo (1997) Zbornik radova, Beograd, Gradski centar za socijalni rad Beograd.

Stojaković, I. (1984) *Zlostavljanje dece i njihova zaštita*, Beograd, Institut za socijalnu politiku

Stevanović, I. (2000) Dete žrtva zlostavljanja i zanemarivanja i uloga policije u obezbeđivanju njegove zaštite, *Temida*, god. 3, br. 3-4.

Škulić, M. (1999) Krivičnoprocesni položaj dece žrtava nasilja, *Temida*, god. 2, br. 3-4.

Vidanović, I. (1996) *Pojedinac i porodica - metode, tehnike i veštine socijalnog rada*, Beograd, Naučno-istraživački centar za socijalni rad i socijalnu politiku Fakulteta političkih nauka.

CIP - Èàðàèí àèçàòè%à ó í óáèèèàòè%è
 Í àðí áí à áèáèèí óàèà Ñðáè%à, Ááí àðàà

364.65-053.2 (035)
 316.624-053.2 (035)

ZAŠTITA deteta od zlostavljanja :
 priručnik za Centre za socijalni rad i druge
 službe u lokalnoj zajednici napisali :
 Nevenka Žegarac . . . (et al.) ; uredili
 Mirjana Obretković, Ljubomir Pejaković.
 Beograd : Jugoslovenski centar za prava
 deteta, 172 str. : graf. prikaza : 24 cm

Tiraž 500. - Str. I - II : Predgovor Mirjana
 Obretković, Ljubomir Pejaković.
 Bibliografija: str. 168-170.

ISBN 86-83109-18-6
 1. Æâââðàò, Í áááí èà
 à) Áâöà - Í àñèš á - Í ðèðó-í èèè á) Áâöà -
 Çàøòèðà - Í ðèðó-í èèè
 COBISS-ID 94248460

